

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

Кавалеров Анатолій Анатолійович

УДК 321.01 : 342.5

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ
ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

науковий керівник:

Наумкіна Світлана Михайлівна,

доктор політичних наук, професор

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико – методологічні засади дослідження політичного процесу	
1.1. Соціально-політична взаємодія як механізм забезпечення динаміки політичної системи.....	10
1.2. Політична діяльність у структурі політичного процесу: функції та складові.....	33
1.3. Особливості політичного процесу в умовах модерну та постмодерну.....	42
<i>Висновки до першого розділу дисертації</i>	54
РОЗДІЛ 2. Інституціоналізація владних суб’єктів в умовах демократизації політичного процесу	
2.1. Інституціоналізація як процес формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії.....	56
2.2. Роль та функції громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади.....	71
2.3. Інституціоналізація влади в Україні: структурні та функціональні особливості.....	86
<i>Висновки до другого розділу дисертації</i>	110
РОЗДІЛ 3. Фактори впливу на розвиток політичного процесу в Україні	
3.1. Характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду.....	112
3.2. Комунікативна складова сучасного політичного процесу: актори, засоби, технології.....	133
3.3. Участь громадян у прийнятті рішень як основа демократичного політичного процесу.....	152
<i>Висновки до третього розділу дисертації</i>	168
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177 - 209

ВСТУП

Актуальність дисертаційної теми обумовлена великою практичною значимістю проблем, пов'язаних із розвитком політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні. Вона також обумовлена тим, що саме у періоди нестабільності політичний процес проходить точку «біфуркації», коли масштабність змін дозволяє говорити про необхідність комплексного аналізу політичного процесу, а не окремих його складових, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, з метою визначити головні напрямки подальших суспільних перетворень.

Дослідження особливостей та складових політичного процесу в умовах перехідного періоду складає одне із найбільш актуальних та важливих завдань сучасної політичної теорії та практики.

Потреба суспільства у визначенні особливостей, чинників та складових політичного процесу, факторів впливу на його динаміку, специфіки взаємодії індивідуальних та колективних акторів у політичному процесі зростає у кризові періоди, обумовлені переходом країни до демократії. Саме у цей період змін у політичній та економічній сферах загострюються відповідні конфлікти, проявляються ідеологічні, культурні, соціальні суперечності, які негативно впливають на хід політичного процесу.

Політичний процес виступає однією із базових категорій політичної науки – дослідження та розкриття умов динаміки політичного процесу є одним із головних її завдань. Можна стверджувати, що сучасний етап розвитку політичного процесу ставить питання та вимагає ґрунтовної відповіді щодо адекватності застосовуваних раніше теоретичних парадигм та методологічних підходів.

У найбільш загальному вигляді політичний процес характеризує взаємодію соціальних і політичних (владних) інститутів, колективних та індивідуальних акторів, представників громадянського суспільства, мас медіа, розкриває зміст не тільки декларативних (нормативних та/або

офіційних), а і реально існуючих феноменів, що формуються у полях соціально-економічних, політичних, правових та культурних відносин суспільного життя.

Вищезазначене свідчить про необхідність глибокого комплексного дослідження запропонованої теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації – 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у простеженні динаміки політичного процесу в умовах перехідного періоду та вияву його особливостей в сучасній Україні.

Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі завдання:

- дослідити соціально-політичну взаємодію як механізм розвитку політичного процесу та забезпечення динаміки політичної системи;
- розглянути політичну діяльність у структурі політичного процесу, проаналізувати її функції та складові;
- визначити особливості політичного процесу в умовах модернізації суспільства та постмодерного стану політичної взаємодії;
- проаналізувати інституціоналізацію як процес формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії;
- розглянути процес інституціоналізації влади в Україні, проаналізувати функціональні та структурні особливості цього процесу;
- визначити роль та функції громадянського суспільства у процесі

інституціоналізації влади;

- дослідити основні фактори впливу на розвиток політичного процесу в Україні;
- проаналізувати характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду;
- дослідити комунікативну складову сучасного політичного процесу;
- проаналізувати участь громадян у прийнятті політичних рішень як основу демократичного політичного процесу.

Об'єктом дослідження виступає політичний процес як динамічний вимір політичної системи в усьому багатоманітті дій та взаємодій індивідуальних та колективних акторів.

Предметом дослідження є особливості політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні.

Методи дослідження. Вони визначаються складністю та багатофакторністю політичного процесу, особливостями його розвитку в Україні. Загальна орієнтація на забезпечення таких принципів наукового аналізу як об'єктивність, усебічність, неупередженість, послідовність, обґрунтованість вихідних гіпотез дослідження, несуперечність окремих частин дисертаційної роботи обумовила ретельну розробку методологічної бази.

Серед загальнонаукових методів дослідження в першу чергу слід відзначити логічний метод, який дозволив виділити основні логічні елементи та смислові складові досліджуваних у роботі понять, що стали основою визначень та авторських узагальнень, історичний метод (за його допомогою у дисертації проаналізовано розвиток політичного процесу у нашій країні), компаративний метод (спираючись на нього у роботі було представлено порівняння різних теоретичних підходів до вивчення політичного процесу, його особливостей та складових).

Критичний метод дозволив визначити альтернативні вирішення складних теоретичних та практичних проблем, які виникають у процесі

взаємодії політичних акторів, таких як державні інститути та інституції громадянського суспільства. Діалектичний метод дозволив виділити внутрішні суперечності політичного процесу перехідного періоду та продемонструвати єдність різних рівнів та елементів політичного процесу. Серед спеціальних наукових методів слід назвати метод структурно-функціонального аналізу, методи інституційного та процесуального аналізу політичних явищ.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення особливостей політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є однією із перших спроб в українській політичній науці комплексно, на основі аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, дій та взаємодій колективних та індивідуальних акторів дослідити особливості політичного процесу перехідного періоду в Україні.

Наукова новизна полягає у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

вперше:

проаналізовано особливості інституціоналізації влади як формування оптимальної моделі політичної взаємодії. В умовах політичного процесу перехідного періоду інституціоналізація характеризується не тільки взаємодією владних колективних акторів, а і процесами легітимації й оптимізації їх діяльності. Інституціоналізація охоплює стадії формування та становлення владного інституту, його легітимізацію у громадській думці та зміни відповідно до традицій конкретного суспільства та оптимізацію, тобто підвищення ефективності діяльності владного інституту.

визначено комунікативний вимір та характеристики політичного процесу перехідного періоду у горизонтальній та вертикальній політичній взаємодії, у контексті процесів раціоналізації та ірраціоналізації,

маркетингових технологій організації політичного простору. Аргументовано, що розвиток політичного процесу відбувається у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетингізація політики. До основних комунікативних факторів впливу на розвиток політичного процесу відносяться рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень;

уточнено:

функціональні особливості та характеристики парламентаризму у формуванні демократичного політичного процесу. Функція парламенту у політичному процесі перехідного періоду полягає у створенні та підтримці простору політичних дискусій, діалогу на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні, творення раціональної політики на основі аргументативної дискусії, раціональна комунікативна взаємодія між парламентською більшістю (коаліцією) та опозицією, політичний діалог у формі дебатів.

особливості політичного процесу в умовах модерну та постмодерну. Розвиток організаційних структур суспільства, обумовлений модернізацією соціально-політичних інститутів, сформував новий тип політичних відносин та відповідний владний баланс. Політична модернізація передбачає формування, розвиток та поширення сучасних політичних інститутів та практик, концепція модерну виходила з домінування цілераціональності (інструментальний розум), але тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, що були породжені модернізаційними процесами. Постмодернізація передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади й науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації;

дістало подальший розвиток:

обґрунтування ролі та функцій громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади. Вони полягають у артикуляції інтересів різноманітних груп та спільнот, захисті та задоволенні їх інтересів, стабілізації політичного процесу, забезпеченні публічності та прозорості політичного процесу, контролі за діяльністю органів державної влади.

розуміння комунікативної складової сучасного політичного процесу. Політичний процес не може бути зведеним до діяльності органів державної влади, а являє собою комунікативну взаємодію індивідів та груп, політичних структур суспільства, держави, спрямовану на досягнення й реалізацію відповідних політичних інтересів.

обґрунтування участі громадян у прийнятті політичних рішень в якості основи демократизації політичного процесу перехідного періоду в Україні. Пік політичної активності населення приходить на час виборів в найвищі органи державної влади. Політичний процес складається із таких компонентів, як представлення політичних інтересів груп і громадян інститутам, що приймають політичні рішення, вироблення і ухвалення політичних рішень, реалізація політичних рішень через складну взаємодію держави та громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів. Здобутки автора щодо дослідження політичного процесу, його особливостей в умовах перехідного періоду можуть бути використані у науково-теоретичній та інформаційно-аналітичній роботі з проблем взаємодії акторів політичного процесу. Окремі положення можуть використовуватись при розробці та впровадженні програм з демократизації політичного процесу, для консультування політичних лідерів та адміністративних керівників.

Концептуальні підходи та основні положення можуть бути використані у науково-педагогічній діяльності, при розробці та викладанні курсів з політичної науки, публічної політики, політичної комунікативістики тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри

політичних наук, науково-методичних семінарах, які проходили у ДЗ ПНПУ імені К.Д. Ушинського. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, семінарах, круглих столах: «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку» (Луганськ, 2011), «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього» (Київ, 2011), «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2012), «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблеми політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (Херсон, 2012).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені автором у 5 статтях, усі з яких було опубліковано у фахових наукових виданнях з політичних наук. Також, окремі важливі для роботи концептуальні положення викладались автором під час участі у конференціях і були видані друком в якості тез за матеріалами зазначених науково-практичних конференцій.

Структура дисертації обумовлена її об'єктом, предметом, метою і завданнями. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів основної частини, які поділяються на 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 173 сторінки. Список використаних джерел містить 319 найменувань (31 сторінка).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Соціально-політична взаємодія як механізм забезпечення динаміки політичної системи.

Політичний процес, як динамічний вимір політичної реальності, інтерпретується в якості трансформацій, змін, постійного розвитку політичної системи. Проте він не завжди лінійний, послідовний та цілеспрямований.

Політичний процес характеризується «структурацією» (термін відомого соціолога Е. Гіденса [46]), тобто творенням та відтворенням структурних компонентів соціальної та політичної реальності. Саме у політичному процесі можна знайти той сегмент простору політичної взаємодії, у якій виконуються ролі та функції владних акторів, виражається сенс та розкриваються цілі (явні та латентні) їхньої діяльності.

Як одне із основних понять політичної науки, політичний процес сприяє розкриттю специфіки та усвідомленню багатозначності, комплексності «політичного» в цілому, політики як сфери суспільного життя.

Взагалі, термін «процес» (соціальний, політичний, культурний) означає «рух вперед, просування» [59], він «віддзеркалює динаміку політичного життя й сучасних політичних подій та явищ... Політичний процес – це динаміка подій, явищ і дій, що відбуваються в політичній сфері суспільства в контексті функціонування політичної системи суспільства» [59].

Очевидно, що передумовою та основою політичного процесу, його базою виступає процес соціальний, який можна розуміти як «сукупність подій, явищ, дій соціальних спільнот, груп, індивідів, спрямованих на їх відтворення та забезпечення стабільності суспільної системи» [96, с. 78].

Актуальність дослідження особливостей політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні обумовлена складним і суперечливим характером розвитку простору соціально-політичної взаємодії як у всіх пострадянських країнах, так, зокрема, і в Україні. На думку українського дослідника А. Волинського, «загальні процеси розбудови в Україні демократичної політичної системи, а також нагальна потреба щодо проведення державно-правової та політичної реформи змушують нас звертатись до розробки науково-теоретичних моделей реформування політичної сфери. Завдяки аналізу специфіки протікання політичного процесу в сучасній Україні, ми отримуємо можливість визначити ступінь наближення її політичної системи до ідеалів демократії, окреслити перспективи її подальшого розвитку, вказати на ті проблемні моменти, від розв'язання яких залежить політичне майбуття України» [40, с. 6].

Найбільш коректним з методологічної точки зору є застосування «широкого» розуміння політичного процесу. Воно виходить з того, що політичний процес не може бути зведеним виключно до діяльності органів державної влади, а являє собою політичну діяльність індивідів та їх груп, політичних структур суспільства, держави, спрямовану на досягнення й реалізацію відповідних політичних інтересів. При цьому визнається, що загальний вектор політичного процесу визначається не лише рішеннями, які приймаються на рівні державної влади, але сукупними політичними зусиллями всіх елементів політичної системи.

Пов'язуючи поняття політичного процесу з політичною системою, все ж не можна встановлювати між ними відношення однобічної детермінації. Дійсно, політичний процес можливий лише за умов існування політичних акторів, які впорядковано діють на основі права та інших соціальних норм, в рамках яких здійснюється політична влада. Отже, з теоретико-методологічного погляду, значущість поняття «політичного процесу» полягає в тому, що воно дозволяє нам охарактеризувати динаміку

формування та розвитку політичних систем у часово-просторовому континуумі, і тим самим розробити їх цілісну модель.

Подаючи загальне визначення політичного процесу, можна окреслити його як «створення, відтворення і розвиток основних форм політичної діяльності та політичних відносин, яке пов'язане з функціонуванням політичної влади та реалізацією політичними суб'єктами існуючих суспільно-політичних інтересів» [152, с. 35].

У сучасній політичній науці можна виділити три базових методологічних підходи до аналізу політичного процесу.

По-перше, це інституційний підхід. В його основі знаходиться орієнтація дослідників на аналіз трансформацій різноманітних політичних та соціальних інститутів, їх структури, взаємодії та функціонального призначення у конкретному суспільстві у певний проміжок часу.

По-друге – структурно-функціональний підхід. Його базовою категорією є взаємодія між політичною системою в цілому та тим соціальним середовищем, в якому вона функціонує і яке виступає по відношенню до політичної системи зовнішнім чинником. Тому прихильники цієї методології намагаються дослідити політичний процес як систему стимулів і реакцій, які відображають взаємовплив соціального середовища (у сучасному світі включно із глобальним, загальносвітовим виміром) і політичної системи.

По-третє – біхевіоральний підхід, представники якого в основу дослідження політичного процесу покладають поняття “політичної поведінки”, психологічних рис та особистісних якостей політичних лідерів, елітних груп, як основних суб'єктів політичного процесу, розглядають окремі особистості або відносно невеликі групи людей в якості рушійної сили, яка здатна забезпечити динаміку політичного процесу. Внаслідок цього, з позиції біхевіоральної методології політичний процес постає як своєрідний сумарний вектор політичної поведінки його окремих учасників (дійових осіб).

Очевидно, що кожний з перелічених підходів схильний до абсолютизації якоїсь однієї зі сторін, або одного з аспектів політичного процесу. Тому найбільш перспективним напрямом майбутніх досліджень політичного процесу слід вважати моделювання синтетичної теорії політичного процесу, яка б включала в себе елементи всіх трьох вищезгаданих методологічних напрямків з урахуванням тих змін, які відбуваються у сучасному світі під впливом процесів інформатизації, глобалізації та демократизації.

Описуючи політичний процес як динаміку розгортання політики, можна виділити два основних типи змін, які відбуваються протягом часу і стосуються учасників політичного процесу. Ці зміни можуть мати кількісний та якісний характер.

Якщо говорити про кількісний вимір політичного процесу, то він постає у формі політичного розвитку, коли у суспільстві спостерігається розбудова державних інституцій, реформування наявних (старих) політичних структур та правил політичної гри, вдосконалення або деградація певних політичних інститутів. Тобто, змінюються кількісні показники, що створюють уявлення щодо окремих елементів політичної системи.

У другому випадку йдеться про політичну трансформацію. Її результатом є поява нових політичних інститутів, нових норм, які регулюють політичний процес, нових суб'єктів політичного процесу, що дозволяє констатувати якісну зміну в політичній системі.

Політичний процес може бути представлений як своєрідна поліваріантна модель політичного розвитку, в якій політичні актори здійснюють послідовні політичні дії, спрямовані на реалізацію своїх, або репрезентованих ними інтересів завдяки використанню механізмів політичної влади, і яку можна застосувати для адекватного аналізу як демократичного, так і не-демократичного політичного розвитку. Таким чином, поряд з конкретними дослідженнями окремих типів політичних процесів, можна отримати базис для подальшої розбудови загальної теорії

політичного процесу, яка дозволить не лише описувати характер протікання сучасних політичних процесів, але й на науковій основі визначити перспективи їх подальшого розвитку.

У межах процесуального підходу до політичної реальності, відносини влади у суспільстві досліджуються з урахуванням їх динаміки, руху, змін та трансформацій. У політологічних дослідженнях виділяють декілька типів режимів проявів політичного процесу.

З точки зору структурного підходу, динаміка політичної системи залежить лише від традиційної взаємодії владних акторів та інституцій із громадянами, а політичний процес віддзеркалює відтворення структури владних відносин у суспільстві, їх повторюваність, рутинізацію. Традиції і наслідування в розвитку соціальних та політичних відносин, їхня правонаступність протиставляються інноваціям, трансформаціям і зрушенням у здійсненні функцій політичними акторами.

З теоретико-методологічних позицій постструктуралізму, основний режим політичного процесу у багатьох країнах (у тому числі – в Україні), характеризується безупинними змінами, творенням політичної реальності, її свідомим моделюванням та стихійним конструюванням. Структурні компоненти та механізми прийняття владних рішень забезпечують необхідну динаміку політичної системи, виводять політику держави на новий рівень, що дозволяє формувати адекватні та раціональні відповіді на виклики сучасності.

Забезпечення такого темпоритму політичних трансформацій може свідчити про існуючі у суспільстві конфлікти, «лінії поділу», які стимулюють розвиток, але він також означає, що у суспільстві існує консенсус щодо стратегічної мети політичної взаємодії, розуміння її функціонального призначення у вирішенні завдань економічного, соціального, культурного розвитку.

У сучасному політичному процесі, з його складною структурою та багатовимірними характеристиками (ціннісною, інформаційною,

модернізаційною, культурною та ін.) перед відповідальним політичним класом постає завдання забезпечити відповідність між політичними рішеннями (що передбачає їх ефективність) та змінами у соціально-економічній структурі суспільства (що потребує перманентного діалогу між владою та суспільством).

Таким чином, сталий розвиток політичної системи супроводжується інтенсивною взаємодією владних акторів, інституцій громадянського суспільства, яка в кінцевому результаті веде до підвищення ефективності та результативності політичної діяльності.

Якщо політичний клас, суспільство в цілому не здатне забезпечити ефективну і продуктивну взаємодію, то можна говорити про такий режим існування політичного процесу, як стагнація політичної системи і деградація політичних еліт та громадянського суспільства. На жаль, свідками саме цього стали українські громадяни.

Політичний процес на пострадянському просторі дав багато прикладів саме такого режиму функціонування, який призводить до розпаду певної цілісності (на рівні окремих сфер суспільного життя, політичних інститутів, та країни в цілому), дисфункціональності владних акторів.

Як наслідок, відбувається посилення ентропії, домінують відцентрові, а не інтеграційні тенденції у політичній взаємодії. Свідченням цього режиму існування політичного процесу виступає втрата легітимності правлячого класу, некерованість, стихійність соціальної динаміки.

Таким чином, усі вищенаведені інтерпретації політичного процесу об'єднує розуміння його як перманентної соціальної взаємодії, яка забезпечує існування динаміки політичної системи через механізми залучення різноманітних груп, спільнот та суспільних страт до прийняття владних рішень.

Режими існування політичного процесу характеризуються використанням комунікативних каналів та інститутів влади і громадянського суспільства для реалізації цілей суспільного розвитку.

Наведемо визначення політичного процесу які, на думку автора, є взаємодоповнюючими:

– політичний процес – це «суспільний процес соціально-політичних дій, що забезпечують відтворення політичних ресурсів і творення нової політики» [232, с. 78];

– сукупність різноманітних «видів діяльності суб'єктів політики, що включені в динаміку практичних політичних відносин, охоплюють всі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети» [130, с. 62];

– «діяльність політичних акторів, носіїв та інститутів влади з реалізації власних прав, прерогатив, амбіцій та устремлінь у сфері соціальної, економічної та політичної взаємодії» [193, с. 56];

– політичний процес розкриває фундаментальні форми політичної активності громадян: вираження своїх інтересів у різноманітних видах, формулювання відповідних вимог, участь у прийнятті політичних рішень [191, с. 34];

– результат різних політичних подій, взаємодія політичних акторів та інститутів, розробка, прийняття та реалізація політичних рішень, програм, законів і нормативних актів становить політичний процес, що відбиває динаміку політичного життя, розвиток реально існуючих політичних явищ і подій суспільства [282, с. 3];

– під політичним процесом розуміють «сукупну діяльність суб'єктів політики – владних структур, партій, соціально-класових груп, еліт та окремих осіб, завдяки якій забезпечуються функціонування і розвиток політичної системи» [194, с. 73];

– політичний процес як «розвиток основних форм політичної діяльності та політичних відносин, який пов'язаний з функціонуванням політичної влади та реалізацією політичними суб'єктами існуючих суспільно-політичних інтересів» [40, с. 7].

Сучасна політична реальність переконливо демонструє, що демократичний політичний процес неможливо уявити без зміни політичної влади шляхом відкритих та прозорих виборів, реформування політичної системи, трансформації владних структур і управління у відповідності до сучасних вимог, підвищення ефективності діяльності уряду, створення конституційних нормативів (як конвенційної угоди між різними елітними групами, елітою та громадянами тощо), формування демократичної політичної культури (та її складової – медіа – грамотності), удосконалення діяльності парламенту та розвиток парламентаризму, здійснення політичних реформ, прийняття законів та інших різноманітних дій, спрямованих на демократизацію політичного простору.

Як вже зазначалось, функціональний підхід до аналізу політичного процесу спричиняє розгляд діяльності політичних акторів у часі та просторі крізь призму виконуваних ними функцій у політичній та соціальній системах. Серед таких функцій можна виділити наступні: забезпечення політичної влади певної соціальної групи чи більшості членів даного суспільства; забезпечення управління різними сферами життя соціуму в інтересах більшості членів суспільства чи окремої соціальної групи; забезпечення мобілізації засобів та ресурсів, необхідних для досягнення суспільно-політичних цілей та задач; забезпечення виявлення, артикуляції та представництва політичних інтересів різних суб'єктів політичних відносин; забезпечення інтеграції окремих елементів політичної системи з метою створення необхідних умов для її розвитку і вдосконалення; – забезпечення легітимації політичної влади; забезпечення політичної соціалізації [40, с. 7].

Цілісність та системність політичного процесу потребує урахування багатьох факторів, що забезпечують його тяглість та розвиток і не допускає зведення політичного процесу до арифметичного поєднання діяльності певних політичних груп чи окремих акторів.

Функціональна окремішність політичного процесу, його відмінність від інших типів соціальних процесів полягає у цілому ряді унікальних

властивостей політичного процесу. Центральним елементом політичного процесу виступають відносини, що формуються у взаємодії між державними інститутами і владними акторами та суспільством і окремими групами, верствами населення, громадянами. Політичному процесу властиві такі особливості, як : «– масштабність, тобто здатність охопити великі соціальні групи, верстви та страти; – наявність відповідного політичного інтересу, який виражається у розгортанні політичного процесу у певному напрямку та забезпечується механізмами реалізації державної та політичної влади; – впливовість щодо інших суспільних процесів, їх детермінація політичним процесом; – результативність, тобто спрямованість на досягнення певного політичного результату» [190, с. 215].

Слід відзначити подвійну природу політичного процесу: з одного боку він виступає способом соціальної та політичної взаємодії, а з іншого – її результатом.

Політичний процес характеризує та визначає механізми, що забезпечують динаміку політичної системи суспільства, формують політичну свідомість, структурують простір політичної культури у вимірах становлення, розвитку та занепаду. Віддзеркалюючи соціально-економічну реальність суспільства, політичний процес виступає сукупністю результатів переплетіння політичної поведінки соціальних верств та окремих громадян, діяльності владних органів, структур та інститутів, він сам виступає як реальність, яка відкриває можливості для взаємодії різноманітних субкультур, традицій та новацій у політичній сфері суспільного життя.

В усталених, стабільних суспільствах, таких як традиційні суспільства із переважно аграрним способом виробництва і селянським укладом життя, вплив традицій дуже глибокий. У випадку ж суспільств доби модерну, у яких виникають потоки нових ситуацій, а традиційні системи стають нестабільними, вплив традицій зменшується. У сучасному суспільстві з усе зростаючою кількістю перехресних ліній дій, звичайним явищем є поява ситуацій, у яких дії учасників до цього не були відрегульовані і

стандартизовані.

Саме з цим об'єктивним суспільним процесом пов'язується зміна парадигм соціального та політичного знання, яка стала загальним знаменником сучасних політичних і соціальних процесів. Вона почалася не сьогодні, але продовжує визначати пізнавальну ситуацію.

Переосмислюється і зазнає критики віра у всевладдя людського розуму, в об'єктивність універсального світопорядку і заснований на цій вірі ідеалі класичного соціального знання. Критиці підлягає не якийсь сегмент пізнавальної реальності, а в цілому «Проект Просвітництва», у якому відбувалась легітимація пізнавальної діяльності через звертання до універсальних ідей Розуму, Освіти, Світлого майбутнього тощо.

На думку українського філософа Є. Бистрицького, «Починаючи з Нового часу (часу Модерну)... політична теорія від початку спрямовувалася на вирішення подвійного завдання. Перше – виявити раціональну структуру – сутність, загальний закон – соціальних рушійних сил і катаклізмів. Друге – створити таку систему політичного знання, політичних ідей (ідеологію), на основі якої можна було б надати колективним формам людського життя належної цілераціональності, свідомої передбачуваності» [21, с. 7].

Подібні зрушення вважають джерелом тенденцій, що одержали назву «криза легітимації».

Однією із найважливіших позицій у політичному процесі стає громадянське суспільство, яке сприймається в якості головного фактора розвитку, і яке неможливо у сучасному світі уявити без діяльності мас медіа та розгалуженої системи комунікацій у соціально-політичній взаємодії.

У цьому сенсі дуже важливим, навіть визначальним, є зв'язок, який Є. Бистрицький простежує між суспільними перетвореннями та політичною філософією суспільства: «Періоди значних суспільно-політичних зрушень завжди супроводжують (їм передують або їх увінчують) трансформації в політичній філософії суспільства. Під такою слід розуміти не тільки „вторинні продукти” раціоналізації у вигляді численних соціальних теорій та

наукових систем, а й ті форми масового самопереживання й самоусвідомлення людей (життєві уявлення та поняття), на яких тримається легітимність усього масиву їхнього колективного буття, тобто вільна визнаність соціальних інститутів та очікування певних суспільно-політичних змін та подій» [21, с. 4].

За такого розуміння раціонально аргументована комунікація, вироблення традиції відкритого політичного дискурсу стають необхідними для позитивної динаміки політичного процесу. Сьогодні важко не погодитись і з тим, що політична взаємодія розгортається в комунікативному просторі, який має власну структуру та правила.

Передумову політичної дії можна розуміти як орієнтацію на передбачуваний смисл дії іншої людини, у такому випадку реальність, у тому числі політична, – це загальне визначення ситуації, що досягається через комунікацію і приймається більшістю учасників політичної взаємодії.

Результатом взаємного комунікативного обліку значення речей, подій, дій та інтеракцій, які політичні актори демонструють один одному, виступає загальне комунікативне визначення ситуації, а суспільство, за такого розуміння, являє собою безперервний процес взаємного узгодження дій своїх членів. Значення політичного простору, за такої інтерпретації, закладене не у самому світі політичного, а в його визначеннях, які дійові особи постійно і взаємно демонструють один одному. Право говорити, презентувати свою точку зору політики отримують, тільки знаходячись у певній точці реальності, тобто займаючи певну політичну позицію [Див. детал.: 302, с. 64].

Специфічними характеристиками політичного процесу на перехідних етапах суспільного розвитку, на думку А. Волинського, виступають: «а) домінування революційних перетворень над еволюційними; б) зміна балансу між базовими та периферійними політичними процесами; в) інноваційний характер переважної кількості політичних відносин та інститутів; г) недотримання загальноприйнятих стандартів та методів політичної боротьби між різними суб'єктами політичного процесу; д) значні

хитання в структурі політичної участі; е) відсутність чітко виражених циклів політичного процесу, які обумовлюються не стільки виборчими циклами, скільки перманентною боротьбою конкуруючих політичних еліт між собою» [40, с. 6].

Однією із головних характеристик політичного процесу виступає те, що він є відображенням виконання (або не виконання) політичними акторами свої функцій. Саме хід політичного процесу є тим індикатором, що демонструє функціональність чи дисфункціональність політичних еліт, органів державної влади, інституцій громадянського суспільства. Дійсно, у суспільстві перманентно відбувається розподіл та перерозподіл владних повноважень, засобів їх здійснення, політичної мобілізації громадян чи зростання конформізму, прийняття процесу політичних рішень, контроль з боку суспільства, представників мас медіа за політичними елітами, які управляють соціально-економічною політикою держави. Ці та інші форми політичної активності соціальних спільностей, соціальних верств та громадян – усе це є відображенням здійснення політичними акторами своїх функцій.

При цьому, політичний процес охоплює як легітимні, так і не легітимні дії політичних акторів, системні та несистемні форми політичної активності населення, включно із діяльністю терористичних організацій, саботажем, таємними угодами, змовами, діяльністю нелегальних груп, тобто діями, що відображають політичний протест соціальних верств.

З урахуванням цього можна визначити структуру політичного процесу. Вона включає, по-перше, систему політичних владних стосунків і, по-друге, – політичну діяльність соціальних спільностей, груп та індивідів.

На думку українського дослідника В. Бебика компонентами структури політичного процесу виступають:

- формування мети та завдань політичних структур, політичних інститутів (політична система, суспільства, її елементи – держава, політичні партії та політичні рухи та ін.);
- конституювання й створення політичних інститутів;

– розробка, прийняття та реалізація рішень та нормативних актів управління;

– легітимізація політичної діяльності, тобто підтримка населенням держави функціонування політичних інститутів, організацій і владних структур;

– контроль за функціонуванням політичних інститутів і владних структур і стимулювання їх розвитку [13, с. 46].

Узагальнюючи теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та особливостей політичного процесу, слід відзначити, що за визначеними критеріями політологічного аналізу можна виділити наступні типи політичних процесів:

- за природою: на творчі і руйнівні;
- за рівнем організації суспільства: на глобальні, регіональні, місцеві;
- за формами протікання: на явні (відкриті), приховані (латентні);
- за динамікою проходження: на бурхливі, спокійні, уповільнені;
- за характером спрямування і специфіки оточуючого середовища: на прогресивні, регресивні, внутрішньополітичні, зовнішньополітичні, еволюційні, одномоментні та безперервні, загальні та часткові.

Однією із важливих особливостей політичного процесу виступає його поступовість. З боку певних політичних акторів ця об'єктивна характеристика політичного процесу може суб'єктивно сприйматись як повільність. І тому такі політичні актори намагаються штучно прискорити темп політичних подій, пришвидшити хід «політичного часу», що може мати непередбачувані наслідки для усього простору політичної взаємодії.

Політичний процес охоплює вертикальний (відносини між владою та суспільством) та горизонтальний (стосунки всередині інститутів влади та суспільних інституцій, таких як медіа, партії, громадські організації та ін.) виміри політичної взаємодії.

Евристичність використання поняття «політичного процесу» для аналізу політичної реальності полягає у тому, що дозволяє дослідити

безперервність та різновекторність політичних відносин, побачити їх комплексність й наступність та визначити біфуркаційні точки політичного розвитку.

У цьому контексті варто погодитись із українським автором А. Брегедою у тому, що «У вузькому розумінні політичний процес можна розглядати як технологію здійснення влади суб'єктом політики. Якщо додати до цього ще й політичні події та явища, не контрольовані суб'єктом політики, можна розглядати політичний процес у широкому розумінні» [28, с. 83].

Продовжуючи думку щодо безперервності політичного процесу, слід зазначити, що політичні процеси за характером спрямування можуть бути прогресивними та регресивними. Прогресивний політичний процес можна охарактеризувати терміном «політичний розвиток». Цей термін визначається М. Михальченком як «перехід від певного політичного стану до якіснішого на базі вдосконалення політичних інститутів і підвищення рівня політичної культури суспільства» [159, с. 176].

Якщо суспільство в цілому, та його політична підсистема не розвивається, це призводить до політичної стагнації, застою, відсутності змін, організаційних та інституційних форм, втрати легітимації, і, як наслідок, – до розпаду політичних структур, краху політичної системи суспільства.

Зрозуміло, що настільки багатий і різнобічний зміст політичного процесу вимагає певних спрощень, щоб виявити його найбільш сутнісні й глибинні властивості та характеристики.

Враховуючи ж, що у будь-якому суспільстві складається певний курс державної політики, що відображає різноманітність вимог суспільних груп, політичний процес можна було б інтерпретувати наступним чином. Це «сукупність інституалізованих і неінституалізованих дій політичних акторів, що здійснюють формування і реалізацію державною владою політичної волі суспільства» [13, с. 127].

Таке розуміння політичного процесу дозволяє проаналізувати «політику» як частину більш широкого цілого – «соціального» простору, визначити особливості та характеристики політичного процесу як важливої складової соціального процесу. У свою чергу, це відкриває пізнавальні можливості для виділення та аналізу фази й етапів реалізації політичного процесу.

Серед значущих етапів сучасного політичного процесу можна виділити наступні:

- етап презентації соціальних та економічних інтересів суспільних груп, страт та спільнот колективним та індивідуальним політичним акторам;
- встановлення постійної ефективної комунікативної взаємодії (з «петлею» зворотнього зв'язку) між суспільством та політичною сферою й органами державної влади та місцевого самоврядування. На цьому етапі політичного процесу, в залежності від політичної активності та рівня політичної участі представників громадянського суспільства відбувається запуск у дію політичних організаційних структур. Механізми цього – виборчий процес (який має визначений термін) та управлінський процес (який носить перманентний характер) й включає взаємодію влади із політичними та громадськими організаціями (політичні партії, групи інтересів, лобістські структури);
- етап прийняття політичного (владного) рішення як результату взаємодії зацікавлених сторін. У демократичному політичному процесі можна говорити про те, що владне рішення віддзеркалює політичну волю суспільства (або його частини);
- етап аналізу наслідків даного політичного рішення, його впливу на політичний процес, та відповідна модифікація політики.

Очевидно, що організовані й неорганізовані асоціації громадян мають різний характер і вплив у вираженні, представництві та захисті своїх інтересів. У плюралістичних і монопартійних системах як набір організаційних засобів, так і загальні комунікативні засоби трансляції

політичних інтересів до вищих сегментів влади мають кардинально відмінний характер.

Досвід політичної взаємодії демократичних країн переконливо демонструє, що на сучасному етапі політичного розвитку криза інститутів партійного представництва призводить до встановлення безпосередніх комунікативних відносин громадянського суспільства з інститутами державної влади. Навпаки, у пострадянських країнах слабка ефективність партійних інститутів обумовлена несформованою політичною свідомістю та низьким рівнем самоорганізації населення.

В умовах кризи легітимності та представництва, особливої ваги для визначення характеру політичного процесу набуває електоральний процес. Саме в електоральному процесі, як частині політичного процесу, і відбувається політична ідентифікація суспільних груп та окремих громадян, розвивається процес інституціоналізації політичної волі суспільства, здійснюється презентація соціальних інтересів і формування інститутів державної влади.

Саме тому можна стверджувати, що зміст політичного процесу, визначений як результат соціально-політичної взаємодії, залежить від наявності або відсутності традицій регулярних та вільних виборів і усталених правил проведення виборчого процесу. Разом з тим, для характеристики політичного процесу недостатньо знань про встановлені виборчі системи, оскільки електоральний процес безпосереднім чином залежить від діючих у цій сфері норм, звичаїв і стереотипів населення, що склалися.

Для визначення домінуючих форм електоральної поведінки й пануючих поглядів у цьому процесі необхідно виявити фактори, здатні вирішальним чином вплинути на вподобання і ставлення громадян. Необхідно визначити, зокрема політичні пристрасті правлячих еліт і способи, якими вони користуються для впливу на результати голосування, соціальну структуру й етнічний склад населення, долю міських жителів, рівень освіченості й динаміку матеріальних доходів, домінуючі цінності та рівень

стереотипізації свідомості. Ці фактори у багатьох випадках визначають свідому й підсвідому, компетентну й некомпетентну участь громадян у виборчому процесі.

На думку американського дослідника Д. Істона, політичний процес являє собою сукупність «конкретних прийомів, методів, процедур, усвідомлених і спонтанних стратегій, що ведуть до прийняття конкретних рішень» [Цит. за: 232, с. 78].

Для забезпечення позитивної динаміки політичного процесу вкрай важливими стають такі елементи, як збір відповідної інформації із залученням фахівців із громадської думки, політичних експертів, економістів, юристів та ін., виділення з широкого кола політичних проблем тих, що підлягають вирішенню, розгляд різних можливих альтернатив вирішення політичної проблеми та вироблення адекватних механізмів.

Аналіз політичного процесу повинен враховувати як фактори макrorівня (конституційно закріплений порядок прийняття рішень), так і відомості щодо конкретних осіб і груп, що виступають від імені держави, а також інформацію, якою вони володіють, і конкретну ситуацію, у якій виробляється спільна воля [Див. детал.: 286, с. 73].

Таким чином, змістовні характеристики політичного процесу будуть залежати від наступних факторів, унікальних для кожного типу політичних систем та історичного часу цивілізаційного розвитку.

По-перше, від рівня централізації, або децентралізації державної влади, чому відповідають унітарні, федеративні та конфедеративні типи політичного устрою.

По-друге, від співвідношення повноважень, прав і прерогатив центральних і місцевих органів державної влади.

По-третє, від ефективності взаємодії партійних і державних структур, прямо чи побічно впливаючи на процес прийняття політичних рішень.

По-четверте, від ступеня і рівня розподілу владних повноважень між гілками, органами та інститутами державної влади, чому відповідають

монархічні та демократичні форми правління. Останні, у свою чергу, поділяються на президентські, парламентські та змішані (парламентсько-президентські).

Якісні відмінності політичних процесів формуються у залежності від того, чи базуються вони на суспільному консенсусі, чи узгодженості дій політичного класу; від того, чи знайдені компроміси з приводу розподілу владних ролей і функцій у середовищі правлячих елітних груп, та чи мають суспільний вплив альтернативні шляхи політичного розвитку, представлені контр елітою; чи відповідають статусні позиції політичних та владних акторів їх реальним можливостям щодо участі у виробленні та прийнятті політичних рішень.

У теорії прийняття політичних рішень існує два основних шляхи прийняття владного рішення. Перший шлях полягає у використанні раціонально-універсальний методу прийняття політичного рішення, а другий представлений методом послідовних обмежень, або «методом гілок». Раціонально-універсальний метод передбачає пошук проблеми і вибір таких засобів її вирішення, які найбільше відповідають визначеній заздалегідь меті політичної діяльності. Але на практиці цей метод вирішення певної політичної та/або соціальної проблеми може не спрацювати через складнощі, викликані конкретними унікальними умовами політичної ситуації.

Саме тому найбільш оптимальним виступає метод «гілок», який виходить з необхідності внесення у звичайну управлінську діяльність поправок та припущень, що стосуються конкретної ситуації та необхідних для реалізації поставленої мети. Допускаючи навіть протилежні дії в межах загальної стратегії управління, правлячі еліти здатні все ж добиватися загального успіху саме таким шляхом поступового прирощування. З точки зору стабільності режиму управління особливо важливим є те, що при таких методах управління уряд, як правило, уникає великих складностей і помилок.

Хоча не можна не визнати, що, ідучи цим шляхом, неможливо добитися і серйозних проривів у політичному реформуванні суспільства.

Враховуючи плюси і мінуси розглянутих методів прийняття рішень, ряд вчених наполягають на великій продуктивності так званого «змішано-скануючого методу», який забезпечує масштабний процес прийняття рішень, поєднуючи при цьому переваги обох вищеназваних методів.

Таким чином, на даному етапі політичного процесу головним питанням є вибір адекватних прийнятим рішенням засобів і методів політичного регулювання, обов'язково ненасильницьких та орієнтованих на певну політичну ідеологію. Політичний процес у багатьох країнах містить приклади орієнтації правлячих еліт на альтернативні варіанти урядування – раціональну або популістську політичні лінії, відкрити, прозору політику, або латентну, приховану від громадянського суспільства та мас медіа.

Важливою фазою і структурним елементом політичного процесу є третій його етап – реалізація політичної волі, яка знаходить вираження у формі управлінських рішень. Тут на змісті політичного процесу, перш за все, відбивається вміння влади добиватися адекватної реалізації прийняття рішень і сформульованих на попередніх етапах політичного процесу завдань, залучити до їх реалізації більшість зацікавлених груп. Тут правлячі структури повинні продемонструвати вміння забезпечувати вертикальну інтеграцію політичного життя суспільства.

У цьому сенсі політичний процес виступає як сукупність певних форм соціально-політичної взаємодії, як усталених та інституційно обумовлених способів комунікативної взаємодії (інтерації) соціальних груп та спільнот, суспільства в цілому.

Здійснюючи аналіз такої політичної взаємодії, слід враховувати, що вона відбувається у просторі країни, яка переживає трансформаційний період, рухаючись від посткомунізму до демократії.

Розвиток політичного процесу та пов'язані з цим трансформації стосуються не тільки характеристик дійових осіб (в деяких країнах зміни

правлячих груп так і не відбулось), а і специфіки самої сучасної взаємодії. «Фактично нині спостерігається цілковита зміна характерних ознак реальності порівняно з тими її ознаками, що були об'єктом дослідження попередньої філософської та політичної думки. Можна говорити про зміну декорацій у політичному просторі, що обов'язково призведе до ротації еліти, появи якісно нових політичних відносин та структур» [301, с. 35].

Для соціально-політичної взаємодії посткомуністичних країн це означає появу нових можливостей для комунікації у сфері урядування, публічної влади та виборчих змагань. Щоправда, питання ефективного використання цих можливостей вже майже двадцять років залишається в нашій країні відкритим.

Вищезазначене свідчить про необхідність глибокого комплексного дослідження запропонованої теми – інституціональних та функціональних особливостей політичного процесу в умовах перехідного періоду.

Основою для визначення політичної взаємодії як основи політичного процесу виступає інтеракція двох та більше владних акторів (індивідуальних та колективних), метою й основним змістом якої є зміна наявної інформації хоча б в одного з них, що відбувається завдяки обміну інформацією й носить як симетричний, так і асиметричний характер, але так чи інакше головною ознакою цього процесу є наявність форм зворотного зв'язку [279, с. 53].

Форми політичної взаємодії поділяються на ринкові (конкуренція, співпраця, консолідація) та неринкові (панування, політичні конфлікти та реформи). Звичайно, у демократичних суспільствах домінують політична співпраця та конкуренція – тобто форми взаємодії, які ґрунтуються на спільності або відмінності інтересів та передбачають змагання за перевагу у розподілі владних ресурсів. Політична конкуренція в рамках встановлених цивілізованих правил виступає потужною рушійною силою суспільного розвитку.

Політична реальність нашої країни потребує як співпраці та конкуренції, так і консолідації навколо спільних інтересів та цінностей, що

передбачає об'єднання, згуртування суб'єктів політики для досягнення загальної, суспільно важливої мети, спільних цінностей та інтересів. Раціональні прагматичні цінності, що ґрунтуються на усвідомленні зв'язку інтересів особи і спільноти, забезпечують високий ступінь соціально-політичної консолідації. Навпаки, відносини, що характеризуються нерівноправними відносинами стосуються сфери панування, та передбачають підкорення, експлуатацію, пригноблення у економічному соціальному чи політичному сенсах.

Політичний процес можна розуміти як публічне вираження будь-яких політичних дій, а також діяльності політико-правового характеру, спрямованих на конституювання та відтворення політичної системи суспільства: «Паралельно з застосуванням класифікаційної моделі виділення стадій політичного процесу, яка ґрунтується на тлумаченні політичного процесу як відображенні станів політичної системи, в ході реалізації нею своїх основних функцій, ми можемо водночас залучити критерій якісної оцінки стану політичної системи. В цьому сенсі можна виділяти такі три стадії політичного процесу, як: а) відтворення вже існуючих соціально-політичних зв'язків. Досить часто в сучасній політологічній науці цю стадію визначають поняттям «стадії нормального розвитку»; б) реагування на зміни у соціальному середовищі. Ця стадія виявляє свою сутність в сукупності реформаційних, модернізаційних та адаптаційних політичних процесів; в) руйнація політичної системи, коли кількість вхідних даних значно перевищує можливий потенціал реагування політичної системи...» [40, с. 7].

Взаємодія дійових осіб політичного процесу не може відбуватися без конфліктів. В основі політичного конфлікту лежить зіткнення інтересів з приводу розподілу влади, панування і престижу, а також матеріальних ресурсів. У політичному конфлікті виділяють чотири стадії: передконфліктну, конфліктну, стадію розв'язання конфлікту, постконфліктну стадію. При цьому перша стадія є латентною і характеризується накопиченням незадоволення через розбіжність інтересів і цінностей.

Конфліктна стадія характеризується гострим протистоянням між конфліктуючими сторонами, яке виражається у взаємному прямому чи опосередкованому блокуванні намірів та інтересів, цілей. На цій стадії відбуваються зіставлення сил конфліктуючих сторін, оцінка їхніх шансів у боротьбі: «політичний конфлікт набуває своїх позитивних конститутивних ознак щодо процесу політичного розвитку лише в тому випадку, коли в суспільстві та політичній системі сформовано і відпрацьовано механізми розв'язання політичних конфліктів» [40, с. 8].

Основні зусилля, які докладаються до вирішення чисельних політичних конфліктів, мають бути спрямовані не тільки на усунення причин, які породили зазначені конфлікти, але й на формування «культури вирішення політичних конфліктів». У зв'язку з цим набуває особливого значення запропоноване Р. Дарендорфом поняття «регульованого політичного конфлікту» [Цит. за: 180, с. 5].

Зокрема, порівнюючи характерні властивості традиційних та сучасних політичних конфліктів, можна зробити висновок, що класична модель «непримиреної боротьби» різних класів, верств, інтересів, груп тощо, як основної властивості політичного конфлікту, відходить у минуле. Таким чином, нині, навіть в умовах модернізації та реформування політичних систем, політичні конфлікти перетворюються з граничної форми вираження протистояння політичних суб'єктів на ефективний спосіб забезпечення політичного розвитку соціуму. У сучасних умовах політичний конфлікт є не стільки наслідком існування традиційного ранньокласового антагоністичного суспільства, скільки породженням неантагоністичного постіндустріального суспільства плуралістичного типу.

Типологія політичних конфліктів, яка дозволяє адекватно дослідити політичний процес, повинна враховувати цілий спектр чинників, які впливають на характер протікання політичного конфлікту та на методи його розв'язання, що застосовуються в конкретних політичних ситуаціях. До цих чинників слід віднести наступні: а) тип політичної системи; б) предмет

політичного конфлікту; в) інституційна характеристика суб'єктів політичного конфлікту; г) психологічна характеристика суб'єктів політичного конфлікту (мотиви політичної поведінки, політичні традиції, політичні стереотипи, політична культура) [Див.: 47, с. 31].

На відміну від цього, причиною виникнення політичного конфлікту у недемократичних політичних системах є практично завжди чи протистояння між державою (що уособлюється політичною елітою, яка спромоглась сконцентрувати в своїх руках всю повноту політичної влади) і суспільством, чи протистояння всередині самої владної еліти. Хоча останній з варіантів являє собою не стільки політичний конфлікт як боротьбу інтересів, скільки типовий приклад боротьби за владу на закритому і непрозорому для більшості громадян політичному просторі.

Для того, щоб збільшити вагу методів вирішення політичних конфліктів, необхідна обов'язкова діяльність у двох напрямках: «з одного боку, це загальне підвищення політичної культури учасників політичного процесу, які шляхом формування спільної аксіологічної шкали політичних цінностей (чи точніше – цінностей політики) створюють підмурки для більш широкого залучення консенсуальних методів розв'язання політичних конфліктів. З іншого боку, це подальше розроблення законодавчої основи, яка дозволяє таким чином впорядкувати та організувати відносини всередині системи органів державної влади, а також між цими органами влади та елементами громадянського суспільства, щоб у політичному процесі якомога менше поставали питання стосовно «компетенції» та «кола прав і повноважень» [40, с. 9].

Таким чином, фундаментальною властивістю демократичних політичних систем є те, що політичний процес тут має дві базові властивості.

По-перше, він є процесом «включення». Це означає, що активними суб'єктами демократичного політичного процесу виступає як держава, так і суспільство. При цьому «включеність» означає можливість реального залучення як громадян, так і їхніх організацій (об'єднань, партій, рухів, груп

тощо): а) до формування політичної системи та окремих органів державної влади; б) до процесу прийняття політичних рішень; в) до контролю над функціонуванням органів державної влади та реалізації ними державної політики.

По-друге, демократичний політичний процес завжди є відкритим. З цієї причини демократію досить часто характеризують терміном «суспільного самоврядування».

В цілому, раціональні, цілеспрямовані політичні відносини вносять у соціальне середовище упорядкованість, забезпечують самоорганізацію і еволюційні зміни у напрямі творення нових форм соціальної взаємодії.

Розвинена соціальна структура характеризує зріле громадянське суспільство, яке виступає соціальною основою розвитку політичних структур і політичного процесу.

Саме тому політичний процес логічно розглядати як соціально-політичні дії, що забезпечують відтворення політичних ресурсів і творення нового в політиці.

1.2. Політична діяльність у структурі політичного процесу: функції та складові.

Важливість розгляду політичної діяльності як структурного елементу політичного процесу зумовлюється тими соціально-політичними змінами, які відбуваються в сучасній Україні, а також нагальною потребою дослідження політичної діяльності як умови динамічних трансформації політичного процесу.

Саме тому особливого значення набуває аналіз політичної діяльності, її функцій та складових (стратегічних і тактичних) як інструменту розв'язання актуальних суспільних проблем, протиріч і конфліктів.

У зв'язку з цим необхідний науковий пошук шляхів «оздоровлення» політичного процесу, нових, досконаліших технологій, механізмів і форм, що забезпечили б вихід України із тривалої системної кризи, ефективним засобом чого виступає політична діяльність.

Поєднання стадійно-динамічного та векторного підходів в аналізі політичного процесу відкриває можливість представити його цілісну структурно-функціональну модель, яка відображає основні його аспекти, дозволяє охарактеризувати його основних дійових осіб, виявити причини та способи їхньої діяльності, пояснити можливості впорядкування окремих політичних інтересів і стабілізації політичної системи.

Політичний процес може бути розглянутий як універсальний спосіб існування політичних систем, як форма реалізації конкретних політичних дій, політичної діяльності акторів.

В останньому випадку політичний процес стає відображенням сукупності тих чи інших політичних дій, спрямованих на досягнення найрізноманітніших політичних цілей. При цьому політичну діяльність можна інтерпретувати як сукупність політичних дій соціальних спільностей, верств, політичних партій та рухів, окремих громадян, спрямована на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед, завоювання та утримання влади.

Політичне життя суспільства, як комплексний феномен, представляє сукупність різновекторних і різноспрямованих у часовому вимірі політичних процесів, охоплює різноманітні види політичної діяльності в рамках політичної системи, а також у взаємодії з іншими суспільними системами.

Політична участь передбачає масові акції з метою формування певних позицій, вимог, настроїв, а також формування органів державної влади та місцевого самоврядування через участь у виборах, референдумах, демонстраціях, маніфестаціях, мітингах, зборах тощо.

Професійна політична діяльність включає розробку правових норм та управління різноманітними політичними інститутами. До неї належать

парламентська, державно-управлінська, муніципально-управлінська діяльність, партійний менеджмент і виборчий маркетинг.

Професійна політична діяльність забезпечує створення і вдосконалення політичних інститутів та регулювання і вдосконалення суспільних відносин.

За вектором суспільного спрямування політична діяльність може бути інноваційною (зорієнтованою на впровадження нових політичних інститутів), стабілізуючою (спрямованою на збереження всього цінного в наявних структурах, недопущення деструктивних змін), консервативною (націленою на збереження старих інститутів і форм взаємодії), реакційною (зацікавленою у відновленні інститутів минулого) [Див. детал.: 219, с. 77].

Дійовими особами політичного процесу виступають окремі особи і соціальні групи: особа виступає як учасник політичного процесу, представник якоїсь групи або як громадянин, наділений політико-правовою суб'єктністю. Виділяють кілька рівнів політичної суб'єктності особи: «громадянин, що бере участь у політиці через виконання громадських обов'язків (зокрема, участь у голосуванні на виборах, референдумах та ін.) або через громадську організацію, як член політичної партії, як громадсько-політичний діяч, депутат, політичний лідер» [47, с. 24].

Що стосується соціальних груп, які виступають суб'єктами політики, то це представники певного елемента соціальної структури, з такими характеристиками, як етнонаціональна, соціально-класова, професійна, територіальна, конфесійна приналежність, члени якого усвідомлюють власні групові інтереси і намагаються їх реалізувати на рівні політичної влади, а також – групи тиску, громадські організації, політичні партії та владні структури різного рівня (державного, регіонального, місцевого).

В залежності від масштабності їхнього впливу на політичний процес в цілому, та на прийняття політичних рішень, суб'єкти політики поділяються на первинні (базові), вторинні і безпосередні.

До первинних належать: «соціальні групи, етноси, класи, територіальні, демографічні, професійні й релігійні об'єднання, які, по-перше, виникли

природно-історичним шляхом, спонтанно, а не внаслідок цілеспрямованої дії; по-друге, виражають власні інтереси (соціально-економічні, територіальні, професійні й культурні) не прямо, а опосередковано, через політичні організації; по-третє, створюють різноманітні політичні організації, надають ним усіляку підтримку; по-четверте, через власні соціальні інтереси визначають зміст і вектори сучасної політики, забезпечують утвердження принципу політичного плюралізму» [193, с. 51].

Вторинні суб'єкти створюються як специфічні інститути здійснення влади або впливу на неї задля захисту інтересів базових суб'єктів, реалізації їхніх цілей і цінностей, при цьому вони теж мають власні специфічні політичні інтереси щодо здобуття і здійснення державної влади.

До вторинних суб'єктів політичної діяльності належать групи тиску (лобістські структури) і політичні партії. Групи тиску включають «усі об'єднання громадян (профспілки, промислові й торговельні асоціації, культурологічні товариства тощо), які безпосередньо не борються за владу, а обстоюють власні інтереси при здійсненні політики та прийнятті політичних рішень» [193, с. 53].

До безпосередніх суб'єктів політичного процесу належать керівники органів політичної влади, партій і громадських організацій, які беруть безпосередню участь у прийнятті й виконанні політичних рішень, забезпеченні динаміки політичного процесу.

Названі вище суб'єкти, реалізуючи основну мету політичного процесу, виступають головними структурними елементами політичної діяльності.

Політична діяльність, як складова політичного процесу, відрізняється від інших форм соціальної діяльності прагматизмом, інституційним та функціональним зв'язком з політичним устроєм суспільства. Мета політичної діяльності полягає в безпосередній або опосередкованій реалізації політичних інтересів, тому в демократичному суспільстві не можна зосереджувати політичну діяльність лише на вирішенні класових (марксизм) суперечностей.

Політична діяльність представляє собою вид суспільної діяльності суб'єктів політичного процесу, вона виступає як сукупність раціональних дій, що ґрунтуються на урахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі для досягнення політичної мети.

Одним із головних чинників політичної діяльності виступає усвідомлення та реалізація суб'єктами політичного процесу відповідного політичного інтересу та здатність суб'єктів до спрямування своїх наявних, або потенційних політичних можливостей на досягнення політичної мети.

Політична діяльність впливає на політичний процес, визначає його зміст та динаміку, і через нього трансформує всі суспільні процеси. У політичному процесі діяльність зосереджується на цілому ряді об'єктів, які є організаційними факторами суспільно-політичного життя та, водночас, виступають процесами, що забезпечують динаміку політичного розвитку.

Так, до організаційних факторів суспільно-політичного життя відносяться утворення державних органів шляхом їх обрання, створення масових організацій внаслідок волевиявлення громадян, які об'єднуються в громадські організації, вироблення політико-правових норм шляхом врегулювання процесу підготовки та прийняття законів, безпосереднього відображення волі громадян (вибори, референдуму, збори громадян, проведення громадських слухань та ін.), організація системи управління основними сферами державного та суспільного життя, визначення принципів організаційних структур, їх повноважень і взаємовідносин.

Діяльність суб'єктів політичного процесу створює відповідні умови для зміцнення соціальних основ розвитку суспільства, розвитку національних та міжнаціональних стосунків з урахуванням інтересів національних груп і меншостей, залучення громадян до управління державними та громадськими справами, підвищення довіри та підтримки політичних інститутів.

Зокрема, це стосується політичних партій, формування політичної свідомості громадян, забезпечення дотримання законності та інших

демократичних норм, здійснення зовнішньої політики та міжнародної діяльності.

В сучасних умовах однією із важливих складових політичної діяльності виступає участь громадян та їх об'єднань (груп, організацій, спільнот) у розвитку політичного процесу.

Раціоналізація прийняття політичних рішень вимагає не лише урахування думки більшості, а і позицій експертного товариства, представників мас медіа, зацікавлених сторін. Відбувається скорочення часового відрізка від формування громадської думки з приводу актуальних питань розвитку політичного процесу до переходу до масових політичних дій – громадяни із об'єкта політичного впливу перетворюються на суб'єкта політичного процесу.

Вони мають можливість як безпосереднього впливу, через участь у голосуванні на виборах або референдумах, так і опосередковано – через інститути громадянського суспільства та мас медіа.

Саме тому важливе значення для політичної діяльності як структурного елементу політичного процесу має широка та достовірна інформованість громадян про політичні події. Така інформованість досягається через традиційні мас медіа, такі як телебачення, радіо та преса, так і з використанням усіх можливостей новітніх електронних медіа – інтерактивних мереж в Інтернеті (блогів, електронної пошти, чатів та ін.).

На даному етапі політичного розвитку комунікативний простір виступає окремою важливою сферою політичної діяльності, а мас медіа – впливовим чинником політичного процесу.

Не можна також недооцінювати роль технологічного потенціалу політичних комунікацій у досягненні мети політичної діяльності.

Перманентна трансформація діяльності мас медіа структур в сучасному політичному процесі, зміна їх ролі та функцій в українському суспільстві, призвела до того, що мас медіа виступають потужним засобом впливу на

громадську думку і маніпулювання нею, а з другого боку – це власне бізнес-структури з усіма властивими їм чеснотами й недоліками.

Без налагодженої та дієвої мережі комунікативної взаємодії неможлива ефективна діяльність політичних інститутів, ускладнюється процес прийняття політичних рішень, особливо таких, що спрямовані на інтеграцію суспільства (в аспекті мови, культури, історичної пам'яті), впровадження ефективних, проте не популярних економічних реформ.

Зміст сучасного політичного процесу характеризують діяльність різноманітних суспільних асоціацій, різні форми політичної участі соціальних спільностей та громадян, які формулюють свої вимоги, відповідно до власних інтересів (реальних або уявних) і, завдяки політичним механізмам, переносять ці вимоги в центр політичної боротьби або у сферу реалізації політичних рішень.

Етап створення і прийняття політичних рішень виступає важливою ланкою політичної діяльності, саме від нього залежать умови, шляхи оптимізації та зміни у структурі політичного управління. Політична діяльність глибоко пов'язана із станом громадянського суспільства, особливостями національної культури країни та її традиціями.

На думку українського автора П. Кузьміна, «протиріччя сучасної української політичної діяльності полягає, з одного боку, у проголошенні курсу на демократичні реформи, а з другого – на явний зрив цього курсу» [133, с. 5]. І якщо для політичного процесу в цілому конфлікти можуть виступати рушійною силою, то у сфері політичної діяльності зростає роль політичного діалогу, компромісів у подоланні суперечностей і розбіжностей між суб'єктами політичної діяльності.

Політичний процес, як різнорівнева та безупинно змінювана реальність, що володіє властивостями інклюзивності, просторовості, темпоральності, сталості та нестабільності, необхідно аналізувати з урахуванням сутності, структури, типології, комунікативних практик, технологічного забезпечення політичної діяльності.

Політична діяльність, як вид людської діяльності, що «базується на використанні політичної влади та спрямований на регулювання й узгодження соціальних інтересів, підтримку соціального миру і злагоди, розвиток суспільства як цілісної системи» [133, с. 6].

На думку П. Кузьміна, однією із головних причин низької результативності політичної діяльності у нашій країні виступає недостатня професійна культура правлячого класу: «Нинішнє співтовариство політиків виявилось нездатним артикулювати й агрегувати суспільні інтереси, виробити узгоджену стратегію і тактику розвитку країни, відмовитися від перманентної боротьби за владу, власність, ресурси» [133, с. 6].

Саме тому зберігають актуальність та потребують впровадження у політичний процес такі універсалиї політичної діяльності, як:

- професіоналізм, відповідальність і патріотизм політиків;
- пріоритет суспільних інтересів над корпоративними, вузькогруповими;
- погодженість дій суб'єктів політичної діяльності по горизонталі і вертикалі [133, с. 7].

Останні роки, у зв'язку із впровадженням змішаної, а згодом і пропорційної виборчої системи, особливої ваги набирають політичні партії як суб'єкти політичної діяльності. Протягом усього періоду незалежності політичні партії відігравали важливу, проте неоднозначну роль, сприяли як прогресу, так і регресу політичного процесу.

У процесі політичної діяльності у перехідному періоді особливої уваги набуває тактика компромісів як «принцип й інструментарію політичної діяльності. Складна соціально-політична структура українського суспільства, яка характеризується безліччю різноманітних і, нерідко, суперечливих інтересів його соціальних груп та верств, перманентною боротьбою різних груп політиків за владу, породжує конфліктний характер політичного життя й зумовлює зростання значення компромісів» [234, с. 215].

Характер самого політичного процесу проявляється і в виробленні та реалізації обраних правлячим режимом мети суспільного розвитку. У політичному процесі виділяють три режими.

По-перше, режим функціонування, який не виводить політичну систему за межі взаємовідносин громадян та інститутів влади. У такому випадку політичний процес відбиває здатність структур та механізмів влади лише до простого відтворення рутинних, щоденних стосунків, між громадянином і державою, відносин між політичною, управлінською елітою та колом осіб, які володіють правом голосу на виборах до органів державної влади.

Рішення і настрої осіб, які беруть участь у виборах, визначають також і сам склад виборчих органів влади, впливають на політику держави, позиції політичних партій. Безперечним пріоритетом перед будь-якими новаціями і посуванням у реалізації функції основними політичними суб'єктами тут володіють традиції і наступність у розвитку політичних зв'язків.

По-друге, режим розвитку політичного процесу. Тут перед політичними акторами постає завдання вивести політику, структури та механізми влади на новий рівень, що дозволяє адекватно відповісти на виклики сучасності, не допустити відставання від розвинених країн.

У процесі політичного розвитку змінюється ритм політичного процесу, пришвидшується його динаміка. Швидкий ритм політичних змін означає, що правлячі кола досягли згоди щодо мети розвитку та методів управління країною, відповідні змінам, що відбуваються в соціальній структурі та співвідношенням, що змінюють політичні сили всередині країни та на міжнародній арені, інтенсивною взаємодією мікро- та макроректорів влади.

Проте, це не означає, що конфлікти зникають, навпаки – швидкий розвиток може призвести до підвищення рівня напруги та ескалації конфліктів. Завданням еліт виступає перевести конфлікт у площину змагань аргументацій, а не силового протистояння. На думку видатного американського соціолога Т. Парсонса, «Розвиток політичного процесу

відбиває не що інше, як наростання складнощів і структурованості його змісту, що веде до перевищення пристосованості владних структур до зовнішніх соціальних умов» [Цит. за: 234, с. 38].

По-третє, «режим занепаду, розпаду політичної цілісності, або «регресивна метаморфоза» політики. У ставленні до норм та умов цілісного існування політичної системи, спрямування динаміки політичного процесу має негативний характер. Тут під інтеграцією переважають зворотні та центробіжні тенденції, незворотний характер мають дроблення політичних суб'єктів та розпад режиму правління. Вжиті режимом заходи втрачають управлінську здатність, а сам режим – законність» [235, с. 7].

Таким чином, політичний розвиток виступає в якості переходу від одного політичного етапу до іншого, якісно більш досконалого, на основі зростання і зміни політичної культури оволодіння формами політичної діяльності.

У тому числі – технологіями політичної діяльності, які потребують оптимізації, модифікації та диверсифікації з метою підвищення ефективності політичної взаємодії влади та громадян для забезпечення позитивної динаміки політичного процесу.

1.3. Особливості дослідження динаміки політичного процесу в умовах модерну та постмодерну.

Динаміка сучасного політичного процесу в Україні обумовлена як багатьма зовнішніми по відношенню до політичного процесу факторами (глобалізація, архітектура світового порядку, регіональна безпека, економічна та фінансова ситуація тощо), так і внутрішніми чинниками, серед яких слід відзначити, насамперед, перехід від радянської тоталітарної держави до демократії та ринкової економіки.

І хоча можна погодитись із думкою П. Бурдьє, що «в практичному житті соціальна рівновага є більш поширеним явищем, ніж соціальні зміни» [Цит. за: 34, с. 272], проте суперечливість та складність політичних перетворень на пострадянському просторі доводить необхідність комплексних досліджень політичного процесу, динамічного виміру політичної системи та свідчить про актуальність обраної теми.

Окремої уваги заслуговують процеси модернізації владних інститутів та критика їх функціонування з боку представників постмодерну, що висвітлює трансформацію трендів розвитку політичного процесу. Саме тому даний підрозділ дослідження присвячено аналізу інституційних чинників забезпечення розвитку політичного процесу в умовах модернізації влади і суспільства та їх критику з боку представників постмодерну.

Характеристики політичної взаємодії як процесу дозволяють визначити особливості формування, відтворення та трансформації відносин з приводу влади у суспільстві. При цьому необхідно враховувати, що змінюється розуміння сутності політичного процесу, суспільства, влади, інститутів в умовах „постсучасності”.

Серед зарубіжних та вітчизняних авторів, які досліджували сутність політичного процесу, проблеми його модернізації у правовому та соціально-економічному вимірі, слід відзначити насамперед такі прізвища як В. Андрусів, В. Андрущенко, А. Гальчинський, С. Гантингтон, В. Горбатенко, Є. Головаха, І. Гладуняк, Є. Додін, В. Журавський, М. Козюбра, Л. Кормич, В. Кремень, І. Курас, М. Михальченко, С. Наумкіна, М. Орзих, Ф. Рудич, Р. Скаанінг, В. Тацій, В. Шаповал, Г. Щедрова, Д. Яковлев, О. Якуба та ін.

У сфері політичної науки існують різні підходи до інтерпретації політичного процесу. Через те, що політичний процес за своїм масштабом співпадає з усім простором політичної взаємодії сучасного суспільства, можна ототожнювати «політичний процес» з «політикою» в цілому. З іншого боку, політичний процес характеризується динамічною зміною політичної

ситуації, ротацією суб'єктів владних відносин. Тому його розглядають в якості сукупності дій політичних акторів.

На думку В. Парсонса, методологія дослідження політичного процесу складається з шести основних підходів: етапного, плюралістично-елітистського, неомарксистського, субсистемного, підходу дискурсу політики та інституціоналізму [181, с. 52].

Розкриваючи сутність кожного із підходів та називаючи його представників, В. Парсонс пише: «Етапний підхід: розглядає процес розробки і здійснення політики як такий, що складається з низки етапів чи послідовних дій... Цей підхід розглядає політику з точки зору процесу, що починається зі «встановлення порядку денного» й закінчується оцінюванням і завершенням політики. Плюралістично-елітистський підхід: зосереджується на владі та її розподілі між групами та елітами (залізними трикутниками) й тому способі, яким вони формують процес розробки і здійснення політики. Неомарксистський підхід має справу з застосуванням марксистських ідей до пояснення процесу розробки і здійснення політики в капіталістичному суспільстві. Субсистемний підхід: аналізує розробку і здійснення політики з точки зору нових метафор, як, скажімо, «мережі», «спільноти» і «субсистеми». Підхід дискурсу політики: розглядає процес здійснення політики з точки зору мови та спілкування... Інституціоналізм: цей підхід менше розвинений, ніж інші, але він поступово стає новим важливим набором підходів до процесу здійснення політики...» [181, с. 53].

Інституційний підхід виходить із того, що особливості розвитку політичного процесу визначаються функціонуванням та трансформаціями політичних інститутів.

Незалежно від дослідницької позиції, об'єднуючим фактором при аналізі політичного процесу виступає те, що дане поняття дає можливість проаналізувати саме розвиток, зміни та трансформації світу політики. Отже, політичний процес визначається як динамічні зміни політичних відносин, обумовлені діяльністю політичних акторів та функціонуванням політичних

інститутів під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Поняття політичного процесу розкриває рух, динаміку, еволюцію політичних відносин у часі та просторі.

При цьому політичні інститути забезпечують повноцінне функціонування та розвиток політичного процесу, з ними пов'язані не лише реформи та позитивні зміни, а і кризи та конфлікти, які можуть призвести до розбалансування політичної системи в цілому: «Зміни, пов'язані з інститутами, не є незалежним феноменом. Вони мають важливі наслідки для соціальної та політичної системи, що, зрештою, впливає з ролі інститутів. Навіть незначні зміни створюють нові тренди для динаміки» [5, с. 182].

Повною мірою це стосується політичного процесу сучасної України, який, на думку В. Андрусіва, «характеризується високою турбулентністю саме через високу симулятивність інститутів, які виступають головною перешкодою до позитивної динаміки політичної системи» [5, с. 182].

Інституціоналізація, яку можна розуміти як процес формування різних типів соціальної, економічної та політичної діяльності, а також як результат упорядкування соціально-політичних відносин у сталі особливості структури, виступає важливим фактором розвитку політичного процесу.

Розвиток організаційних структур суспільства, обумовлений модернізацією соціально-політичних інститутів, сформував новий тип політичних відносин та відповідний владний баланс. І якщо в цілому інституціоналізацію можна інтерпретувати як процес утворення певного набору соціальних та політичних норм і правил, які задають контекст взаємодії у даному суспільстві, то для нашої країни характерною є «формальна інституціоналізація» (В. Гельман), тобто витіснення формальних інститутів неформальними правилами.

Таким чином, ефективна діяльність політичних інститутів виступає одним із факторів, від якого залежить успішність модернізаційного процесу. При цьому варто враховувати, що політичні інститути – це також результат діяльності переважно корисливих акторів (які можуть прагнути не тільки до

збільшення багатства, а і до влади), тому завжди існує розбіжність між заявленими цілями колективних політичних акторів і результатами їхньої практичної діяльності, обумовленими діями індивідів, які є їхніми членами [Див. детал.: 44, с. 13].

Відповідно до цього, однією із головних характеристик політичного процесу виступає зміна, трансформація структури та функцій політичних інститутів та акторів.

У трансформаційних процесах важлива роль належить системній взаємодії органів державної влади, груп інтересів, інституцій громадянського суспільства, мас медіа з вироблення та реалізації державної політики, прийняття політичного рішення. Слід відзначити, що у вітчизняній політичній науці проблематика вироблення, прийняття та реалізації політичного рішення як важливої складової політичного процесу, його рушійної сили, лише починає входити у предметне поле теоретичних розвідок, проте у зарубіжній політичній науці теорія прийняття рішень є одним із пріоритетних напрямків для представників системної, біхевіоральної та функціональної парадигм. Цей процес потребує розвитку багатопартійності, парламентаризму, громадянського суспільства, їх «взаємодію та взаємовплив на основі діючої правової бази в умовах становлення нових макро– та мікроінститутів»[282, с. 10].

Розгляд політичного рішення як компонента політичного процесу дозволяє встановити його наступні кваліфікаційні ознаки: «1) результат політичної боротьби зацікавлених груп, що легітимізований владним актом уповноваженого макро політичного інституту; 2) зміна моделі поведінки великих соціально-політичних груп; 3) примусовість його виконання; 4) першочергове забезпечення виконання наявними ресурсами; 5) високий ступінь не прогнозованості довготривалих наслідків; 6) наявність матеріального і постматеріального виміру процедури оцінювання наслідків політичного рішення» [282, с. 11].

На думку Ю. Розенфельда, «... одним із первинних, структуротворчих елементів політичного процесу вважають політичне рішення. За суттю, це процес (технологія) визначення завдань політичної дії, який здійснюється в колективній або індивідуальній формі та стосується тих чи інших засобів реалізації влади. Структурна композиція будь-якого політичного процесу передбачає наявність дійсних центрів прийняття політико-управлінських рішень та, особливо, тих чи інших за характером взаємовідносин їх (центрів) з тими суб'єктами і об'єктами політики, яким саме адресовані ці рішення. Ефективність політичних рішень як технології політичного керівництва залежить від того, наскільки вони здатні сприяти функціям і політичної координації (узгодження позицій і сил різнорідної маси людей); кореляції (внесення змін у політичну тактику); політичного програмування (вибір оптимальних моделей, цілей і засобів політичного руху)» [216, с. 17].

Модель розробки та прийняття політичного рішення у демократичному суспільстві включає такі елементи, як: «1) етап виявлення та структурування політичної проблеми; 2) висунення та розгляд альтернатив вирішення політичної проблеми експертними інституціями, оцінка наявних політичних альтернатив, що може відбуватися за низкою критеріїв; 3) включення альтернативи-переможиці до урядового або парламентського порядку денного та її легітимізація; 4) впровадження та підсумкове оцінювання результатів політичного рішення» [282, с. 11].

Стосовно сучасного українського політичного процесу, то його специфіка характеризується такими аспектами, як: «тривала відсутність власної пірамідально-ієрархічної структури, котра повинна забезпечуватися власними державними та соціальними інститутами, які на сьогодні ще не є остаточно сформованими; аморфність та недорозвиненість соціальної та політичної структури за умови різкого майнового розшарування населення, що мають своїм наслідком невизначеність соціальних та політичних інтересів» [282, с. 12].

На думку української дослідниці О. Шаян, наявні інституційні причини, що «заважають ефективному функціонуванню політико-владного механізму в Україні. До таких причин належать: 1) поєднання атавістичних політико-організаційних структур, успадкованих від СРСР із сучасними організаційними структурами, конституційна неврегульованість їх компетенції; 2) системна корупція; 3) необмежений вплив зацікавлених груп не тільки на етапі розробки політичного рішення, але й на етапі його впровадження; 4) маніпулятивність суспільною свідомістю з метою отримання потрібного певній суспільній групі результату у процесі розробки та впровадження колективного політичного рішення» [282, с.12].

На перших стадіях розвитку та становлення теорій модернізації її характеризували універсалізм та прогресивні зміни, складовими яких виступають процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, поширення індивідуалізму й мотивації успіху, утвердження розуму й науки і уявлення про лінійно-поступальний характер суспільного розвитку в цілому.

Подальший розвиток модернізму в естетичній, морально-практичній та теоретичній сферах передусім стосувався розриву із фундаменталізмом: «Фундаменталізм є протилежністю будь-якого самостійного, автономного встановлення законів. Це гетерономне встановлення законів з боку якоїсь зовнішньої, універсальної «сутності» – природи, розуму, реальності або Бога. А в модернізмі, в його теоретичній та естетичній сферах більше немає гетерономного встановлення законів з боку «реального» [274, с. 17].

На думку Е. Кінга, «Модерн – мабуть, одна із найуживаніших і разом із тим не розглянутих критично метафор, які використовуються для позначення незліченої кількості аспектів сучасного життя... Етимологія слова «модерний» виводиться з латинського слова «modus», яке означає «мірка» [112, с. 158].

В умовах посткомуністичного розвитку, з притаманним йому суперечливим становленням демократичних інституцій та вільного ринку,

відбувається черговий сплеск зацікавленості теоріями модернізації, які пов'язуються з процесами демократизації та технологічними інноваціями, передусім в інформаційній сфері.

На думку української дослідниці Л. Старецької, «У широкому плані процес соціальної модернізації характеризує глобальний процес постійного вдосконалення суспільства, переходу його на вищі рівні розвитку. Отже, модернізація – це одна з необхідних умов становлення нового порядку» [237, с. 116].

Можна виділити такі типи модернізації, як органічна та неорганічна. Органічна модернізація відноситься до тих країн, де модернізація відбувалася залежно від ендогенних факторів. На відміну від цього, вторинна, неорганічна модернізація є відповіддю на зовнішній виклик з боку більш розвинутих країн і здійснюється шляхом запозичення досвіду, організації політичної структури та технологій із відповідними змінами в соціальній та економічній сферах.

На перших етапах модернізація супроводжується дестабілізацією існуючих політичних структур: послаблення легітимності влади, пошуки владою додаткової соціальної та міжнародної підтримки – явища, які характеризують період реформ.

На думку С. Гантингтона, стимулом для початку модернізації служить певна сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів, що спонукають політичну еліту почати реформи, що включають як процес пристосування традиційних інститутів до умов, що змінилися, так і створення нових політичних інститутів. Політична модернізація, яку С. Гантингтон розуміє як «демократизацію політичних інститутів суспільства і його політичної свідомості», індустріалізація й урбанізація спричиняють формування й швидкий ріст нових соціальних груп, що істотно відрізняються від традиційних [271, с. 87].

Спираючись на ідею прогресу, яку з позицій раціональності обґрунтувала наука, модернізація визначила напрямок розвитку багатьох

країн світу. Модернізацію характеризує рух від міфотворчості та релігійних уявлень до наукової раціональності, від колективізму до персоналізму, від авторитаризму до демократії, до панування інструментальних цінностей та ринкової організації економічного і, певним чином, політичного простору [271, с. 88].

Якщо розглядати політичну модернізацію, то вона «в загальнофілософському плані визначається як опанування людиною своїм політичним середовищем. А в конкретно-соціологічному – як розвиток політичних систем та інститутів у напрямі створення політичних структур і функцій, характерних для діяльності ліберально-демократичного суспільства. Конкретна характеристика цього процесу дуже різноманітна. Одні вчені пов'язують його передусім з раціональним стилем функціонування бюрократії, політичним плюралізмом і світським характером політичної культури; інші – з формуванням національної інтеграції суспільства і національної держави, модернізації «еліт розвитку», стабільності політичних інститутів і процедур, з психологічним комплексом сучасних політичних цінностей та ідей. Загалом, всі ці процеси призводять до розвитку ефективних адміністративних, урядових і бюрократичних структур, які здатні подолати відставання і забезпечити національний прогрес» [180, с.12].

Саме тому, «якщо «модернізм», «модерніст» і «модерність» – улюблені терміни з улюбленими значеннями для гуманітарних дисциплін, то «модернізація», яка зазвичай не трапляється в лексиці гуманітаріїв, має центральне значення для наук про суспільство» [112, с. 159], при цьому, на думку С. Леша, «Політологи нерідко зводять термін «модернізація» до політичних і соціальних змін, які супроводжували індустріалізацію, але цілісне означення більш підхоже для опису складності й взаємопов'язаності всіх аспектів цього процесу» [140, с. 168].

Сьогодні політична модернізація передбачає формування, розвиток та поширення сучасних політичних інститутів, практик, а також сучасної політичної структури, а «конкретні версії модернізації сьогодні замінені

пізнішими парадигмами: розвитком недорозвитку, теорією залежності, світосистемним підходом, марксистськими теоріями інтернаціоналізації капіталу та поновленим інтересом до колоніалізму й імперіалізму» [140, с. 169].

При цьому під «сучасними політичними інститутами та практиками мається на увазі не відбиток з політичних інститутів країн розвиненої демократії, а ті політичні інститути та практики, які найбільшою мірою здатні забезпечити адекватне реагування та пристосування політичної системи до умов, що змінюються, до викликів сучасності» [180, с. 5].

Передусім це стосується питання про роль раціональності у суспільстві, раціоналізації політичної дії та взаємодії: «Деякі аналітики... розуміють модернізм переважно як антираціоналістичний феномен, тоді як інші, такі як Габермас, Адорно та Грінберг доводять, що в своїй основі він має цілком раціональний характер... автономізація сфер культури залишає досить місця як для ірраціональних, так і для раціональних форм розвитку» [274, с.17]

І якщо модернізацію можна було розглядати як «перехід від верховенства чинності до верховенства структури» [140, с. 289], то «первинне намагання постмодерністів – позбавити природності деякі провідні особливості нашого способу життя: вказати, що ці утворення, які ми переживаємо як «природні» (до них можуть належати навіть капіталізм, патріархат, ліберальний гуманізм), фактично «культурні»; вони створені нами, а не дані нам» [140, с. 170].

Особливу актуальність такий підхід набуває в умовах становлення постсучасності, у якому світ більше не моделюється як об'єкт адміністрування і на нього не проектується раціоналізаторське мислення: сьогодні проектування й необхідні для нього ресурси піддаються приватизації, дерегуляції і фрагментації: «Якщо модернізація культури була процесом диференціації, то постмодернізація є процесом дедиференціації» [274, с. 18].

Критика доби модернізму з позицій постмодерну полягає й у тому, що «Модернізм втілює залишкову віру в самоочевидну перевагу логічного та наукового раціоналізму, який припускає, що реальна дійсність у цілому може бути витлумачена й осмислена, що ідеї та поняття детерміновані і що люди перебувають на одному рівні спільного всесвітнього досвіду, який є надкультурним і надісторичним» [112, с. 177]. На відміну від такої позиції, постмодернізація передбачає відмовлення від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади й науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації.

Політика епохи постмодерну також істотно змінює свої параметри в порівнянні з політикою модерну, як у свій час і сама політика модерну в порівнянні з політикою традиційного суспільства. Модернізація (у сенсі відмови від політики традиційного суспільства) означає:

- десакралізацію політичного простору;
- декомпозицію організованих політичних структур й інститутів;
- секулярність;
- розподіл гілок влади;
- конституціоналізм;
- інституціональну демократію, яка передбачає наявність громадянського суспільства та забезпечення прав людини.

Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб оперти право на владу на будь-які абсолютні засади, чи то релігійні, чи то раціональні. У цілому, він характеризується наступним:

- повернення до архаїки, міфу;
- використання ігрового стилю, карнавальність, підкреслення штучності пануючих цінностей;
- химерне переплетення різних стилів та типів дискурсивних практик;
- іронічність та пародійність;
- антиутопічність;
- фрагментарність.

З точки зору постмодерну, критиці та переосмисленню підлягають раціоналістичні засади науки доби модерну, зокрема політичної науки, яка знаходить свій початок у Просвітництві, постмодернізм кидає виклик цілісності та раціональності, а також реконструює моральні засади, на яких засновані західні політичні та суспільні інституції [71, с. 316].

Критичне ставлення до проекту раціональності демонструє Ж. Бодріяр, який говорить про «гіперреальність» – термін, який презентує світ, в якому імітація реальності набуває більшої легітимності, ніж оригінали [Див. детал.: 71].

Термін «гіперреальність» був запропонований Ж. Бодріяром для опису умов, за яких імітація або відтворення реальності набувають більшої легітимності, цінності й сили, ніж самі оригінали, гіперреальне усуває штучний кордон між реальністю та ілюзією.

Згідно з Ж. Бодріяром, ця «гіперреальність успадкувань (симуляцій)» у засобах масової комунікації репрезентує більше, ніж реальне; вони творять і визначають нову реальність, для якої характерна саме відсутність у ній реальності» [71, с. 94].

Для сучасного українського політичного процесу важливим завданням виступає проведення реформ з модернізації різних сфер суспільного життя, зокрема – економічної та політичної, які неможливо уявити без опори на раціональність у діях індивідуальних акторів та окремих інститутів.

Проте, з урахуванням постмодерної критики, важливо виконувати такі умови, як орієнтацію на нове з урахуванням традиції, поєднання ціннісної і цільової раціональності, використання традицій як передумови модернізації, урахування значення релігії та міфології, забезпечення демократичного характеру влади поряд із визнанням авторитетів у політиці тощо.

Висновки до першого розділу.

Характеризуючи теоретико-методологічні засади дослідження політичного процесу в умовах перехідного періоду, слід зазначити наступне.

По-перше, в умовах перехідного періоду одним із головних механізмів розвитку політичного процесу виступає соціально-політична взаємодія. Взаємна обумовленість діяльності політичних інститутів та акторів, політичної культури, розподілу політичної та державної влади дозволяє інтерпретувати «політичний процес», як об'єднавчий для різноспрямованих та різнопорядкових політичних дій, політичний процес розвивається в результаті різних політичних дій, взаємодії політичних інститутів, ухвалення та реалізації тих чи інших політичних рішень.

По-друге політичний процес включає такі види діяльності, як політична участь громадян і професійна політична діяльність. Слід відзначити недостатню ефективність політичної діяльності в Україні за останні двадцять років. Зокрема, наявні протиріччя між змістом політичної діяльності політичного класу й інтересами суспільства, низька якість прийнятих політичних рішень, відсутність послідовної державної політики, перманентна боротьба політиків за владу, спрямованість діяльності політичних акторів до реалізації корпоративних, егоїстичних, а не суспільно-значущих (стратегічних) інтересів. За вектором суспільного спрямування політична діяльність може бути інноваційною (зорієнтованою на впровадження нових політичних інститутів), стабілізуючою (спрямованою на збереження всього цінного в наявних структурах, недопущення деструктивних змін), консервативною (націленою на збереження старих інститутів і форм взаємодії), реакційною (зацікавленою у відновленні інститутів минулого).

Політичний процес характеризується певною циклічністю, що включає декілька стадій, а саме: утворення політичної рівноваги, відтворення основних елементів політичної системи шляхом ухвалення та реалізації політичних рішень, дестабілізація політичної системи, її розпад та/або

утворення нової рівноваги. Для розвитку політичного процесу у сучасному світі важливого значення набувають як вертикальна взаємодія (влада – суспільство), так і горизонтальна, а також наявність розвинених механізмів зворотного зв'язку, пошук адекватних механізмів вирішення політичних конфліктів, суспільного та внутрішньоелітного консенсусу.

По-третє модернізаційний політичний процес характеризують універсалізм та прогресивні зміни, складовими яких виступають процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, поширення індивідуалізму й мотивації успіху, утвердження розуму й науки і уявлення про лінійно-поступальний характер суспільного розвитку в цілому, а також розрив із фундаменталізмом, який був притаманний традиційному суспільству. У сучасному світі пройшло захоплення раціональністю, яке визначало добу Просвітництва та певною мірою політику за часів модернізму. Сьогодні на зміну модерністській раціональності йде постмодерністська раціональність. У цьому сенсі, якщо концепція модерну виходила з домінування цілераціональності (інструментальний розум), то тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, що були породжені модернізаційними процесами. Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб оперти право на владу на будь-які абсолютні засади, чи то релігійні, чи то раціональні. У цілому, він характеризується повернення до архаїки, міфу, використанням ігрового стилю, карнавальністю, підкресленням штучності пануючих цінностей, переплетінням різних типів дискурсивних практик, фрагментарністю та де-диференціацією.

Таким чином, для політичного процесу перехідного періоду важливим завданням виступає проведення реформ з модернізації різних сфер суспільного життя, зокрема – економічної та політичної, які неможливо уявити без опори на раціональність у діях індивідуальних акторів та окремих інститутів.

Проте, з урахуванням постмодерної критики, важливо виконувати такі

умови, як орієнтацію на нове з урахуванням традиції, поєднання ціннісної і цільової раціональності, використання традицій як передумови модернізації, урахування значення релігії та міфології, забезпечення демократичного характеру влади поряд із визнанням авторитетів у політиці тощо.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЛАДНИХ СУБ'ЄКТІВ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Інституціоналізація як процес формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії.

Основу політичного процесу складає діяльність та взаємодія владних інституцій, які формуються у посткомуністичній Україні. Дослідження інституціоналізації владних суб'єктів дозволяє виокремити етапи цього складного та багатофакторного процесу, проаналізувати особливості становлення владних суб'єктів у нашій країні та механізми їхнього впливу на політичний процес.

Трансформаційні процеси початку 90-х років минулого століття спричинили зміни геополітичної карти світу та утворення нових держав – у числі яких і Україна. Політичний процес сучасної України характеризується системними трансформаціями, які пов'язані із переходом до демократичного політичного режиму. Однією із визначальних складових демократизації виступає діяльність владних суб'єктів, які впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їх темпу та спрямованості.

Становлення державності та розвиток демократичних політичних інститутів у нашій країні обумовили необхідність осмислення діяльності владних суб'єктів на шляху від авторитаризму до демократії.

Після 1991 року формування нових державних інституцій та встановлення правового та політичного балансу між ними – тобто процес державотворення – став рушійною силою політичного процесу у нашій країні. На наступних етапах розвитку політичного процесу, паралельно із державотворенням відбулись докорінні зміни у партійному просторі, діяльності мас-медіа та інституціях громадянського суспільства.

В сучасних умовах інституціоналізація політичної волі громадян забезпечує модернізаційний розвиток та демократизацію органів державної влади, «наділяючи представництвом одних учасників політичного процесу та відштовхуючи інших. Без інституціалізації, без політичних інститутів демократії жодна сучасна демократична держава існувати не може. Інститути та ступінь інституціалізації, отже, є одним із критеріїв для визначення рівня організованості та наявності порядку в сучасній демократичній державі» [4].

Саме тому сьогодні одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики виступає дослідження суб'єктів влади – як державних, так і громадських інституцій та окремих акторів, що визначають якісні характеристики політичного процесу в цілому. На особливу увагу заслуговують соціальні та політичні трансформації, які спричиняють зміни відносин між суспільством та державою.

Усе це свідчить про актуальність досліджуваної у цьому розділі проблеми та дозволяє сформулювати мету політологічного аналізу процесу інституціоналізації – дослідження діяльності та взаємодії суб'єктів політичної влади у ході демократизації політичного процесу в Україні.

Проблема інституційного оформлення та трансформації владних суб'єктів у напрямку модернізації та демократизації, їх впливу на динаміку політичного процесу досліджувалась у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, Зб. Бжезинський, М. Вебер, С. Верба, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Геллнер, К. Гьоффе, Л. Даймонд, Д. Дарендорф, Р. Даль, Г. О'Доннел, Д. Істон, Т. Карл, Т. Карозерс, Г. Колодко, Дж. Кін, А. Лейпхарт, С. Майнверінг, Л. Пай, К. Поппер, А. Пшеворський, Д. Растоу,

Дж. Сарторі, Г. Соренсен, А. Степан, Л. Уайтхед, Ф. Шміттер, Й. Шумпетер та ін.

Серед російських дослідників варто відзначити роботи К. Гаджієва, М. Ільїна, І. Клямкіна, А. Мельвіля, В. Пугачова, О. Соловійова, В. Федотової, А. Циганкова та ін.

Розгортаючи аналіз досліджуваної проблеми, автор спирається на здобутки таких українських вчених, як А. Андресюк, Є. Бистрицький, Г. Бірюков, Д. Видрін, А. Гальчинський, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, О. Дергачов, В. Журавський, Г. Зеленько, Ф. Кирилюк, М. Козюбра, А. Колодій, Л. Кормич, В. Кремень, І. Кресіна, І. Курас, С. Макеєв, М. Михальченко, Л. Нагорна, С. Наумкіна, І. Оніщенко, М. Орзіх, Р. Павленко, А. Пахарєв, А. Пойченко, В. Полохало, Ф. Рудич, С. Рябов, Д. Табачник, С. Телешун, Ю. Тодика, М. Томенко, В. Цветков, В. Шаповал, Г. Щедрова, Ю. Шемчушенко, Д. Яковлев, В. Якушик та ін.

На відміну від авторитаризму й тоталітаризму, демократія стала символом сучасної політики та урядування у світовому масштабі. Основним критерієм перевірки політиків в умовах демократії виступає те, чи переконують вони громадян. Відповідно посилюються суспільні очікування від інформаційної «відкритості» політичного простору, з'являється впевненість, що більшість проблем можна викласти у дискурсивній формі та вирішити у ході діалогу.

Часто демократичну політику уявляють як відповіді політиків, адміністративної влади на запитання громадян, які здійснюють тиск через політичну волю і громадську думку. Політика сприймається як демократична і в більш реальному випадку, коли політики (опосередковано – через мас-медіа) ставлять перед громадою певні питання, а громадська думка формується як реакція на отриману від влади інформацію.

В Україні комплекс взаємопов'язаних проблем правового, економічного, політичного та культурного характеру унеможливило виконання державою функцій, притаманних сучасному демократичному

урядуванню. Державні інститути сприймаються громадянами (напевно, можна сказати теж саме і про їх самоідентифікацію) як самодостатня система, що не зацікавлена у зворотному зв'язку із суспільством та не потребує його участі для ухвалення рішень [Див. : 301, с. 173]

Громадська думка та політична воля є не просто результатом спільної діяльності громадян, а інституціями, які формуються неформальними організаціями публічної сфери. «В межах і за межами парламентського комплексу ці безсуб'єктні форми комунікації становлять сцени, на яких може відбуватися більш-менш раціональне формування політичної думки й політичної волі» [71, с. 370].

Що стосується політичного процесу в Україні, то, на думку Л. Кормич, «Конструкція громадянського суспільства все одно не випадає з-під впливу держави і права. І труднощі та протиріччя якраз і породжуються цими складними взаєминами і впливами людини і громадянина, держави, суспільства, права; необхідністю взаємодії, субсидіарності різних гілок влади, а не простого її розподілу. І важливістю інформації» [124, с. 10].

Щодо останнього, то можна відзначити сучасного етапу специфіку інституціоналізації владних суб'єктів, яка пов'язується із інформаційною хвилею у цивілізаційному розвитку.

Ця специфіка полягає у наступних положеннях. По-перше, віртуалізація політики та боротьби за політичну владу. Політична діяльність та виборчі змагання віртуалізуються, дещо перебільшуючи, можна стверджувати, що партії та інші політичні інститути перетворюються на «бренди» та створюються за законами інформаційних технологій, втрачаючи функцію представників громадськості. Політичну боротьбу між суб'єктами влади перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів.

По-друге, з'являється феномен електронної демократії, е-урядування покликано оптимізувати систему управління державою, зменшити рівень соціальних конфліктів, більшість з яких виникає внаслідок непорозуміння та

відсутності комунікації між акторами. Електронна демократія створює технологічні можливості для прийняття основних політичних рішень безпосередньо громадянами. Глобальне розповсюдження Інтернету, який включає в себе інформаційну та комунікативну технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, відомими як Новий Публічний Менеджмент, позиціонує електронний уряд як важливу та розвиваючу складову порядку денного модернізації. Втім, електронний уряд – це не лише питання про встановлення певної процедури чи послуг через Інтернет, а швидше їхнє реформування та трансформація [301, с. 172].

По-третє, «технологія стає конкурентом політики». Ця думка Ю. Габермаса ілюструє небезпеку «технократії» для сфери людської свободи [43]. Нерівність тепер означає неможливість для певних верств населення доступу до знань та інформації. В результаті інформаційних кампаній політична влада переходить до тих, хто вдало використовує можливості телебачення, а не до тих, хто вміє урядувати в економічній, соціальній та інших сферах [301, с. 175].

В умовах інформаційного суспільства важливим стає не просто формування та взаємодія владних інститутів, а і процеси легітимації й оптимізації.

Розподіл влади передбачає інституційне забезпечення діяльності політичної системи, коли задля забезпечення ефективності, законності та раціональності у діяльності державної влади її поділено на три гілки – законодавчу, судову та виконавчу.

Саме такий розподіл закріплено у 6 статті Конституції України, проте сьогодні наша країна потребує наповнення цього універсального конституційного принципу реальним змістом: «у перехідний період змінюється сам тип політичної системи, зростає соціальна мобільність великих мас людей, виникають численні групи інтересів і нові типи політичної поведінки. Політична система цього періоду повинна сприяти

відповідному артикулюванню й агрегуванню суперечливих інтересів, задовольняючи основні із них. Перехідна система політичного панування зобов'язана безперервно забезпечувати ефективний і легітимний розподіл суспільних цінностей, що є обов'язковою умовою демократичного розвитку» [124, с. 5].

Для політичного процесу демократичних країн характерні дві моделі розподілу владних повноважень, так звані «гнучка» і «жорстка». Перша модель характеризується співпрацею та взаємодією усіх гілок влади, за умов верховенства однієї з них та реалізується у країнах із парламентською формою правління.

У сучасних умовах в реалізації цієї моделі простежуються наступні тренди: «а) в умовах концентрації економічної влади та політичного впливу транснаціональних корпорацій (ТНК) парламент, у зв'язку з неоднорідністю складу і сильною схильністю до врахування суспільної думки, все менше здатен слугувати слухняним і безвідмовним важелем здійснення політики ТНК; б) простежується тенденція концентрації влади в урядовому апараті, перетворення останнього, а також апарату прем'єра, в особливий орган держави, який існує поряд з урядом; в) різко зменшується колегіальна діяльність уряду, ускладнюються його структури, з'являються неконституційні виконавчі інститути; г) парламенти все більше перетворюються у дорадчий орган, рупор ідей та арену для обговорення здійснюваної політики. Однак обмеження функцій парламенту відбувається лише до певної межі, оскільки вони необхідні для врівноважування претензій конкуруючих групових інтересів. За парламентами залишається функція контролю, коригування та формального санкціонування політики уряду [124, с. 6].

Друга модель виходить із принципів рівноваги, незалежності і взаємоконтролю гілок влади, вона функціонує у країнах із президентською формою правління: «Як сам принцип розподілу влади, так і доповнюючи його механізм «стримувань і противаг» в історичному розвитку США

зумовлювались соціально-економічними та політичними факторами, потребами нової буржуазної еліти, яка від самого початку формувалась як плюралістична. Кожна з її складових прагнула вплинути на діяльність держорганів у власних інтересах, використовуючи для цього механізм розподілу влади. Проте система „стримувань і противаг» не могла працювати автоматично як налагоджений механізм взаємодії трьох повністю рівноправних елементів, оскільки сам принцип розподілу влади передбачає стан напруги для підтримання рівноваги всієї системи. Вийти з такого стану можливо лише при посиленні однієї гілки влади, яка найбільше відповідає інтересам буржуазії» [124, с. 6].

Таким чином, конкретна модель розподілу владних повноважень в будь-якій політичній системі визначається компромісом зацікавлених у такому розподілі політичних суб'єктів: як офіційних організацій, що належать до конституційної структури, так і громадських, проте політично впливових акторів.

Попри стереотипність й загальноживаність в політологічній і юридичній літературі терміна «поділ влади» («розподіл влад»), він не зовсім адекватний тому, що ним позначено, адже влада держави цілісна, суверенна й неподільна.

З концепції народного суверенітету випливає принципова неможливість існування в одній державі кількох різних за своєю суттю державних влад. За умови заперечення принципу єдності державної влади, будь-який орган, який виводить свої повноваження з народного суверенітету, формально матиме змогу утвердити себе єдиним сувереном і зруйнувати інші органи. У реальній політико-правовій практиці відбувається не поділ влади, а структурне відокремлення й функціональна спеціалізація окремих органів держави. На думку П. Кузьміна, «Принцип поділу функцій влади передбачає структурну диференціацію трьох рівнозначущих основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає, з одного боку, виділення основних видів діяльності держави: законотворення, нормозастосування і

правосуддя, а з іншого – організаційний устрій держави як сукупність різних видів державних органів: законодавчих, виконавчих і судових (як основних) із властивою їм компетенцією (сукупністю державно-владних повноважень)» [133, с. 7].

Принцип поділу функцій влади означає не стільки жорсткий розподіл функцій і компетенції між владними структурами, скільки механізми їх тісної взаємодії для розв'язання проблем державотворення. Аналіз принципу поділу функцій влади зумовлює потребу розглядати державну владу як цілісний феномен, який поділений і водночас взаємопов'язаний у структурно-функціональному аспекті організаційно-правовим механізмом стримувань і противаг.

Принцип поділу функцій влади в політико-правовій теорії звичайно розглядається з позицій структурно-функціональних розмежувань щоденної діяльності окремих ланок державного механізму. На рівні практичної реалізації і в науковій літературі простежується взаємопроникнення двох підходів до організації державної влади – поєднання принципу поділу функцій влади та принципу її єдності.

Сьогодні принцип поділу функцій влади має два основних тлумачення, практичним утіленням яких є президентська та парламентарна (а також змішана) республіки.

У першій інститут Президента ототожнюється із главою виконавчої влади, у другій – він виступає лише в якості арбітру у відносинах між іншими гілками влади, до жодної з яких функціонально не належить. Перше тлумачення передбачає формальну ізолюваність кожної із влад, відсутність між ними тісних функціональних відносин: виконавча влада має порівняно невелику можливість для втручання у сферу компетенції законодавчої влади, а остання зберігає певні засоби контролю за діяльністю першої. При цьому обидві влади залишаються незалежним одна від одної.

Так званий жорсткий поділ функцій влади передбачає також пряме віднесення виконавчої влади до президента. Останній формально не має

права законодавчої ініціативи, хоча причетний до законодавчого процесу через промульгацію законів чи накладання на них вето.

В європейській політико-правовій доктрині домінує уявлення, що ототожнення глави держави з будь-якою з гілок влади веде до гіпертрофії влади президента, що може порушити баланс державної влади, і, відповідно, спотворити застосування самого принципу поділу функцій влади. Ця доктрина описує главу держави як особу, що не утворює окремої гілки влади і, зокрема, не будучи формально поєднаним із системою органів виконавчої влади, виступає в ролі арбітра, забезпечуючи взаємодію в системі органів державної влади загалом. Відповідно до такого тлумачення принципу поділу функцій влади, окремі ланки державного механізму, що уособлюють відповідні функції, незважаючи на їх формальний поділ, повинні тісно співпрацювати і взаємодіяти.

Таке тлумачення принципу поділу функцій влади найбільш відповідає природі парламентарних форм правління. Багато теоретиків, виходячи з особливостей організації та діяльності державного механізму в умовах парламентаризму, не бачать тут потреби в чіткому поділі функцій влади.

Практичним вираженням згаданої концепції є організація системи стримувань і противаг у змішаних республіках. Змішана республіка поєднує в собі елементи парламентарної і президентської форм правління, що виражається насамперед у своєрідній подвійній підконтрольності й відповідальності уряду перед парламентом і президентом.

Іншою найважливішою особливістю організації влади у змішаній республіці є її «потенційна здатність наближатись, залежно від розстановки партійних сил у представницькому органі й на посту глави держави, до режиму сильної одноосібної влади (президента) чи навпаки, – режиму парламентаризму» [149].

З погляду загальної теорії систем принцип поділу функцій влади запобігає монополізації влади. Він є втіленням принципу плюралізму як одного з фундаментальних принципів сучасної демократії у структурно-

функціональному аспекті. Принцип поділу функцій влади в умовах розвиненої демократичної державності став одним з головних засобів обмеження державної влади, інституційною гарантією прав та свобод особи.

Сьогодні принцип поділу функцій влади в політичній та правовій теоріях зазвичай розглядається з позицій структурно-функціональних розмежувань щоденної діяльності окремих елементів механізму держави, зокрема, на рівні його найвищих ланок та зумовлену поділом владних функцій відповідну систему стримувань і противаг (взаємоконтролю і взаємообмеження).

Відтак цей принцип передбачає:

- розподіл повноважень і компетенції між державними органами, які є носіями єдиної влади;
- закріплене визначення відносної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень;
- надання кожній гілці влади можливості контролювати інші гілки [Див. детал.: 149].

У вітчизняній практиці система стримувань і противаг простежується, зокрема, в таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності, можливість розпуску парламенту за певних обставин, незалежність судового корпусу, вето, резолюція осуду, контрасигнатура, імпічмент тощо

Насамперед від вироблення оптимальної моделі взаємодії інститутів державної влади залежить їх ефективне функціонування, а отже – перспективи розвитку суспільства.

Структурна ізолюваність, а ще гірше – конфронтація інститутів законодавчої, виконавчої й судової влади суперечить основним вимогам щодо демократизації політичного процесу.

Принцип єдності державної влади, як один із головних принципів політичного ладу України, ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом державної влади, окремі структурні елементи якої не можуть мати відмінних

цілей у своїй діяльності. Дотримання принципу єдності державної влади зобов'язує владні структури діяти в узгодженому консенсусному режимі, співпрацювати в досягненні єдиної державної політики [152, с. 3].

На жаль, суспільно-політичне життя сучасної України засвідчує не тільки здобутки в державно-політичній сфері, а й низку проблем, пов'язаних, зокрема, із реалізацією принципу поділу функцій влади. Політична практика взаємовідносин вищих органів державної влади в Україні часто демонструє їх деструктивну поведінку та недієздатність, відсутність сталої співпраці гілок влади для проведення життєво необхідних економічних, соціальних і політичних реформ [149].

Реалізація принципу поділу функцій влади має особливе, виняткове значення в розв'язанні проблем, що супроводжують процес утвердження демократичного політичного режиму в Україні.

Встановлення й додержання чіткого співвідношення конституційної компетенції законодавчої, виконавчої й судової гілок влади – одна з найважливіших проблем на сучасному етапі розвитку національного державотворення: «В умовах перехідного періоду, нестабільності економічних процесів, несформованої соціальної структури суспільства, низької політичної і правової культури населення, парламентарів, працівників державного апарату, реальне забезпечення принципу поділу функцій влади набуває особливого значення» [149].

Але без його розв'язання не може формуватися правова держава, не можуть бути забезпечені права та свободи громадян України, формуватися дієздатні структури громадянського суспільства, неможливе елементарне дотримання демократичного характеру функціонування державної влади.

При цьому слід наголосити на принциповій важливості парламенту у демократичному політичному процесі, який виступає у ролі посередника між суспільством та виконавчою владою та формує політику на основі представництва інституціоналізованих інтересів суспільства, виконуючи функції артикуляції, агрегації та інтеграції суспільних відносин.

Провідна роль у формуванні простору демократичної політики належить парламенту, депутати представляють інтереси відповідних політичних, соціальних і регіональних груп. Роль парламенту як політичного інституту полягає, серед іншого, у формуванні простору дискусій, діалогу на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні. При цьому парламент стає не просто дискусійним майданчиком, він має достатньо важелів впливу для прийняття законів та контролю за їх реалізацією, виконувати функції творення раціональної політики на основі аргументативної дискусії.

Основним чинником формування демократичної політики у парламенті стає раціональна комунікативна взаємодія між парламентською більшістю (коаліцією) та опозицією, її доступ до прийняття політичних рішень. Форми роботи депутата безпосередньо пов'язані із аргументованими відповідальними діями, що передбачає роботу в комітетах, участь у пленарних засіданнях, парламентські запити, парламентські слухання, слідчі комісії тощо [Див. детал. : 301, с. 173].

Діяльність парламентаря – це також контроль над виконавчою владою, що найчастіше реалізується через запитання до урядовців та представників судової влади, запрошених до участі в засіданні парламенту.

Отже, невід'ємною частиною парламентської діяльності виступає політичний діалог у формі дебатів, у яких використовуються різні типи повідомлень.

Зокрема, можна говорити про інформаційний тип, який визначається описовим розвитком теми та браком конфронтаційних елементів, аргументативно-аналітичний тип (переконання за допомогою логіко-понятійного апарату) та імперативний тип (емоційно-експресивного тиску, категоричність суджень, гіперболізація, некоректна метафоричність тощо) [Цит. за: 47, с. 11].

Серед факторів, які сприятимуть демократизації діяльності ВР України та підвищенню професійного рівня парламентарів можна виділити наступні.

По-перше, публічність та відкритість діяльності парламенту, по-друге – забезпечення умов для комунікативної взаємодії (тобто включення у форми парламентської інформаційної діяльності зворотного зв'язку). І, нарешті, по-третє, демократизація виборчого процесу в цілому, та виборів до ВР України, зокрема.

На останньому зупинимось більш детально, бо саме відсутність обов'язковості дебатування між кандидатами у депутати стає однією із причин відсутності дебатів у стінах парламенту.

Очевидно, що демократизацію урядування не можна розглядати лише у контексті виборчих кампаній. Проте саме проведення регулярних і вільних виборів є необхідною умовою з точки зору ефективної управлінської діяльності у демократичному суспільстві: «...демократія буде легітимніша і стабільніша, коли існують (не призводячи до поляризації) високі рівні політичної ефективності, участі в політичному житті та політичної поінформованості. Коли громадяни обізнані, поінформовані та політично активні, коли вони впевнені, що їхня активність матиме певний вплив на політичні результати (внутрішня ефективність), і коли вважають, що політична система прислухається до їхніх потреб (зовнішня ефективність), слід сподіватися високих рівнів підтримки демократії і задоволеності демократією» [53, с. 934].

Взаємопов'язаність виборчого процесу та діяльності органів влади особливо відчутна для країн, що знаходяться на етапі демократизації, і Україна тут не є виключенням. В нашій країні перманентні зміни у виборчому законодавстві, неоднозначність, з правової точки зору, тлумачення основних категорій виборчого процесу, непрозоре фінансування виборчих кампаній, використання адміністративного ресурсу, заважає утвердженню демократії, довіри до інститутів влади та консолідації українського суспільства.

На думку Д. Яковлева, «Провідна роль у формуванні простору демократичної політики належить парламенту, депутати представляють

інтереси відповідних політичних, соціальних і регіональних груп. Роль парламенту як політичного інституту полягає, серед іншого, у формуванні простору дискусій, діалогу на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні. При цьому парламент стає не просто дискусійним майданчиком, він має достатньо важелів впливу для прийняття законів та контролю за їх реалізацією, виконувати функції творення раціональної політики на основі аргументативної дискусії»[301, с. 52].

Парламент відіграє визначальну роль у демократичній консолідації, яка повинна відбуватися на тлі досягнення українським парламентом відповідних зовнішніх форм (демократичної системи виборів і конституційного закріплення відповідних парламентських повноважень, властивих парламентаризму західного типу). Наповнення цих форм «демократичним змістом повинно супроводжуватися упорядкуванням ефективної системи політичного представництва реальних суспільних інтересів, створенням діючих механізмів контролю над виконавчою владою, підвищенням ступеню відкритості парламентського процесу» [Див.: 189].

У процесі інституціоналізації суб'єктів влади важливу роль відіграє судова влада, яка легітимізує демократичний процес та його суб'єктів через виконання функції стабілізатора та регулятора політичних конфліктів.

Для сприяння демократизації політичного процесу інститути конституційного контролю зобов'язані керуватися не тільки буквою Конституції, тобто наявною правовою моделлю політичної системи, але і її духом, гуманістичними принципами, на яких ґрунтується відповідна модель.

Поміж інститутів влади саме судові органи виступають децентралізованими та спеціалізованими, вони напряму стикаються із проблемами суспільних груп та окремих громадян, а отже – втілюють горизонтальний вимір політичного процесу. Так, на відміну від парламент, суд, діючи від імені всього суспільства, «може реалізувати законну волю широкого діапазону політичних і економічних агентів – від окремого громадянина до держави, як цілості. Легітимна судова система, у силу

того, що вона безпосередньо не причетна до розподілу і перерозподілу ресурсів, може виконувати функцію блокування як олігархізації, так і анархізації політичної системи. Зазначену функцію виконують інститути, що мають право на роль владного суб'єкту стосовно інших державних інститутів як до об'єктів» [Див. детал.: 189].

Конституційний суд, як і інші галузі влади, не може стояти осторонь від політичного процесу. Однак особлива роль Конституційного Суду полягає в тому, що він здатний не тільки брати участь, але і визначати кордони й мету цього процесу, причому це відбувається тим сильніше, чим більший вплив на політику має Конституція і чим менше Конституція обмежує способи політичного волевиявлення. Внаслідок цього роль Конституційного суду в політичних процесах неухильно зростає, а його функції, як аргументує Д. Яковлев, адаптуються до національних умов перехідних співтовариств [Див. детал.: 189].

Основу демократичного політичного процесу, який формує ту чи іншу модель розподілу державної влади, складає функціонування таких політичних інститутів, як виборність посадових осіб, вільні та чесні вибори, свобода висловлювань, доступ до альтернативних джерел масової інформації, автономія асоціацій та дотримання верховенства права [Див.: 115].

Таким чином, для забезпечення успішної інституціоналізації суб'єктів влади у поставторитарних країнах необхідно розвивати громадську ініціативу, що має кристалізуватись у діяльності політичних об'єднань і, головним чином – політичних партій.

При цьому, для даного етапу розвитку політичного процесу в нашій країні характерною особливістю діяльності політичних партій виступає те, що отримавши владу, «політичні партії починають покладатися на адміністративну структуру держави, нехтуючи громадянськими асоціаціями, які їх підтримували. Поміж тим, для успішного розвитку демократизації політичні партії мають вжити певних заходів із метою мобілізації та збереження підтримки серед народу. Зокрема, чітко формулювати політичні

цілі, для здійснення яких вони прагнуть отримати владні повноваження. Інакше політика партій ґрунтуватиметься на племінних, етнічних зв'язках, які не потребують партійної ідеології» [115].

До основних чинників інституціалізації демократії український автор В. Козьма відносить чисельну перевагу в соціальній структурі середнього класу, чия питома вага в соціальній структурі та достатньо прозорі економічні позиції малого й середнього бізнесу на ринку праці є необхідними умовами розвитку стабільних інститутів демократії [Див. детал.: 115].

Проблема демократичного розвитку політичного процесу полягає у справедливому розподілі національного багатства, проведенні структурних економічних реформ.

На думку Е. Афоніна та О. Радченка, «... економічні інтереси великого капіталу багато в чому суперечать економічним інтересам середнього класу. Перші прагнуть до монопольних умов господарювання, за яких утверджується несправедливий розподіл результатів діяльності і стають можливими надприбутки. В економічній політиці це тягне за собою скорочення соціальних програм і збільшення податкового тиску на мале й середнє підприємництво, поширює клієнтелізм і державні преференції олігархічним промислово-фінансовим групам (ФП)Г» [9].

Таким чином, проблема інституціалізації суб'єктів влади тісно пов'язана із легітимацією їхньої діяльності, у тому числі через формування громадської думки, розуміння значною частиною суспільства необхідності певного інституту і меж його повноважень та інформованості про нього, що неможливо без комунікативних каналів взаємодії влади та громадян.

2.2. Роль та функції громадянського суспільства у процесі інституціалізації влади.

Дослідження громадянського суспільства з точки зору політичних наук мають тривалу історію. Особливої популярності ця тема набула в останню

чверть ХХ століття, але набуває актуальності саме у контексті дослідження процесу інституціоналізації у сучасній Україні. Це обумовлено наступними причинами. По-перше, складністю та багатофакторністю феномену громадянського суспільства, динамікою та напрямком його розвитку. По-друге, трансформаціями механізмів впливу громадянського суспільства на владу у зв'язку із процесами демократизації у нашій країні. По-третє, недостатньо уваги приділялось ролі громадянського суспільства саме у процесі інституціоналізації влади.

На думку української дослідниці В. Безродної, розвиток та становлення громадянського суспільства пов'язаний із процесами модернізації суспільства та влади. Більшість дослідників громадянського суспільства вважають, що поняття громадянського суспільства «застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Формування громадянського суспільства є складовою частиною загальносвітового процесу модернізації, тобто переходу від традиційного суспільства до сучасного. Громадянське суспільство виникає в результаті ускладнення і диференціації соціальної системи в цілому – як складний організаційний комплекс, який посилює її стійкість та адаптаційні можливості. Відповідно часові рамки формування громадянського суспільства і способи здійснення цього процесу детермінуються типом модернізації» [19, с. 4].

У своєму історичному розвитку громадянське суспільство проходить ряд взаємопов'язаних етапів. На перших етапах одним із головних теоретичних підходів виступає розгляд та протиставлення природного та громадського станів життя людини, ця дихотомія чітко простежується у працях Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. У процесі розвитку філософської та політичної думки вона перетворюється на чітке розмежування громадянського суспільства та держави у роботах Г. Гегеля та Т. Пейна. У сучасній політичній думці феномен громадянського суспільства

розглядається як контрверза негромадянського стану людського буття. На думку А. Колодій, використання у роботах Е. Геллнера та Д. Кіна дихотомії «громадянське суспільство – негромадянське суспільство» дозволяє говорити про третій етап розвитку громадянського суспільства, коли воно розглядалося як тип суспільства»[118, с. 46].

Дослідження громадянського суспільства ведеться представниками різних наукових політологічних та філософських шкіл, які відрізняються відповідно до визначення підстав громадянських дій. Розгляд підстав до громадянських дій слід вважати важливим, оскільки є дії аналогічні до громадянських за формою. В рамках теорії громадянського суспільства можна говорити про три варіанти підстав громадянських дій, і відповідно шкіл. Це «далекоглядний егоїзм», «відповідальність», «патріотизм». Втім, вони є лише спробами описати існуючі, на думку вчених – представників різних шкіл, підстави для громадянських дій [118, с. 47].

Що ж стосується сутності поняття громадянського суспільства, то існує три його значення, які виділяються, зокрема, у роботах Ч. Тейлора [Див. детал.: 175]. По-перше, це діяльність незалежних від держави організацій «третього сектору», по-друге – соціальна структура суспільства, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій та мереж, по-третє, громадянське суспільство розглядається як потужний фактор впливу на державну політику, тобто як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві.

А. Колодій до цих визначень додає ще два. Тобто, четверте розуміння виходить з того, що «суспільство загалом стає громадянським, якщо у ньому розвинена система інститутів і взаємодій. Цей підхід найрозповсюдженіший у публіцистиці, але його вживають і науковці, маючи на це ті підстави, що у суспільстві з розвиненою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням міняється і тип політичної культури. Вона теж стає цивільною, громадянською, міняє спосіб функціонування усіх суспільних інститутів. П'яте розуміння полягає в ототожненні громадянського суспільства з усією

нерозчленованою поза політичною чи поза державною сферою суспільного життя» [119, с. 4].

Таким чином, громадянське суспільство характеризується: наявністю публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; організованим громадським (публічним) життям вільних і рівних індивідів, чий права захищенні конституцією та законами; діяльністю незалежних від держави, добровільних асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; зорієнтованою на громадські інтереси політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва [119, с. 6].

Як підструктура суспільної системи громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури. До інститутів, що творять внутрішню структуру громадянського суспільства належать:

- добровільні громадські організації та громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;
- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (як-от: суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);
- існує тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту [119, с. 7].

Таким чином, охарактеризована підсистема суспільства може називатися громадянським суспільством лише за умов, якщо в ній не тільки

наявна відповідна кількість добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності. Тобто громадянське суспільство – це не лише певна соціальна сфера, але й процес динамічної соціальної та політичної взаємодії, модель соціальної організації, з притаманними їй якісними характеристиками.

Громадянське суспільство виконує ряд важливих функцій, які виступають втіленням відповідних напрямків діяльності:

- громадянське суспільство є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну кількість суспільно важливих питань інститути громадянського суспільства розв'язують самостійно або на рівні місцевого самоврядування. І цим полегшують виконання державою її функцій;

- інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їхньому можливому протистоянні з державою, формують „соціальний капітал” – ті невід’ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій;

- інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують. надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади;

- ці інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс «бути почутою на горі» владної піраміди [Див. детал.: 286, с. 72].

Якщо від теоретичних конструкцій переходити до політологічного аналізу ролі громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади в Україні, то слід відзначити зв'язок між процесами модернізації, демократизації та інституціоналізації влади.

Демократизація українського суспільства, яка почалася після набуття Україною незалежної державності, являє собою складний системний процес. Вона не зводиться до формального створення інститутів, що довели свою ефективність у країнах з сильними демократичними традиціями. Вільні вибори президента і парламенту, утвердження в житті принципу розподілу влади, створення законодавчих передумов свободи слова і зборів – все це необхідні, але недостатні умови побудови демократичного суспільства.

Демократичні інститути і процедури є лише засобами, за допомогою яких реалізується свобода дій соціальних акторів і забезпечується їхній вплив на процес прийняття політичних рішень. Іншими словами, головною характеристикою демократії є репрезентативність, тобто надання, шляхом демократичних інститутів та процедур, інтересам і діям соціальних акторів політичного виміру. При відсутності незалежних від держави соціальних акторів демократичні інститути і процедури перетворюються на декорацію.

Варто погодитись із В. Безродною у тому, що «шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності мас і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства. Все це обумовлює необхідність дослідження умов і способів формування громадянського суспільства, його функціонування та розвитку» [19, с. 7].

З одного боку, у політичному процесі важлива роль належить державним інститутам та класу професійних управлінців – бюрократії, яка визначає функціонування інститутів державної влади. З розвитком модернізаційних процесів неухильно зростає втручання держави в сферу громадянського суспільства, свідченням чого служить система соціальних гарантій, механізми контролю за громадянами (наприклад, з метою протистояння тероризму) та ін. З іншого боку – під впливом процесів демократизації громадянське суспільство енергійно втручається в межі держави, нав'язуючи їй інституціоналізацію нових форм взаємодії, норм і цінностей. У сучасному світі, у результаті процесів модернізації та

демократизації, «відбувається взаємозближення та взаємопроникнення громадянського суспільства і держави, що дозволяє говорити про політизацію громадянського суспільства і соціалізацію держави» [19, с. 8].

Також у демократичному політичному процесі існує взаємозалежність між діяльністю державно-управлінської еліти щодо модернізації країни та становленням громадянського суспільства, діяльністю незалежних мас-медіа. Саме тому відмова від багатьох негативних наслідків пострадянської доби залежить від активної участі громадян у політичному процесі, подолання їхнього відчуження від державних владних інституцій.

Одним із важливих чинників демократичного політичного процесу повинна стати розвинена мережа інституцій громадянського суспільства, яке складається з вільних, відповідальних та політично активних громадян.

Структурно громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, яка наближається до соціальної сфери суспільного життя. У зародковому стані вона фактично присутня в кожному сучасному суспільстві. Однак суспільства різняться за розмірами цієї сфери (вона може, як за тоталітаризму, прямувати до нуля, а може охоплювати основний простір людської життєдіяльності) та за її якістю: рівнем розвиненості, повноцінності функціонування, системою цінностей.

Громадянське суспільство виступає структурованою і до певної міри політизованою спільнотою. В основі процесу формування структури громадянського суспільства знаходяться декілька факторів. По-перше, соціальна стратифікація, яка базується на економічному розшаруванні населення, та, по-друге, суспільно-політична диференціація, яка спирається на розмаїття інтересів, запитів і потреб громадян даного конкретного суспільства.

Якщо розглядати громадянське суспільство у його політичному прояві, ролі у політичному процесі, то можна деталізувати критерії структуризації політичного простору громадянського суспільства наступним чином:

- за сферою спрямування інтересів;

- за соціальною базою; за місцем і роллю в суспільстві;
- за стратегічною метою;
- за тактичними прийомами;
- за ставленням структур громадянського суспільства до об'єктивних тенденцій суспільного розвитку;
- за рівнем консенсусності щодо базових соціокультурних цінностей і правил поведінки;
- за формою організації;
- за правовим статусом;
- за сферою діяльності;
- за ступенем автономності від влади [195, с. 5].

Громадянське суспільство, незважаючи на певний ступінь автономності, пов'язане з діяльністю державних інститутів. Держава, внаслідок властивої їй функції структурування соціальних відносин неминуче впливає на життя громадянського суспільства вже тим, що створює певні сприятливі або несприятливі умови для його функціонування.

При цьому важливо, що три основних типи політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний) не тільки створюють різні можливості для існування і функціонування громадянського суспільства, але й самі характеризуються перш за все принципами відношень держави і громадянського суспільства. Не менш важливий і зворотній зв'язок – вплив громадянського суспільства на державу. Громадянське суспільство не стільки «відходить» від держави, скільки формує її відповідно до своїх цінностей та інтересів.

І якщо у періоди боротьби за ліквідацію тоталітарних або авторитарних політичних режимів у відношеннях громадянського суспільства і держави на перший план виходить момент протиборства, то в умовах демократичного політичного процесу мова йде про кооперацію та синергію зусиль задля підвищення добробуту, покращення економічного та соціально-політичного життя. Саме тому конфлікт між владою та інституціями громадянського

суспільства не варто абсолютизувати, оскільки йдеться «про протиборство громадянського суспільства не з державою взагалі, а саме з даною державою. Само це протиборство є ступенем у процесі нормалізації відношень між ними, досягнення стану плідотворної взаємодії» [19, с. 9].

Громадянське суспільство не тільки історично первинне відносно держави, але і пріоритетне щодо неї в процесі політичної взаємодії, воно охоплює всі сфери суспільного життя та за допомогою власних об'єднань, що вільно створюються громадянами, захищає їх безпосередні (спільні й приватні) інтереси.

Громадянське суспільство впливає на державу політичними засобами, ґрунтується «на ініціативі самих громадян та їх особистої, несанкціонованої, добровільної діяльності, будується знизу – вгору, має власні інститути, безпосередньо підзвітні громадянам, які їх створили, не володіє репресивним апаратом та впливає на державу і все суспільство ненасильницькими – політичними й ідеологічними – засобами» [49, с. 4].

У розвитку політичного процесу можна говорити про «розвинуте» і «нерозвинуте» громадянське суспільство, які відрізняються за низкою критеріїв. Одним із головних критеріїв розвиненості громадянського суспільства є участь громадян у політичному житті, рівень їхньої активності. Обов'язковими критеріями також виступають «відповідальність за стан справ у державному апараті, відсутність зловживань з боку посадових осіб, розвиток економіки, соціальної сфери і духовного життя суспільства. Нерозвинуте громадянське суспільство не здатне піднятися до загальних інтересів громадян, живе їх побутовими проблемами, що пов'язані з фізичним захистом і фізіологічним забезпеченням, обмежуючись каральною функцією відносно рядових злочинців і організації взаємодопомоги громадян» [49, с. 5].

Вплив розвиненого громадянського суспільства на інституціоналізацію влади здійснюється на основі наступних постійних елементів політичного процесу. По-перше, масові акції безпосередньої дії громадян з вимогами

переважно політичного характеру. По-друге, постійна діяльність існуючих організованих інститутів громадянського суспільства із захисту інтересів своїх членів, виконання статусних цілей. По-третє, повсякденні міжособистісні стосунки громадян.

При цьому, до змісту громадянського суспільства відносяться як дії суспільного призначення, які спрямовані на досягнення блага більшості людей, задоволення їхніх потреб та інтересів, так і антисоціальні протестні форми діяльності громадян, що «переслідують мету насильницького відторгнення не належної їм частини національного продукту. Сюди ж відносяться і масові акції, спрямовані на зміну принципів розподілу чи зміну існуючого ладу насильницьким шляхом» [49, с. 7]

Варто погодитись із тим, що у сучасному світі окрема людина як індивідуальний суб'єкт, «атом» політичних відносин не завжди може ефективно захищати власні інтереси, а за потреби – і протистояти державі в особі організованих владних інститутів.

Для цього приватні інтереси теж мають бути згуртованими, інституціонально оформленими та гарантованими задля здійснення системного постійного тиску на владні інститути, співпраці із ними.

В умовах демократичного політичного процесу громадянське суспільство органічно інтегрується з державною владою, «утворюючи систему саморегуляції соціального організму країни, має специфічний механізм саморуху, що опирається на біфуркаційні властивості специфічних атракторів, структуруючих соціальне життя завдяки використанню оригінальних параметрів управління» [161].

Демократичний режим детермінує появу дієздатного громадянського суспільства, авторитарний режим зацікавлений в існуванні частково одержавленого громадянського суспільства, у його діяльності під наглядом та з дозволу органів державної влади а тоталітарний режим продукує залежного від держави індивіда та, відповідно, етатизованого громадянського суспільства.

Відповідно, розвиток політичного процесу дозволяє виокремити два різновиди суспільства, дивергентних за своєю суттю – активне (громадянське) та пасивне (негромадянське). Так, українське суспільство кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. було пасивним, негромадянським. Задеклароване бажання рухатися до демократії визначило вектор суспільної трансформації у напрямку активного громадянського суспільства.

Можна стверджувати, що становлення громадянського суспільства в Україні відбувається у двох вимірах – горизонтальному та вертикальному. І якщо вертикальний вимір пов'язується з процесом інституціоналізації та характеризується формальними ознаками кількості громадських об'єднань та політичних партій, то горизонтальний вимір – це розгалужена мережа реально функціонуючих об'єднань, складна функціональна система, що забезпечує комунікативну взаємодію між владою та суспільством.

Варто погодитись із О. Полішкарвою, що в Україні у зв'язку «із домінуванням стосунків клієнтелістського типу переважає прихована форма структурування, тобто різні латентні утворення – групи тиску, клани, олігархічні угруповання, які культивують в суспільстві тіньові способи інтеракції, стосунки підлеглості й субординації. Зміна способу структуризації з прихованої форми на відкриту дасть позитивний імпульс розвитку українського суспільства у напрямку до демократії» [195, с. 5].

Таким чином, громадянське суспільство є нелінійним соціальним утворенням, яке консолідує певний обсяг прав і свобод: правове поле держави й правове поле громадянського суспільства не суперечать одне одному, а навпаки, інтегруються у цілісність і тому потребують більш-менш рівномірного розподілу влади. Саме тому існує зв'язок між поняттями «громадянського суспільства» та «правової держави», оскільки і перше, і друге відображає найважливіші характеристики життєдіяльності сучасної демократії.

У становленні та розвитку політичного і соціального процесу інститути влади виступають параметрами порядку, вони керують окремими частинами

суспільства, використовуючи усі наявні засоби – від інформації до насильства.

Специфіка політичного та владного потенціалу громадянського суспільства полягає в тому, що інститути громадянського суспільства спрямовані на вирішення складної проблеми визначення та застосування джерел та механізмів суспільної життєдіяльності, роблять акцент на громадських засадах формування та функціонування публічної влади в суспільстві, у тому числі – в інституційній формі.

Громадянське суспільство виступає системою позадержавних відносин та інститутів, які забезпечують виявлення та реалізацію різноманітних приватних індивідуальних і колективних інтересів та цілей. Такий підхід дозволяє виділити три взаємопов'язаних виміри громадянського суспільства: особистісний, інституціональний, культурний. Громадянське суспільство в особистісному вимірі – це «сукупність автономних і рівноправних юридично індивідів, які переслідують приватні цілі й інтереси. Інституціональний вимір громадянського суспільства – це система самодіяльних організацій та об'єднань, які відбивають різноманітні приватні інтереси людей і створюють умови для їх реалізації. Йдеться про політичні партії, професійні, творчі, наукові союзи, жіночі, молодіжні, екологічні та інші об'єднання, незалежні організації в сфері освіти, виховання, охорони здоров'я, дозвілля та ін. Інститути громадянського суспільства займають у соціальному просторі положення між державними інститутами і структурами, які втілюють загальний інтерес і окремими індивідами, які переслідують свої приватні інтереси. Завдяки цьому положенню інститути громадянського суспільства перешкоджають, з одного боку, встановленню абсолютного державного домінування, з іншого – атомізації суспільства. Культурний вимір громадянського суспільства – це система певних соціальних та культурних норм і цінностей, які визначають способи індивідуальної і групової діяльності. Для громадянського суспільства характерна персоналістична культура з її настановою на реалізацію прав та свобод кожного члена

суспільства незалежно від його статусу і соціальної приналежності. Культурні цінності і норми підпорядковані в ньому вимогам особистої свободи, самостійності, ініціативи, підприємливості» [19, с. 10].

Виміри громадянського суспільства можна також розглядати як підсистеми громадянського суспільства, призначення яких полягає у підтриманні цілісності системи в будь-якому її вияві. «Особистісна підсистема забезпечує відтворення потреб та інтересів людей на індивідуальному рівні. Культурна – виробляє засоби і способи індивідуальної і колективної діяльності людей. Інституціональна – створює організаційні умови для інтеграції індивідів і їхніх груп у цілісну систему за допомогою культурних зразків і механізмів» [19, с. 11].

Можна стверджувати, що прагнення українського народу жити в незалежній, демократичній країні, яке було проголошено у Декларації про державний суверенітет України, а згодом закріплено у Конституції України, забезпечило правові умови для взаємодії держави та громадянського суспільства у нашій країні. Водночас, інтенція до демократії актуалізувала подвійне завдання для суспільства: створити умови для становлення громадянського суспільства та побудувати правову державу. На думку О. Полішкарвої, «на практиці бажання мати власну державу відсунуло на другий план інші суспільні проблеми, що, в свою чергу, негативно позначилося на щойно утворених структурах громадянського суспільства (організаційна і фінансова слабкість, вузька соціальна база політичних партій, невміння розв'язувати питання у політичній площині) та політичній культурі населення в цілому» [195, с. 6].

Актори громадянського суспільства, яке здатне бути контрагентом держави, повинні вміти стримувати негативний потенціал перехідного суспільства і переводити його в конструктивне русло. В цьому зв'язку актуалізується питання про здатність політичних структур запропонувати суспільству позитивну програму дій та довести її до логічного кінця.

В умовах розвинутого, активного громадянського суспільства різноманітні інтереси (як індивідуальні так і групові) задовольняються не на шкоду суспільству, а в процесі взаємодії та узгодження, а отже – зменшується конфронтація, суспільство консолідується, стає більш стабільним [195, с. 7].

В будь-якому суспільстві суб'єкти політичного процесу реалізують свої інтереси через відносини з державою, однак в західній та східній цивілізаціях цей процес відбувається по-різному та втілюється у концепціях плюралізму, корпоратизму, патерналізму, етатизму, популізму та клієнтелізму.

В країнах інноваційної моделі розвитку, де людина є головним елементом суспільного механізму, діє принцип «держава для людини», а не навпаки.

На сучасному етапі у ролі посередника між державою та громадянами виконує такий політичний інститут як партії.

В Україні політичні партії залишаються дрібними і маловпливовими, партійна система перебуває в аморфному стані, а в суспільстві панує критичне ставлення до можливостей політичних партій виконувати роль медіатора.

Політичні організації в Україні функціонують в умовах розмитої соціальної структури. Політичні партії та громадські організації залежать від влади, більшість партій не мають перспективної програми дій та чітко визначеної мети, спостерігається поляризація політичного простору з переважною концентрацією на правому та лівому полюсах.

При аналізі політичного процесу, як багатофакторного динамічного явища політичного життя, необхідно враховувати, що діяльність окремих суб'єктів може призводити до інституційних зрушень.

Так, на думку української дослідниці С. Брехарі, яка розглядає політичний процес як функцію, що змінюється під впливом чинника мотивації влади політичних лідерів «Складність політико-правових реалій сьогодення дозволяє стверджувати, що принцип монокаузальності –

залежності політичного процесу від одного фактора – не пояснює політичну ситуацію і не дозволяє прогнозувати її розвиток... Політика як боротьба інтересів за владу – складний діалектичний процес, у якому переплетені протилежності об'єктивного та суб'єктивного характеру. У різні періоди функціонування політичної системи визначальна роль у розвитку (згасанні) політичних процесів належить одному з названих факторів, або ж спостерігається їхній обопільний рівноправний вплив на хід політичного процесу» [29, с. 6].

У періоди соціальної, політичної та правової стабільності, сталого функціонування політичної структури підвищується вплив об'єктивних факторів, і навпаки – у періоди модернізації політичної системи зростає роль суб'єктивних чинників. Так, на сучасному етапі політична реальність, особливо у виборчий період, формується під значним впливом суб'єктивного фактора, а саме, під впливом особистісних мотивів політиків, що реалізують політичну владу.

В цілому, в процесі взаємодії особистість і політика створюють діалектичну динамічну систему. Елементи цієї системи взаємозалежні, впливають один на одного і пов'язані прямим та зворотним причинно-наслідковим зв'язком. «Процес взаємодії зумовлює як зміну особистості під впливом політики, так і зміну політичної реальності в результаті впливу на неї особистості... Зміст процесу взаємодії особистості і політики визначається законом діалектичної єдності внутрішнього і зовнішнього, особистісного й інституційного. Форми цього процесу, як спосіб існування і вираження змісту, поділені на дві групи. Форми, що описують вплив політики на особистість – ідеологія, право, політична культура оточуючих; форма, що описує вплив особистості на політику – політична діяльність» [29, с. 7].

Основними функціями громадянського суспільства є адаптація, пов'язана із забезпеченням захисту від зовнішніх дестабілізуючих впливів; цілесюгнення, пов'язане із забезпеченням ефективної взаємодії із

зовнішнім середовищем; інтегративна, така, що полягає в здійсненні ресуб'єктивації агентів соціальної дії; відтворення структури і знімання напруги, тобто збереження інституціоналізованих нормативних принципів і забезпечення виконання їх [19, с. 11].

Таким чином, інституціалізація владних суб'єктів сприяє демократичному розвитку, підвищенню ефективності взаємодії влади та громадян у процесі прийняття політичних рішень. У процесі інституціалізації мова йде не лише про оптимізацію взаємодії виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а і розширення участі у політичному процесі громадянського суспільства, що дозволить подолати такі рудименти авторитарної політичної системи, як жорстка централізація та домінування вертикальних зв'язків.

Отже, демократизація політичного процесу потребує розвитку взаємодії між громадянським суспільством та владою, яке спирається на діалог та унормоване правовими засадами, тобто конституцією і законами.

Можна стверджувати, що політичний процес нашої країни знаходиться на етапі інституціалізації демократичних форм взаємодії, що може призвести до завершення консолідації демократичного політичного режиму.

2.3. Інституціалізація влади в Україні: структурні та функціональні особливості.

Процеси демократизації, що поширюються на пострадянському просторі, призвели до змін характеристик політичного режиму, форм взаємодії у політичному просторі, визначили особливості інституціалізації влади в Україні.

Відповідно, трансформуються вихідні характеристики політичних режимів: до демократичних, авторитарних, тоталітарних та військових диктаторських режимів, що стали класичними типами режимів, додаються

«перехідні» моделі, які демонструють усі складнощі динаміки сучасного посттоталітарного політичного процесу.

Саме прикладом такого процесу може слугувати сучасна українська держава, у якій нова політична ситуація потребує перегляду певних моделей розгортання політичного процесу у бік демократизації, та відповіді на такі питання, як:

- допустимість включення конкретних і особливих випадків транзитів у різних країнах та регіонах в рамки «третьої хвилі» демократизації;
- виділення факторів, що визначають хід, характер та майбутній результат демократизації;
- можливості теоретико-методологічного поєднання різних підходів до аналізу сучасних трансформаційних процесів;
- коректності застосування напрацьованих транзитологією теоретико-методологічних моделей для аналізу посткомуністичних перехідних процесів [Див. детал.: 218, с. 5].

Сучасна Україна вже понад 20 років перебуває у процесі переходу до демократії, який означає не просто розбудову демократичної політичної системи, а докорінну зміну усього вектору розвитку політичного процесу, становлення демократичних інститутів, оновлення механізмів взаємодії влади та громадян.

За таких умов адекватна оцінка процесу становлення демократичних владних інститутів, стану та перебігу політичного процесу в середині країни, а також цілей і перспектив їх подальшого розвитку постає як найважливіше завдання вітчизняної політичної науки.

Конституція України гарантує громадянам право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також на свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України. Крім того, Конституція встановила, що громадське життя в Україні ґрунтується на принципах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Сучасне політичне життя в країні є досить різноманітним, однак

кількісна сторона не завжди є показником того, що різні політичні сили мають можливість впливати на громадське життя. Опозиція у цьому аспекті є одним з найбільш ефективних інститутів, які сприяють виявленню та захисту індивідуальних і групових інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

У широкому історичному контексті можна виділити три етапи інституціоналізації влади в Україні, які тісно пов'язані із періодами модернізації у нашій країні: 1) ранньомодернізаційний (імпульсивно-еклектичний), 2) псевдомодернізаційний (тоталітарно-бюрократичний), 3) сучасномодернізаційний (транзитно-кризовий) [298, с. 115].

У рамках перших двох етапів, на початку ХХ століття у Російській імперії та за радянських часів модернізація здійснювалася переважно владно-командними способами. Основним суб'єктом перетворень виступала держава, яка концентрувала у своїх руках всі важелі економічного, політичного, соціального регулювання. Жорстка державна регламентація суспільного життя спочатку в абсолютистській Росії, а пізніше в партоталітарно-тоталітарному СРСР не дозволила скластися механізмам суспільної самоорганізації.

Лише з набуттям Україною державності та визнанням демократії як орієнтиру розвитку країни з'явилися необхідні політичні передумови для формування і розвитку демократичних інституцій [19, с. 11].

Разом з тим, в Україні поки ще зберігається пріоритет держави над суспільством, що виявляється у наступних характеристиках:

- висока однобічна залежність суспільства від державної влади;
- занадто слабкий та малочислений середній клас;
- не поширилися масово цінності й орієнтації, типові для «громадянської культури».

Всі ці фактори здійснюють суттєвий негативний вплив на формування громадянського суспільства [19, с. 12].

У цілому сьогодні в Україні простежуються дві значні тенденції, які впливають на інституціоналізацію влади – традиціоналізм і модернізм, – кожна з яких створює різні можливості для формування демократичного механізму взаємодії держави та суспільства.

Основним джерелом традиціоналістської тенденції виступають соціокультурні фактори, під впливом яких в суспільстві відтворюються і закріплюються доіндустріальні форми суспільних відносин: тяжіння держави до політики адміністративно-патримоніального типу, схильність громадян до неформалізованої політичної активності та ін.

Тенденція модернізації пов'язана зі становленням інституціональної структури демократії, з утвердженням правової державності, з розвитком самостійних структур суспільності, не контрольованих державою. Формування демократичних владних інститутів вимагає послідовного подолання або, як мінімум, копіювання тенденції традиціоналізму і подальшого здійснення перетворень на шляху модернізації управління суспільством.

Серед характеристик політичного процесу перехідного періоду можна назвати наступні. По-перше, значна політична нестабільність, тобто існування та поява непередбачуваних обставин і результатів та інституціональна мінливість. По-друге, слабкість або недовірливість політико-правових та соціальних обмежувачів діяльності основних впливових політичних та економічних акторів, зміни у законодавстві. По-третє, крихкість та нетривалість політичних союзів, коаліцій та асоціацій, що призводить до суперечливості політичних рішень та нездатності виробити єдину послідовну державну стратегію розвитку.

Для виконання завдання інституціоналізації влади в умовах перехідного періоду передусім необхідно забезпечити правову основу державної діяльності. Саме тому першочерговими політичними завданнями перехідного етапу є демонтаж правової системи авторитарного зразка, скасування положень законодавства, що суперечать демократичним нормам

та практикам. Водночас необхідний консенсус всередині еліт задля прийняття та реалізації демократичної конституції, яка б дозволила встановити процедурні правила для забезпечення політичних прав і свобод громадян, розгортання політичної конкуренції та сталого економічного зростання.

Представники транзитологічної парадигми політичної науки до основних причин, що ініціюють перехід від авторитаризму до демократії, відносять розкол усередині правлячої авторитарної верхівки та втрату або значне зниження рівня легітимності авторитарного режиму в очах населення та світової спільноти.

Специфічними рисами перехідного політичного процесу в аспекті становлення демократичних інститутів виступають : « 1) їх рух від тоталітарних режимів, базованих на комуністичній ідеології; 2) їх особливе соціально-економічне, політичне та ідеологічне середовище; 3) масштабність, глибина, болючість і суперечливість політичних, економічних і соціальних реформ, необхідних для їх реалізації; 4) слабка контрольованість основних економічних процесів; 5) залежність від зусиль у сфері ідей, оскільки комуністичні режими, створивши найбільш загальні модернізаційні передумови демократії, зруйнували або уповільнили розвиток найбільш важливих соціальних та ментальних передумов цього ладу; 6) майже повсюдна відсутність в еліті необхідних знань, навичок і досвіду в справі розбудови демократичної політичної системи й відповідного їй управління державою; 7) вкрай незначна роль та вплив військових; 8) високий ступінь «етнізації», яка означає різке зростання значущості національної та етнічної політики» [218, с. 6].

Інституціоналізація влади в умовах переходу до демократії – це складний і часто невизначений за своїми результатами процес. Успішне подолання перехідного періоду та наступна консолідація демократії як політичного режиму залежатиме від того, наскільки адекватно політичні лідери й суспільство уявлятимуть собі природу, структуру та характер

перехідних процесів. Отже, перед політичною наукою та практикою постає ряд невідкладних теоретичних і прикладних завдань із всебічного аналізу сутності процесу демократизації, виділення іманентно притаманних йому етапів розвитку, розкриття законів його розгортання і функціонування, побудови можливих моделей демократичних транзитів. Це допоможе уникнути прикрих помилок та прорахунків на шляху до розбудови демократичного суспільства, що суттєво пом'якшить соціальну „ціну” трансформації, а також дозволить з достатнім ступенем вірогідності спрогнозувати можливі небезпеки, що загрожуватимуть новим демократіям у процесі демократичного транзиту.

У дослідженнях демократизаційних процесів можна виділити три загальних теоретичних підходи: модернізаційний, структурний і транзитологічний, які включають велику кількість авторських концепцій переходів від авторитаризму до демократії, котрі можна згрупувати в рамках кожного з підходів на основі схожих ідей та аналітичних процедур. За модернізаційним підходом робиться наголос на певних соціальних та економічних показниках, які або асоціюються з уже існуючими ліберальними демократіями, або є необхідними для успішної демократизації. У структурному підході наголошується на процесі зміни сприятливих для розвитку демократизації економічних, політичних і соціальних структур. Головним недоліком вищезазначених підходів є їх непридатність для дослідження і пояснення майже одночасних трансформаційних процесів у різнотипних режимах, що характерні саме для „третьої хвилі” демократизації. Основними рисами транзитологічного підходу є: акцент на політичні еліти, їх дії, переваги та стратегії, а не на суспільство в цілому; диверсифікація еліти за роллю в перехідному процесі; чітке розрізнення етапу переходу до демократії та етапу консолідації демократії [218, с. 7].

У посттоталітарному суспільстві політична влада втрачає або суттєво звужує бюрократичні, наглядові, поліцейські функції. Вона вже не стільки виражає інтереси, скільки координує легітимне вираження цих інтересів

самими суб'єктами – носіями цих інтересів. Тобто вона не повинна заважати громадянам реалізувати свої інтереси в суспільстві, а допомагати їм це робити згідно з тими „правилами гри”, які самі ж громадяни встановили у Конституції та законах. Переосмислення феномена державної влади, і зокрема виконавчої, відбувається в напрямку «наближення» влади до людини, подолання відчуженості між ними, характерної для тоталітарного режиму. Відповідно органи виконавчої влади мають здійснювати суто адміністративні функції, поступово визнаючи вирішення більшості економічних, соціальних, культурних проблем за суб'єктами громадянського суспільства – громадськими організаціями, територіальними громадами, підприємцями тощо. За такої умови виконавча влада посяде адекватне їй місце у системі державної влади і політичної влади в цілому. А відтак запрацює механізм стримувань і противаг, який забезпечує демократичний розвиток суспільства.

Сьогодні на перший план політологічних досліджень вийшла проблема синтезу теоретико-методологічних підходів до демократичних транзитів. З одного боку, перебіг демократизаційних процесів останніх двох десятиліть, особливо у посткомуністичних країнах, підтвердив сумніви дослідників щодо обґрунтованості універсальних соціокультурних передумов демократії, а з іншого боку, – навіть переконані прибічники транзитологічного підходу визнають, що між різними підходами не існує непереборного протиріччя, оскільки будь-який суб'єктивний вибір політичних акторів відносно стратегії і тактики реформ має обмеження у вигляді набору усіх попередніх історичних, економічних, культурних традицій та конкретного політичного контексту.

Науковцями активно ведуться пошуки інтегрованого підходу, який би включав оцінку суб'єктивних дій акторів і об'єктивних умов, аналіз різноманітних факторів та урахування специфічних та загальних причин змін режимів на макро- та мікрорівнях. Виникла і набула популярності ідея щодо принципової сполученості модернізаційного, структурного та

транзитологічного підходів для аналізу змін режимів, процесу інституціоналізації демократичної влади.

Багатофакторний аналіз демократичних переходів, що передбачає поступовий та послідовний перехід в процесі аналізу демократичного транзиту від макрорівня (міжнародний контекст) через мезорівень (політичні, соціально-економічні, соціально-класові, соціокультурні фактори) до мікрорівня (рішення та дії ключових політичних акторів), дозволить дослідникам врахувати в аналізі більш широку сукупність факторів та змінних і побудувати більш багатовимірні моделі трансформаційних процесів, що вивчаються.

Визначаючи «перехід» як інтервал між двома політичними режимами, який обмежений, з одного боку, початком процесу розпаду авторитарного режиму, а з іншого – установленням певної форми демократії, більшість дослідників визнають не тільки неодномоментність, тривалість і протяжність цього процесу в часі, але й високий ступінь «невизначеності» його результату [218, с. 7]

Одним із головних висновків аналізу переходу до демократії у поставторитарних країнах Східної Європи, який здійснили А. Степан, С. Майнверінг, Т. Карл і Ф. Шміттер, є: важливість позиції елітних суспільних груп, необхідність підтримки демократичних реформ з боку еліти. Саме за цих умов відбувається демократизація політичного процесу шляхом насадження демократичних правил та інститутів, діяльність яких веде до консолідації. Запорукою демократичного розвитку політичного процесу стає об'єднання більшості політичної еліти, укладення «пакту» щодо необхідності демократичних політичних перетворень між основними політичними акторами.

Разом із цим, згода щодо мети демократичних перетворень не повинна означати консенсус з приводу засобів досягнення цієї мети. Так, рушійною силою політичного процесу буде виступати політична конкуренція, яка реалізується у формі політичного змагання за владу, як під час виборчих

кампаній, так і у між виборчий період. Перехід на основі пакту між конкуруючими елітами приводить до стабільної демократії, при цьому пакт обов'язково повинен бути всеосяжним та об'єднувати практично всіх значущих політичних акторів, тоді можна говорити про консолідацію демократичного політичного режиму.

Консолідація режиму – це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, що частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні.

Консолідація передбачає встановлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей демократичної політичної культури; подальше зміцнення демократичних структур; прогресуючу адаптацію до змін, які відбуваються в процесі практичного втілення демократичної моделі у життя; досягнення інститутами чіткої ідентичності і певного ступеня автономії відносно громадянського суспільства; розширення підтримки демократичних інститутів. На відміну від етапу переходу, консолідація не є новаторським процесом, оскільки закріплює істотні риси демократії та адаптує другорядні з метою забезпечення їх стабільності у часі.

Серед умов початку етапу консолідації слід виділити головну – інституціоналізація влади, передусім державної, без якої годі сподіватись на забезпечення верховенства права, гарантування основних громадянських свобод.

Не менш важливою вимогою виступає управління країною на демократичних засадах (оскільки лише демократії можуть стати консолідованими демократіями) і розвиток вільного та життєздатного громадянського суспільства.

Процес консолідації демократії вважається успішно завершеним, якщо правила та ресурси базових демократичних інститутів достатньо укорінені, щоб витримати передбачувані зміни навколишнього середовища, такі як ротація політичних партій при владі, зміни в партійних коаліціях, коливання економіки, загрози національній безпеці, періодичні природні катаклізми

тощо. Відправним пунктом початку фази стабілізації може стати процес мирної ротації партій або політичних сил при владі у ході демократичних виборів.

На процес інституціоналізації влади в умовах демократизації політичного режиму впливають багато факторів. Для коректного аналізу демократичного транзиту найважливішими факторами є: тип попереднього політичного режиму, рушійні сили, що ініціюють і підтримують рух до демократії, способи здійснення переходу та зовнішні сили, які прямо чи опосередковано впливають на перехідні процеси.

Кожен перехід до демократичного політичного режиму відбувається за специфічних умов конкретної країни, але загалом на основі єдиних закономірностей та відповідно до відносно вузького набору шляхів, способів та моделей руху до іншого політичного і соціально-економічного стану.

При цьому, консолідація демократії є найважливішим етапом процесу демократизації, оскільки саме на ньому демократична практика, інститути та норми демократії стають звичними елементами політичного життя країни. Консолідація демократії підтримується широкою та глибокою легітимацією режиму – абстрактна віра в демократичні цінності перетворюється на відданість специфічним правилам та обмеженням демократичної політичної системи.

Сьогодні, у ході процесу демократизації, Україна пододала певний відрізок шляху і знаходиться у завершальній фазі перехідного етапу – інституціоналізації політичних інститутів демократії.

Подальшому вирішенню проблем консолідації та стабілізації демократичного політичного режиму в Україні можуть сприяти: досягнення суспільного консенсусу відносно стратегічних пріоритетів розвитку української держави, розбудова нормативної бази демократії та вдосконалення повсякденної демократичної практики [218, с. 8].

У цьому процесі головною умовою виступає формування цілісної та ефективної системи демократичної державної влади.

Відповідно до теорії розподілу державної влади на виконавчу, законодавчу та судову гілки (їх роль та функції у сучасному демократичному процесі було розглянуто у підрозділі 2.1) визначається механізм владної взаємодії у нашій країні.

Враховуючи поставторитарні трансформації влади та суспільства в Україні, можна говорити про відмінності не тільки у якісних характеристиках становлення різних гілок влади, але також і про різний темп інституціоналізації виконавчої гілки влади (до якої у різний час з різними повноваженнями можна віднести Президента і Кабінет Міністрів України), Верховної Ради України та судової влади.

У якості відправної точки дослідження можна сформулювати наступну наукову гіпотезу. В авторитарних країнах гіпертрофовано розвинулась одна гілка влади – виконавча, яка уособлювалась партійним та державним лідером, що приймав рішення одноосібно. І хоча союзні республіки виступали підпорядкованим суб'єктом влади відносно до Генерального секретаря та ЦК КПСС, проте виразно відрізнявся рівень повноважень Київського партійного керівництва та Ради народних депутатів УСРС. Тим більше не йшлося про реальну незалежність судової влади.

Усі ці тренди стали яскраво проявлятися після проголошення Незалежності. Так, інститут Президентської влади відразу почав домінувати над законодавчою владою, а про незалежність судової влади, навіть сьогодні, після майже 20 років пострадянського розвитку не доводиться говорити. Цю тенденцію підтверджує і невдала спроба переходу до парламентсько-президентської моделі управління, яка передбачала перерозподіл владних повноважень на користь парламенту.

Отже, можна говорити про авторитарний спадок, який досі визначає діяльність органів виконавчої влади в Україні. В результаті можна виділити цілу низку специфічних ознак у діяльності виконавчої влади в Україні. Українські дослідники С. Гелей та С. Рутар дають ширший перелік цих властивостей: незавершеність процесу законодавчого оформлення

розмежування компетенції між державними органами і органами місцевого самоврядування; великий обсяг повноважень органів виконавчої влади у сфері впливу на економіку; громіздка галузева структура Кабінету Міністрів, що спонукає до лобіювання галузевих інтересів; відсутність кадрів із сучасною управлінською освітою; нерозвинутий громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади; слабкий процесуальний механізм юридичної відповідальності органів та посадових осіб виконавчої влади; ручне управління, яке передбачає прийняття будь-якого рішення вищою посадовою особою в обхід компетенції інших посадових осіб в управлінському підрозділі тощо [Цит. за: 193, с. 83].

Але не тільки пострадянським минулим можна пояснити сутність процесу посилення виконавчої влади. Воно об'єктивно відбувається у сучасному світі та відзначається деякими дослідниками як найважливіша тенденція у розвитку сучасних політичних систем та механізмів державної влади в цілому.

Зокрема, у теорії модернізації було висунуто та обґрунтовано тезу про те, що ці органи об'єктивно реалізують найважливіші функції, що дає змогу визначити їх місце в державному механізмі як провідне. Важливість такого аналізу полягає в тому, що поза змістовним дослідженням місця виконавчої влади в системі державної влади сучасних країн практично неможливо адекватно реагувати на ті невідповідності, які виникають у разі застосування класичних моделей опису виконавчої влади до тих чи інших систем державної влади [Див., напр.: 294; 299; 233].

Ці висновки підтверджуються паралельними дослідженнями зарубіжних авторів, які сформулювали схожі положення (А. Мішин, В. Власихін, І. Ільїнський, О. Гаєвська, А. Шлезінгер).

Аналіз досвіду інституціоналізації влади у нашій країні свідчить про необхідність приділити особливу увагу політичній науці саме проблемам становлення та розвитку системи виконавчої влади в Україні.

Виконавча влада, незалежно від типу та форми державного правління, стану справ у державі, як в умовах розвиненої ринкової економіки, так і в перехідних суспільствах, має ефективно здійснювати управління, запроваджувати режим виконання законів та чітко формулювати тактику і стратегію своєї зовнішньої та внутрішньої політики.

Демократичні трансформації в Україні зумовлюють необхідність докорінних змін у змісті діяльності, спрямованості, функціях та способах реалізації виконавчої влади. Процес посилення ролі виконавчої влади в системі поділу влади фіксують починаючи з першої чверті ХХ століття. На цей час припадає і активізація досліджень виконавчої влади. І якщо системно-функціональні та інституціональні характеристики виконавчої влади здебільшого є предметом досліджень юридичної науки, то з позицій політичної науки її інституціоналізація залишається недостатньою мірою дослідженою.

Демократизація передбачає відповідність діяльності органів державної влади, усіх політичних інститутів цілям та пріоритетам суспільного розвитку, таким як становлення демократичної, соціальної, правової держави, громадянського суспільства, створення умов, у тому числі політико-правових, для соціального, духовного прогресу, розвитку вільної, відповідальної особистості.

Відтак політичне реформування безпосередньо залежить від оптимізації організації взаємодії між органами виконавчої влади та іншими державними інститутами задля забезпечення реалізації цілей і завдань політичного розвитку, проведення реформ.

Очевидно, що необхідність політичного реформування не обмежується зміною у правилах їх діяльності, обмеженням або, навпаки, розширенням функцій органів виконавчої влади. Передусім мова йде про адекватність діяльності виконавчої влади вимогам часу та суспільно-політичним традиціям та охоплює «зміни у суспільній свідомості, політичній культурі, традиціях в напрямку утвердження гуманістичних, демократичних цінностей,

і перерозподіл ролей політичних акторів, особливо акторів громадянського суспільства, звуження сегмента адміністративно-розпорядчої діяльності держави. Це актуалізує питання про перерозподіл відповідальності, яку громадяни звикли перекладати перш за все на державу» [171, с. 23].

Слід відзначити роль виконавчої влади у підтримці демократичності політичного режиму, яка є визначальною у посткомуністичних країнах через гіпертрофованість номенклатури, бюрократичного апарату за радянських часів.

У контексті даного дослідження необхідно окремо відзначити трансформації самого політичного процесу, які спричинили перегляд базових основ взаємодії як окремих гілок державної влади, так і державної влади та суспільства. Тут можна сформулювати два основних, базових питання. По-перше, проблема взаємозв'язку влади та суспільства у сучасних умовах, спрямованість дій влади на забезпечення соціального розвитку (усе, що вкладається у термін «соціальна держава») та, по-друге, питання вироблення механізмів запобігання надмірній концентрації повноважень у виконавчій владі, що може призвести до згортання демократичних процесів.

Щодо першого питання, то у сучасному світі відбулась певна переорієнтація функцій держави від організації та контролю над суспільним життям до підвищення ефективності та якості обслуговування потреб та вимог населення. Дійсно, якщо «традиційно головними проблемами політичного життя суспільства були насамперед формування, організація та поділ влади, то нині у зв'язку із розширенням сфери відповідальності держави за економічний, соціальний та культурний розвиток (що фіксується в понятті соціальної держави), на перше місце вийшли питання реалізації державної влади, механізмів її функціонування. З цим пов'язане ціле коло специфічних проблем, які стосуються аналізу діяльності органів виконавчої влади в умовах розвитку такого типу держави, який в сучасній науці позначається терміном «соціальна держава» [135, с. 116].

Щодо другої проблеми – узгодження необхідної концентрації влади для впровадження політики з забезпеченням плюралізму та демократизації суспільства. Одним з найбільш важливих є питання про те, наскільки концентрація владних повноважень у сфері виконавчої влади узгоджується з процесами демократизації політичних систем. У цьому контексті слід згадати Д. Дорсі, який сформулював зазначену проблему як дилему: «чи зможуть сучасні політичні системи залишатися демократичними в умовах домінування виконавчих структур, чи вони поступово рухатимуться до владного авторитаризму» [Цит. за: 72]. У ще радикальнішому вигляді, як відзначає І. Степанов, це запитання можна сформулювати так: чи вистачить у виконавчої влади можливостей вирішувати дедалі складніші суспільні проблеми, не поступаючись при цьому принципами пріоритету прав людини і громадянина, не порушуючи такі цінності конституціоналізму, як визнання та захист всіх форм власності, народовладдя, парламентаризм, верховенство закону і політичний плюралізм [Цит. за: 72].

Отже, виникає необхідність співвіднести ефективність державного управління із гарантіями дотримання конституційних прав особи: «Аналіз сучасних політичних систем, як доводить Д. Дорсі, дає змогу виділити два основні типи виконавчої влади: «виконавчої диктатури» та «відповідальної виконавчої влади» ... принципово невірно тлумачити відповідальну виконавчу владу як «слабку» чи «ослаблену» форму реалізації управлінських функцій. І та, й інша системи мають достатньо можливостей, аби адекватно вирішувати поставлені перед ними завдання. А отже, різниця між ними полягає головним чином у тому, чи існують у системі державної влади реальні можливості проконтролювати як самі дії органів виконавчої влади, так і результати здійснюваного ними управління» [Цит. за: 72].

З одного боку, це перебіг в сучасних демократичних політичних системах (в політичних системах авторитарного типу виконавча влада за визначенням посідає провідне місце) процесів піднесення ролі й значення виконавчої влади. Особливо небезпечною ця тенденція, про що пишуть

сучасні ідеологи політичних транзитів, може виявитися для країн з перехідними політичними системами.

Іншим процесом, який потребує осмислення в ході дослідження моделей функціонування виконавчої влади, є поява низки проблем в результаті спроб узгодження посилення виконавчої влади та збереження класичних принципів демократичного політичного розвитку.

Тут важлива роль належить інституціоналізації опозиційної політичної діяльності. Політична опозиція є одним з найважливіших і найменш вивчених інститутів сучасних політичних систем, під якою слід розуміти організовану форму вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади, це організована група осіб – суб'єктів, яка веде боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом країни (системи), де цей владний ресурс є основою для здійснення владних повноважень у системі.

Проблеми опозиційності пов'язані з політичною значимістю опозиції як соціально-політичного явища. Опозиція є одним з основних учасників політичного процесу, і саме тому нерозуміння її соціальної цінності може послабити політичну систему суспільства. В умовах конкуренції із сильною опозицією влада більш адекватно реагує на соціальну та політичну атмосферу в суспільстві, враховує різноманіття та зміст політичних інтересів народу. Отже, коли суспільство перебуває в нестабільному стані, у стадії формування або реформування, опозиція, як показує досвід провідних країн світу, може й повинна стати джерелом, рушійною силою й найважливішим стабілізуючим фактором.

Становлення інституту політичної опозиції – це процес раціоналізації групових потреб, у ході якого відбувається рух від несформованого відчуття невдоволеності реальними умовами життя та інтуїтивних пошуків шляхів його подолання до поступового розуміння спільності групових інтересів і групової ідентифікації та появи більш раціональних форм об'єктивації групових потреб та усвідомлення необхідності спільних практичних дій з їх реалізації та створення відповідних інституціональних структур. Крім того,

це процес ускладнення самої політичної системи, у ході якого об'єктивно зростає роль її зворотних зв'язків із суспільством.

Насамперед, політична опозиція виступає каналом вираження невдоволення офіційною політикою; інструментом контролю за діяльністю правлячої партії; стимулятором переходу від одного політичного курсу до альтернативного. Крім того, політична опозиція є інструментом самоорганізації громадського суспільства, забезпечуючи його постійний контакт із органами влади та підвищуючи якість прийняття політичних рішень.

Незважаючи на складний та суперечливий процес реформування політичної системи України, сьогодні політична опозиція стала реальним учасником політичного процесу. Головний позитивний результат її діяльності – це визнання її права на існування та реальну участь у політичному процесі.

Навіть не беручи до уваги значну роль органів виконавчої влади в сучасних політичних системах, не можна стверджувати їх політичну «всемогутність», оскільки ефективність їх діяльності безпосередньо залежить від того, чи зможуть вони узгодити свої дії з іншими політичними інститутами.

Особливо небезпечною тенденція посилення ролі органів виконавчої влади може виявитися для країн з перехідними політичними системами. Оскільки посилення виконавчої влади в пострадянських країнах, як правило, не підкріплюється посиленням інститутів громадянського суспільства, то громадяни поступово відмовляються від боротьби за свої інтереси.

Відбувається розрив між суспільним інтересом та інтересом апарату управління, коли виконавча влада поступово втрачає легітимність, а суспільство розглядається виконавчою владою лише як пасивна маса для реалізації власних інтересів.

В Україні початком процесу активної розбудови єдиної, цілісної та ефективної виконавчої влади стала поява Декларації про державний

суверенітет України та Акт проголошення незалежності України. Питання безпосереднього політичного реформування органів виконавчої влади і створення нової правової основи для їх розвитку слід вважати липень 1991 року, коли було запроваджено інститут Президента як глави держави і виконавчої влади, прийняття Закону «Про вибори Президента України». Це дало змогу чітко відділити її від законодавчої влади в особі Верховної Ради України, яка набула статусу єдиного органу законодавчої влади в державі. У цей період було прийнято ще низку важливих для становлення виконавчої влади законів: «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», «Про представника Президента України», «Про Представництво Президента України в Республіці Крим».

У період з 1992 по 1994 рік в українській системі виконавчої влади існували три рівні управління: центральний (Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади), представники Президента України на місцях та система органів місцевого самоврядування.

При цьому найгострішими виявилися питання регулювання діяльності центральних органів виконавчої влади та їх співвідношення з владою на місцях. Внесення змін до зазначеної структури було зумовлено прийняттям Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», в результаті чого було скасовано інститут представників Президента. Натомість запроваджувалися виконкоми обласних та районних рад з повноваженнями органів регіонального самоврядування, яким делегувалися додаткові повноваження органів державної влади.

Наступними важливими кроками в процесі формування правової бази функціонування органів виконавчої влади стали Конституційний договір 1995 р. та Конституція України 1996 р.

Концепція виконавчої влади, закріплена в Конституції 1996 р., суттєво відрізняється від тієї, яка існувала в Україні до цього і ґрунтувалася на положеннях Конституції УРСР 1978 р. Однією з основних відмінностей є формальне виведення інституту Президента зі структури виконавчої влади.

Відповідно до статті 114-1 Конституції 1978 р. (із змінами) положення Президента України було визначено наступною формулою «глава держави і глава виконавчої влади». Пізніше цю норму було перенесено в проект Конституції України в редакції від 1.07.1992 р., де в статті 175 зазначалося, що „главою держави і виконавчої влади є Президент України”. Але вже в проекті Конституції, розробленому Комісією Верховної Ради в редакції від 27.05.1993 р. (стаття 143), статус президента визначався виключно як глави держави і після цього зазначена норма була присутня майже без змін в усіх проектах до її остаточного варіанту [123].

Досліджуючи основи діяльності виконавчої влади, політологи постали перед необхідністю теоретичного визначення того, що являє собою ця гілка державної влади як система, якою є її структура. Одні дослідники схилилися до позиції, що конституційний статус Президента має бути визначено як окрему гілку державної влади, яка хоч і взаємодіє з виконавчою владою, але не є її складовою. Подібне розширене тлумачення системи поділу влади, як і теоретичне виведення Президента зі структури виконавчої влади, викликало цілий ряд контраргументів.

З одного боку, однією з основних ознак тоталітарних режимів є явне домінування виконавчих структур над законодавчими, судовими та контрольними, якщо виділяти контрольну владу як окрему і самостійну гілку державної влади. Подібний стан виконавчої влади, яка фактично посідає верхівку в структурі розподілу державних повноважень, досягається за рахунок перетворення законодавчого органу не більш як на засіб легалізації тих чи інших політико-ідеологічних рішень при значному розширенні нормотворчих прав виконавчої влади та повному підпорядкуванні судової влади. В результаті цього гетерогенність державної влади, на якій і ґрунтується концепція її поділу, практично повністю поглинається гомогенністю партійної приналежності і відповідної партійної дисципліни. Зазначена гомогенність тоталітарної державної влади спричиняє появу несподіваних ефектів, які впливають на стан виконавчої влади. Мається на

увазі, що за умов тоталітарних політичних режимів стає проблематичною правомірність політологічного використання самого поняття виконавчої влади.

Тому завжди виникає загроза того, що виконавчі органи почнуть діяти за альтернативою: «ігнорувати – придушувати». Перший крок у напрямку реалізації цієї альтернативи є не що інше, як зниження рівня демократичності виконавчої влади.

В ситуації, коли органи виконавчої влади неспроможні задовольнити ту чи іншу суспільну потребу, вони використовують лише обмежену кількість можливостей своєї діяльності. Першим «виходом» є «репресія щодо суспільної потреби», що означає вирішення проблеми не шляхом внесення змін до того об'єкта, що викликав її виникнення, а нівелювання суб'єкта-носія цієї проблеми. Застосування цієї схеми дій є незаперечним свідченням низького рівня демократизму системи виконавчої влади. Однак навіть і в тому випадку, коли „репресивний” механізм не запускається в дію, виконавча влада далеко не завжди залишається демократичною.

У цьому сенсі Д. Нейбауер наголошує на двох можливих варіантах розгортання подій: а) »мінімізація вимог», коли органи виконавчої влади шляхом постійної зміни «правил гри» намагаються усунути громадян від впливу на процеси державного управління, б) »відкладання рішення», коли процес вирішення тієї чи іншої суспільної проблеми відкладається на невизначений термін [Цит. за: 254, с. 55].

Автором іншої схеми визначення демократизму виконавчої влади є З. Арат. Відповідно до його моделі слід шукати не стільки якусь одну «формулу демократії» в діяльності органів виконавчої влади, скільки ретельно проаналізувати значну кількість різноманітних показників, чи «індикаторів». До першої групи цих індикаторів належать показники політичного примусу, які може застосовувати виконавча влада щодо громадян. Основними формами такого недемократичного примусу виступають різноманітні прояви обмеження політичних та громадянських

прав: політичні репресії, політичні санкції, „чистки” та зміни в конституції. На думку Ч. Тейлора, єдиним узагальнюючим терміном щодо цих чотирьох форм примусу може виступити поняття „виконавчих санкцій» [Цит. за: 243, с. 276].

Другу групу індикаторів становлять ті, які належать вже до самої виконавчої влади і характеризують ступінь та характер циркуляції виконавчої еліти. Щодо першого з цих показників, то він фіксує кількість урядових змін, причому тут слід звертати увагу не лише на зміни всього кабінету, але й на зміни ключових фігур у системі виконавчої влади. Що ж до другого, то мається на увазі спосіб зміни політичної еліти: чи це здійснюється в конституційних межах, чи шляхом антиконституційних дій.

До третьої групи індикаторів належать ті, які фіксують рівень суспільного незадоволення діями виконавчої влади. Вони є найменш адекватними порівняно з двома першими групами, адже навіть за умов демократичної виконавчої влади не виключається можливість підвищення рівня суспільного незадоволення. Але можна визначити певні кореляції між зниженням рівня демократизму в діях виконавчих органів влади та збільшенням загальної кількості страйків у країні, різних демонстрацій, акцій протесту, пікетувань тощо.

Отже, оцінка демократизму виконавчої влади в Україні може бути здійснена шляхом застосування низки критеріїв. Так, використовуючи модель Д. Нейбауера, можна визначити, що у діях органів виконавчої влади в Україні домінують тенденції до відкладання рішень щодо тих чи інших суспільних вимог чи до їх мінімізації. Певного висновку слід дійти і у випадку звернення до моделі Д. Реза, оскільки у взаємозв'язку інтереси особи – інтереси органів влади в Україні намітилася тенденція до домінування останніх. Серед чотирьох негативних перспектив розвитку «молодих» демократій а) «ерозія демократії», тобто ослаблення демократичного ладу з боку безпосередніх учасників демократичного процесу, коли політичні лідери та групи, що здобули владу шляхом демократичних виборів,

починають маніпулювати механізмами демократії з метою їх поступового обмеження; б) прихід до влади антидемократичних партій; в) »перетворення демократичної влади», коли державна влада обмежує політичні права та громадянські свободи населення, свободу преси, чинить тиск на засоби масової інформації; г) посилення виконавчої влади, яка концентрує в своїх руках широкі владні повноваження), в Україні можуть бути реалізовані принаймні три з них.

Аналіз взаємовідносин виконавчої влади з іншими гілками державної влади в Україні свідчить про наявність низки суперечностей та неузгодженостей у реалізації конституційної норми про поділ державної влади. У цьому сенсі важливою проблемою для України залишається питання взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади, що не дає можливості створити на рівні державної влади міцну антикризову коаліцію виконавчих та законодавчих органів.

Однією з найбільш складних проблем, що постають перед державою в процесі здійснення реформи виконавчої влади, є розробка моделі взаємодії політичного та адміністративного аспектів функціонування цієї гілки державної влади. В цьому сенсі складність реалізації цієї настанови щодо виконавчої діяльності полягає в тому, що на відміну від законодавчої влади, яка є політичною за визначенням, та судової влади, яка, здійснюючи функції правосуддя, є принципово не політичною, структура виконавчої влади передбачає синтез адміністративної та політичної діяльності. Інакше кажучи, виконавча влада не може бути цілком зануреною в політику, як це відбувається із законодавчим органом влади, але не може й бути абсолютно політично нейтральною, що характерно для судової влади.

Ще однією особливістю інституціоналізації влади у політичному процесі нашої країни стала конкуренція не тільки між індивідуальними акторами та економічними та політичними групами, а і боротьба за сфери впливу і повноважень між гілками державної влади. Правила ринкової конкуренції переносяться у політико-правовий простір взаємодії між

органами державної влади, що має наслідком змагання за встановлення пріоритетів державного розвитку та реалізацію політики, яке приймає форми політичної боротьби, направленої на політичне знищення конкурента: прийняття суперечливих рішень, саботування діяльності опонента, відсутність бажання домовлятися та здійснювати єдиний зовнішньополітичний та внутрішньополітичний курс.

У процесі інституціалізації демократії у поставторитарних країнах важливу роль відіграють політичні партії, які виступають механізмом ротації еліт, вертикальної та горизонтальної політичної комунікації. На жаль, в Україні, отримавши владу, політичні партії починають покладатися на адміністративну структуру держави, нехтуючи громадянськими асоціаціями, які їх підтримували. Поміж тим, для успішного розвитку демократизації політичні партії мають вжити певних заходів із метою мобілізації та збереження підтримки суспільства. Зокрема, чітко формулювати політичні цілі, для здійснення яких вони прагнуть отримати владні повноваження.

Стосовно міжнародних аспектів розвитку інститутів демократії, то до них передусім потрібно віднести процеси глобалізації та розвиток інформатизації. Глобалізація має суперечливий вплив на розвиток демократичних інститутів. З одного боку, велика інформаційна прозорість світу, імперативи децентралізації й ринкової конкурентоспроможності прискорюють поширення демократичних цінностей та інститутів, чисельність формально демократичних держав на планеті зростає. Завдячуючи глобалізації практично всі країни залучаються до міжнародних політичних процесів, до світових фінансових, технологічних, інформаційних потоків, що, в свою чергу, потребує збільшення „прозорості” кордонів між різними економічними й політичними системами, а також установа більш-менш спільних норм поведінки політичних та економічних суб'єктів, використання загальних «правил гри» на світовому ринку. Це значною мірою сприяє посиленню кризи авторитарних режимів у різних регіонах світу й у країнах, які належать до різних цивілізацій.

Для України, яка знаходиться на підготовчій стадії побудови інформаційного суспільства, характерними ознаками є:

- зменшення ролі ідеологій у партійному, та, ширше, суспільному житті. Українські політичні партії (за деяким виключенням) фактично відмовились від чіткого позиціонування в ідеологічному просторі, що не заважає їм отримувати електоральну підтримку в ході виборчих кампаній;

- низький рівень інформатизації як країни в цілому, так і органів державної влади, в яких переважає паперовий документообіг;

- централізація влади, спрямованість інформаційних потоків «зверху – вниз», фактично відсутність механізму «зворотного зв'язку» у вертикальній комунікації та нерозвиненість горизонтальної політичної комунікації;

Інформаційний простір, що склався в Україні, поділено між групами впливу (фінансово-промисловими групами) та органами державної влади і місцевого самоврядування, які виступають в ролі засновників чи співзасновників мас медіа. Проте в інформаційному полі відсутня позиція, яка б репрезентувала інтереси суспільства, і яку мало би зайняти суспільне телебачення [Див. детал.: 301, с. 218].

В Україні з інформаційним суспільством пов'язано багато сподівань, але домінує його сприйняття на ідеологічному та утопічному рівнях, як продовження цінностей громадянського суспільства, що існує на Заході. Проте інформаційне суспільство, як і демократія, не вирішить автоматично проблеми, що накопичувались роками. Ситуація, коли важливі державні рішення приймаються на закритих партійних зборах, веде до руйнування засад демократичного урядування, централізації та персоналізації влади.

В цьому контексті, в Україні, можлива реалізація всіх вад інформаційної доби, проте щодо позитивів виникають сумніви.

Саме тепер в Україні формуються найважливіші інститути громадянського суспільства: політичні партії, об'єднання підприємців, професійні союзи, жіночі, молодіжні, екологічні, правозахисні та інші організації і об'єднання. Йде процес напрацювання механізму їх

взаємовпливу і впливу на державні інститути. Це одно з найбільш цінних явищ сучасної української дійсності, оскільки воно відбиває процес самоорганізації різних соціальних груп з їхніми специфічними інтересами. Однак інститути громадянського суспільства переважно ще занадто слабкі для того, щоб повноцінно виконувати свої функції, гарантувати реальну причетність громадян до формування державної політики.

Висновки до другого розділу

Підбиваючи підсумки проведеному у другому розділі дисертаційного дослідження аналізу процесу інституціоналізації владних суб'єктів в умовах демократизації політичного процесу, можемо сформулювати наступні висновки, які узагальнюють матеріал, викладений в кожному з підрозділів.

Аналізуючи проблему інституціоналізація влади в Україні та ролі громадянського суспільства у цьому процесі слід наголосити на таких принципових положеннях.

По-перше, політичний процес розвивається під впливом діяльності інституціоналізованих суб'єктів та реалізується в інституційній формі, при цьому існують відмінності інституціоналізації в умовах демократичного політичного режиму, де взаємодія інститутів державної влади та громадянського суспільства відноситься до необхідних чинників розвитку соціальної, економічної та правової сфер суспільного життя. Процес інституціоналізації охоплює стадії формування та становлення владного інституту, його легітимізацію у громадській думці та зміни відповідно до традицій конкретного суспільства та оптимізацію, тобто підвищення ефективності діяльності владного інституту. Виділення таких стадій виступає необхідною умовою аналізу інституціоналізації у різних країнах, визначення особливостей цього процесу в Україні.

По-друге, одним із головних принципів інституціоналізації та легітимізації суб'єктів влади в умовах демократії виступає процес оптимізації розподілу владних повноважень у вимірах: парламент – президент – уряд, центр - регіони та влада – суспільство, що узагальнює принципи та способи організації влади, визначає механізм взаємодії як між державними органами, так і між владою та суспільством.

У процесі демократизації політичного процесу визначальна роль належить інститутам громадянського суспільства, підвищенню активності громадян у прийнятті важливих суспільно-політичних рішень.

По-третє, сучасний світ характеризується зміною підходів та акцентів щодо взаємодії держави та громадянського суспільства. Політична активність громадян, усвідомлення ними механізмів самоорганізації та ричагів впливу на прийняття політичних рішень, діяльність інститутів влади утворюють нові умови для демократизації простору політичної взаємодії. Це відбувається, зокрема через виконання таких функцій, як артикуляція інтересів різноманітних груп та спільнот, захист та задоволення їх інтересів, стабілізація політичного процесу, забезпечення публічності та прозорості політичного процесу, контроль за діяльністю органів державної влади.

Таким чином, для забезпечення позитивної динаміки політичного процесу, яка включає достатній рівень легітимності влади, підвищення ефективності управлінської діяльності, відповідальності влади перед суспільством, необхідно виробити чіткий механізм розподілу влади та забезпечити дотримання балансу влади, підвищити ефективність політичних комунікацій, дотримання прийнятих норм і правил політичної поведінки, розвиток політичної та правової культури суспільства та влади.

РОЗДІЛ 3

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

3.1. Характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду

Для аналізу сучасного українського політичного процесу, специфіки його розвитку, особливої актуальності набуває дослідження факторів, які визначають становлення демократичної політичної системи. Дослідники, які вивчають політичні процеси, відзначають важливість внутрішніх та зовнішніх факторів у виборі певної моделі суспільного розвитку, у процесі демократизації пострадянських суспільств.

На думку професора М. Поповича, з відповіді на запитання: «Якою мірою суспільство здатне вибрати собі модель власного розвитку, наскільки міцно ми пов'язані з політичною традицією?» [198, с. 5], має розпочинатися обговорення питання про конкретні моделі, з якими українське суспільство має справу сьогодні. «На жаль, до сьогодні ми не маємо чіткого уявлення про той європейський стандарт, наближенням чи віддаленням щодо якого є реально чинна сучасна українська модель», – вважає філософ [198, с. 6].

Саме тому, перед тим як звернутись до визначення факторів впливу на розвиток політичного процесу, необхідно дослідити наявні типології політичного процесу, як динамічного виміру політичної системи та відмінності в їхніх інтерпретаціях.

По-перше, це «західний» та «незахідний» політичний процес (Л. Пай) [176], етатистський і не-етатистський та, відповідно, вертикальний і горизонтальний. Для кожного з представлених типів характерною є власна структура, динаміка, головні дійові особи. Так, для етатистського та вертикально організованого політичного процесу основним фактором розвитку виступає діяльність інститутів державної влади, їх здатність

впроваджувати реформи, здійснювати модернізацію та забезпечувати позитивну динаміку політичного процесу. З іншого боку, в умовах не-етатистського політичного процесу, акторами виступають як владні інституції, так і структури громадянського суспільства, політичні партії, мас-медіа, профспілки тощо. Важливу, а часто і вирішальну роль у віднесенні політичного процесу до того чи іншого типу відіграють політичні цінності, які поділяють громадяни, представники еліти та влади.

Посткомуністичні країни, протиріччя у розвитку яких дозволяють говорити про відповідність «не-західному» політичному процесу, створили власний інституційний дизайн та політичні феномени, аналіз яких потребує нових понятійно-категоріальних інструментів. Мова йде не про заміну традиційних понять та категорій політичної науки, а про розширення набору понятійно-категоріального інструментарію, залучення нових термінологічних винаходів, формалізацію нових уявлень про структуру незахідних політичних практик. Представництво інтересів (політичних, економічних, соціальних та ін.), що реалізується за допомогою представницької моделі влади в західній політико-правовій традиції не збігається з моделлю реалізації інтересів, що досягається за допомогою інститутів покровительства в незахідній політичній традиції. Окремого розгляду потребує класична західна концепція розподілу інститутів державної влади на три відокремлені гілки. Західна аксіоматика демократичного розвитку вимагає розподілу влади на три автономні складові: законодавчу, виконавчу та судову, цілком логічно на досвіді західного політичного процесу демонструючи ефективність такого поділу. Відповідно до західної політичної традиції цей принцип є категоріальним індикатором рівня демократичності політичної системи. Водночас слід зважати на той факт, що слаба гілка влади в перехідному суспільстві є спокусою до експансії з боку інших гілок влади, тобто слабка судова влада в країні стимулює перманенту боротьбу між законодавчими та виконавчими інститутами влади за право адмініструвати правову систему,

тим самим розхитуючи державний апарат, знищуючи один одного [Див.: 132].

Специфіка розвитку «не-західного» політичного процесу стосується не лише діяльності органів державної влади, а й інституцій громадянського суспільства, зокрема – політичних партій, які представляють собою «структури (клани, трайби та ін.), що отримують політичне оформлення, але не стають політичними партіями за своєю суттю... Так, будівництво російської партійної системи було зупинене появою на противагу політичним партіям (political parties) альтернативних, неформальних партійно-політичних інститутів (party substitutes). У першу чергу мова йде про формування таких заміників політичних партій, як політичні штаби (political machines) місцевих губернаторів та неідеологічні партії, що спонсорувалися центральними й регіональними бізнес-лідерами (oligarchs)» [132].

Серед суб'єктивних та об'єктивних причин слабкості і нерозвиненості партійних структур (з притаманними класичним партіям ідеологією, поділом на «ліві», «праві» та «центристські», масовим членством тощо) можна назвати слабкість електорального ринку, недовіру виборців в цілому до „ідеї партії” після досвіду КПРС, відсутність соціального підґрунтя партій – активних та поінформованих, а головне – небайдужих громадян, позиція владних структур, які були зацікавлені у послабленні інституту політичних партій задля збереження і посилення власних повноважень. Нарешті, самі політичні партії, які з'явилися після 1991 року так і не змогли запропонувати суспільству раціональну програму ефективних реформ бодай на папері.

Розвиток політичного процесу у посткомуністичних країнах визначають дві групи факторів, які створюють передумови для появи двох видів інститутів на політичному ринку: з одного боку, «формалізованих західною політичною теорією – політичних партій, а з іншого – їх неформалізованої альтернативи, що є типовою для незахідного політичного процесу – політичних штабів та неідеологічних партій – субститутів та заміників основних агентів політичного представництва в сучасній

політичної системи. Політичні штаби та партійно-політичні сурогати, чия діяльність продукувалася впливовими фінансово-промисловими групами, «олігархічними структурами», змогли витіснити політичні партії з електорального ринку, з ринку конкурентної боротьби за голоси виборців в маргінальну (позаелекторальну) сферу політичного простору. Фактично мова йде про те, що політичні партії позбавлені можливості участі в політичному процесі, в той час як партійно-політичні сурогати продукують «монополію на електоральному ринку» та створюють ефект «закриття політичного ринку» [132].

По-друге, питома вага раціональних чи ірраціональних чинників у розвитку політичного процесу. Політичний процес можна представити як стихійний розвиток, який залежить від психологічних факторів, волі та певних рис характеру політичних лідерів та представників політичного класу. Проте у сучасній політичній науці домінуючою є позиція, згідно з якою політичний процес – це результат взаємодії раціональних акторів та інститутів, який відбувається у відповідно організованому політичному просторі. Хоча, звичайно, при аналізі політичного процесу важливо враховувати особистісні якості та випадковості, що вносять частку ірраціональності у політичну взаємодію.

По-третє, форми політичного режиму, які розташовані між двома полюсами – демократією та тоталітаризмом і характерні для політичних систем більшості посткомуністичних країн. Так, виділяються наступні проміжні форми, які мають специфічні характеристики: «політична демократія – це система з відносно автономними представницькими інститутами, виконавчою владою, значно диференційованими, автономними та плюралістичними групами інтересів; опікувана демократія, де демократичні інститути формально існують, але влада ще концентрується в руках бюрократичної держави; модернізована олігархія – демократичних інститутів не існує, влада належить військовим і цивільним бюрократичним клікам; головною метою лишається модернізація економіки; тоталітарні

олігархії – це системи з високим ступенем концентрації влади в руках правлячої еліти, автономних груп інтересів не існує, практикуються тотальні форми соціальної мобілізації; традиційні олігархії – це династичні або сімейні режими, що негативно ставляться до будь-яких змін і прагнуть зберегти існуючий порядок речей» [Цит. за: 261, с. 39].

В іншій типології, автором якої є Г. Алмонд, головними критеріями виступають рівень політичної культури та характер взаємодії різних політичних інститутів. За цими критеріями політичні системи поділяються на чотири основні групи: «англо-американська характеризується однорідною світською політичною культурою і високоспеціалізованою рольовою структурою. В ній наявні автономні політичні партії, групи інтересів і засоби масової комунікації; європейська континентальна асоціюється з так званими багатоскладними суспільствами, яким притаманна гетерогенна (подрібнена) політична культура, обумовлена існуванням автономних конфліктних політичних субкультур; доіндустріальна або частково індустріальна характерна для країн, що розвиваються. Вона відзначається недемократичністю, нестабільністю, наявністю безлічі етнічних, расових, мовних, релігійних тощо розколів, що породжують гострі соціальні конфлікти; тоталітарна характеризується однорідною політичною культурою та високим рівнем суспільної інтеграції, що досягається насильством і придушенням опозиції» [Цит. за: 261, с. 41].

У всіх наведених типологіях важлива роль відводиться рівню політичної культури громадян, яка пов'язується (і це не випадково) із рівнем політичних свобод – «в суспільно-політичному аспекті культура розглядається як найдієвіший фактор стабілізації людського життя. Головними інстанціями, за допомогою яких забезпечується стабільність людського життя, є суспільно-політичні та культурні інститути, їх система. Згідно з концепцією Гелена, свобода тісно пов'язана з інститутами, які визначають рівень цивілізованості. Західноєвропейська суспільно-політична думка сформувала раціональну концепцію свободи. Звідси робиться

висновок, що той рівень політичних свобод, які є наявними в суспільному житті, ніколи не буває випадковим, що він необхідний. Ця парадигма тісного зв'язку розуму і об'єктивної необхідності насправді проголошує нове бачення свободи» [113, с. 7].

За критерієм ступеня структурної диференціації та культурної секуляризації Г. Алмонд і Б. Пауелл ділять усі політичні системи на наступні групи: «1) примітивні системи з хиткою політичною структурою, які характеризуються мінімальною структурною диференціацією і домінуванням парафіяльної політичної культури; 2) традиційні системи здиференційованими політико-управлінськими структурами, що характеризуються переважанням підданської політичної культури, і 3) модерні системи з диференційованою політичною інфраструктурою і партисипаторною політичною культурою» [Цит. за: 261, с. 41].

По-четверте – маркетизація сучасного політичного процесу, яка розуміється як перерозподіл ролей між державою та суспільством, обумовлена необхідністю впровадження ринкових механізмів економічної та політичної конкуренції у посткомуністичних країнах.

Теорія «політичного ринку» виступає окремим евристичним ресурсом тому що дозволяє розглядати політичний процес в категоріях ринку, маркетизації інститутів державної влади та надає інструментарій для адекватного аналізу політичного простору як замкненого політичного ринку: „Відповідно до даної концепції, ринок являє собою інституціонально оформлений простір, в якому елементи «структурованих позицій» доповнюються локальними порядками та аренами взаємодії акторів, в яких відтворюються інститути: правила та способи розподілу ресурсів, методи здобуття ресурсів, права власності, структури управління та правила обміну. За даними правилами криються владні відносини. Ведучі учасники ринку (incumbents) використовують свої владні ресурси та специфічні соціальні навички, щоб стабілізувати або змінити існуючі правила та культурні схеми, що дозволяють інтерпретувати ситуацію. Вони вибудовують статусні

ієрархії, що дають їм можливість відтворювати власні переваги на політичному ринку» [132].

Перехідний період у нашій країні можна інтерпретувати як квадрант, тобто трансформацію у чотирьох різних суспільно-політичних сферах, таких як розбудова державних інститутів, формування національної ідентичності, ринкової економіки та громадянського суспільства. При цьому, на думку Т. Кузьо, усі переходи від авторитаризму до демократії віддавали пріоритет процесам демократизації (проблемам свободи слова, відкритості влади, проведенню вільних та чесних виборчих кампаній) і набагато менше уваги приділялось створенню ринкових механізмів економічної та політичної конкуренції – їх маркетизації.

Одним із важливих компонентів перехідного процесу виступає неконфліктна поведінка політичних еліт, а точніше – їх пакт щодо основних засад внутрішньополітичного та зовнішньополітичного розвитку. Для України характерною ознакою політичного процесу перехідного періоду стали компромісні угоди політичних еліт, але не з метою консолідації демократичного політичного режиму, демократизації основних сфер суспільного та політичного життя, а задля стабілізації та консолідації різноманітних варіантів недемократичних або напівдемократичних режимів. Розглядаючи причини цього, О. Фісун відзначає, що «пострадянські пакти відбувалися навколо іншого «порядку денного», а саме неформальної угоди щодо «захоплення держави» і монопольного присвоєння публічних політико-економічних функцій. Пострадянські міжелітні консолідації можна розглядати як певні картельні угоди з обмеження конкуренції й видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів, але аж ніяк не стратегічні домовленості про закріплення демократичних правил гри як єдино можливих» [259, с. 18].

Саме тому для адекватного вимогам часу політологічного аналізу перехідного періоду розвитку політичного процесу у нашій країні необхідне звернення до «історичних закономірностей формування європейських

національних держав і раціонально-бюрократичної трансформації періоду раннього Нового часу, або аналогічних інверсійних умов розвитку (формування модерної держави після досягнення незалежності) у державах Азії й Африки в другій половині ХХ сторіччя» [259, с. 19].

При цьому, з точки зору відповідності практичного досвіду, нашій країні необхідно враховувати не лише успішні траєкторії різних країн, а і (маючи за плечима досвід неоднозначних реформ останніх 20 років), провали демократизації та модернізації у деяких країнах.

Однією із причин невдач можна назвати те, що демократичні інститути в умовах поставторитарного політичного процесу, виконуючи роль зовнішнього фасаду системи, підкорялися й адаптувалися до напівтрадиційної логіки свого функціонування, у якій основну роль відіграють не офіційні, а неформальні відносини й зв'язки клієнтарно-патронажного типу.

На думку О. Фісуна, «формальна інсталяція демократичних інститутів в умовах незакінченої раціонально-бюрократичної трансформації держави веде до виникнення сучасного патримоніалізму (Г. Рот) і неопатримоніалізму (Ш. Ейзенштадт, Ж.-Ф. Медар)» [259, с. 6], тобто, такого типу політичного процесу, за якого усі владні повноваження та відповідні економічні права розглядаються правлячою елітою як приватно привласнені економічні можливості. Специфічною особливістю патримоніалізму виступає привласнення сфери управління офіційними носіями політичної влади, а також нерозчленованість публічно-політичної й приватної сфери соціуму, внаслідок чого держава управляється як приватне володіння правлячих груп, які приватизують різні суспільні функції й державні інститути.

Історична генеза неопатримоніалізму пов'язана із процесом політичної модернізації та раціоналізації, яка відбувається в умовах глибокої кризи державних інститутів, неможливості появи потужних суспільних груп з артикульованими інтересами, через відсутність демократичних механізмів

конкурентного політичного процесу, але за формально вже встановленими правилами раціонально-бюрократичних систем.

Тобто, офіційні особи займають позиції в бюрократичних організаціях, маючи формально встановлені повноваження, однак «здійснення цих повноважень відбувається, наскільки це можливо, не у вигляді державної служби, а скоріше як реалізація приватної власності. Загальні взаємини водночас будуються за патримоніальною моделлю пана й васала, а не за моделлю раціонально-легальних відносин між начальником і підлеглим, поведінка ж при цьому скоріше орієнтована на демонстрацію персонального статусу чиновника, ніж на виконання суспільних функцій» [Цит. за: 260].

Історична траєкторія розвитку пострадянських політичних режимів (демократизація до, а не після будівництва й консолідації модерної держави) досить точно відтворює інституційну логіку виникнення неопатримоніального синтезу вже в умовах посткомуністичного розвитку: поєднання сучасного фасаду демократичного устрою з внутрішньою неопатримоніальною логікою його функціонування.

Основними характеристиками неопатримоніальної моделі в посткомуністичних країнах з інверсійним типом розвитку є:

1) формування класу рентоорієнтованих (rent-seeking) політичних підприємців, які для досягнення своїх економічних цілей використовують політичні можливості злиття влади і власності;

2) приватне — тією чи іншою мірою — використання державно-адміністративних ресурсів, передусім силової й фіскальної функції держави, що застосовуються насамперед для придушення політичного опору й усунення економічних конкурентів;

3) вирішальна роль клієнтарно-патронажних відносин та зв'язків у структуруванні політико-економічного процесу, а також простору реальної політичної боротьби [Див. детал.: 260].

У політології під політичними підприємцями розуміють людей, які інвестують у політику різноманітні ресурси, сподіваючись повернути їх у

вигляді сприятливої для них державної політики. В сучасній політико-економічній літературі поняття «rent-seeking» у широкому сенсі визначається як боротьба за політично зумовлене надання благ і привілеїв. У вузькому значенні воно означає «прагнення до прямого невинробничого прибутку, тобто присвоєння не реального, а політично зробленого надлишку у формі ренти. Значною мірою rent-seeking є одним з елементів веберівського політичного капіталізму й наслідком патримоніалізації державної public policy. У нашому контексті вказівка на rent-seeking означає неопатримоніальний різновид цього способу нагромадження капіталу.

Провідним агентом політичного процесу є неопатримоніальна бюрократія, яка структурується на основі регіональних, галузевих, кланових і сімейно-родинних зв'язків і являє собою складну піраміду різноманітних патронатів, які з'єднуються через механізм клієнтарних відносин вертикаллю президентської влади (іноді в тій чи іншій комбінації вона може інституціоналізуватися й у вигляді формальної «партії влади»).

Усередині неопатримоніальної бюрократії центральні, стрижневі позиції належать клієнтарно-патронажній мережі (КПМ), що утворюється навколо постаті глави держави; на її верхівці – віддані особисто йому люди, яким належать ключові позиції в державному й партійному апаратах, які курирують силові міністерства й основні галузі економіки. Саме цьому неформальному інституту й належить спрямовувальна, організаційна та мобілізаційна роль і у реальній чи формальній «партії влади», і в політичному розвитку суспільства загалом, що відсуває на другий план проблему верховенства в такому суспільстві будь-якої партії або держави.

Посткомуністичні політичні системи інверсійного типу відтворюють логіку неопатримоніального політичного процесу: це не боротьба партійно-політичних альтернатив у рамках парламентського процесу, а боротьба різних фракцій неопатримоніальної бюрократії за монополізацію тих чи інших сегментів клієнтарно-патронажних мереж, їхню зміну та перерозподіл. Парламентські вибори в неопатримоніальних системах, відзначає

Ш. Ейзенштадт, як правило, використовуються передусім для завоювання позицій контролю над розподілом ресурсів і встановлення контролю над ділянками клієнтарно-патронажної мережі; голосування і партійна мобілізація виконують функцію розширення соціальної бази доступу до таких ресурсів для формування нових патрон-клієнтських структур, фракційних груп і корпоративних утворень. Загалом правлячі неопатримоніальні еліти спробували «контролювати й регулювати політичний процес у такий спосіб, щоб він не загрожував їхній монополії на політичну владу в центрі і не створював можливостей для одержання різними групами незалежного доступу до джерел влади в масштабі всього суспільства» [298, с. 330].

Отже, на часі комплексний теоретичний синтез і концептуальне переосмислення головних рис і особливостей українського політичного процесу в широкій порівняльній перспективі постколоніальних транзитів інверсійного типу. Саме факт того, що ключовим елементом пострадянського розвитку є незакінчене національне будівництво і раціонально-бюрократична трансформація держави, визначає те, що у більшості випадків політичні траєкторії після розпаду Радянського Союзу призвели не до встановлення демократії, а до консолідації системи неопатримоніального панування.

Теза про неопатримоніальну природу інверсійних посткомуністичних трансформацій дає змогу внести істотне концептуальне уточнення і здійснити змістовно-сутнісне наповнення понять гібридного режиму, напівдемократії, неформальних інститутів стосовно саме української соціально-політичної реальності.

Розробляючи дилему демократії / неопатримоніалізму як нового комплексного підходу до осмислення політичного процесу перехідного періоду О. Фісун зазначає, що «патримоніалізм як приватне привласнення публічно-владних повноважень протиставляється демократії як відкритому конкурентному доступу до політичної влади, завдяки чому політична сфера соціуму не може бути назавжди або надовго захоплена тією або іншою

групою приватних інтересів, тим більше монополізована ними лише заради власної вигоди» [259, с. 17].

Гене́за демократичного політичного режиму, до закінчення перехідного періоду (і початку періоду власне демократії), відбувається на основі зіткнення і конфлікту, який, зрештою, призводить до стану патової політичної ситуації. За таких умов, фактично від усвідомлення неможливості іншого шляху розвитку, еліти «роблять вибір на користь відкритого політичного ринку, де жодна з груп не може претендувати на повну владу. Консолідація демократії пов'язується, перш за все, з інституціоналізацією конфлікту еліт, у межах якої виробляються певні процедурні правила для їх подолання» [260].

Неопатримоніальна інтерпретація пострадянських політичних режимів, не лише дозволяє вийти за межі бінарної опозиції та протиставлення демократії та авторитаризму, а і концептуально синтезувати їхні основні специфічні особливості на основі досвіду політичного розвитку пострадянських країн: «формування класу рентоорієнтованих (*rent-seeking*) політичних підприємців і/або неопатримоніальної бюрократії; приватне використання державно-адміністративних ресурсів, насамперед силової і фіскальної функції держави; вирішальну роль клієнтарно-патронажних відносин у структуризації політико-економічного процесу; формування залежно від балансу сил і структури міжелітних союзів основних типологічних форм: бюрократичного, олігархічного, султаністського неопатримоніалізму» [260].

Враховуючи сучасний стан демократичного політичного процесу, коли очевидними стали його переваги для більшості, існує декілька альтернативних шляхів трансформації та переходів до демократії: «1) »політична раціоналізація» через «кольорові революції» знизу; 2) »силова раціоналізація» через «бюрократичну революцію» згори, які можуть розглядатися як різні варіанти процесу раціонально-бюрократичної трансформації. При цьому обґрунтовано трактування «кольорових

революцій» як нового різновиду революцій неопатримоніального типу, що виникають із зіткнення інтересів неопатримоніальної бюрократії й рентоорієнтованих підприємців та призводять до розпаду моделі консолідації неопатримоніального режиму на основі політико-економічної гегемонії глави держави й вибудовуваної навколо і під нього клієнтарно-патронажної мережі експлуатації публічних ресурсів» [260].

Таким чином, структура політичного процесу може бути описана за допомогою аналізу взаємодії між різними політичними акторами, а також за допомогою виявлення динаміки політичного процесу (основних фаз політичного процесу у їхній послідовності, зміни цих фаз), його сюжетів як на рівні національної держави, так і на глобальному рівні.

Український політолог О. Чемшит, розглядаючи сучасний світовий політичний процес, вважає, що він «розгортається на трьох рівнях: національному, міждержавному та глобальному. На глобальному рівні ступінь демократичності мінімальний або зовсім відсутній... Суб'єктами законодавчої влади глобального рівня виступають світові фінансові інститути, роль інститутів виконавчої влади відіграють ТНК... Світовий політичний процес на всіх рівнях демонструє комплекс суперечностей: глобалізація міжнародних політичних відносин суперечить і демократичній організації суспільства взагалі, і ліберальній її версії зокрема; обмеженість світових ресурсів унеможливорює стабільний світовий суспільний порядок, що ґрунтується на демократичних цінностях; швидкість соціального оновлення перевищує швидкість біологічного оновлення «людського матеріалу», що говорить про неефективність вертикальної схеми політичного управління; використання соціальних технологій мінімізації політичної участі створює могутній побічний ефект, який полягає у відтворенні антиелітних соціальних груп, а це суперечить стабільності будь-якого упорядкованого суспільства; утворення й функціонування глобальних і регіональних наддержавних утворень суперечить основному завданню

національної держави – захистові громадян від зовнішньої експлуатації» [278, с. 23]

Політичний процес в сучасній Україні розвивається у контексті зовнішніх факторів (зокрема – глобалізації) та внутрішніх факторів, таких як політична та економічна модернізація та демократизація. При цьому варто погодитись із українською дослідницею С. Цимбалюк у тому, що модернізація визначає «творчо-перетворюючу функцію розвитку та характеризує орієнтацію суспільства і його структур на удосконалення, прогрес, розроблення та реалізацію нових цілей, пріоритетів, стратегій», та виступає «самостійною теорією розвитку, у якій суспільний розвиток розглядається як комплексний процес» [276, с. 55].

У процесі модернізації та демократизації політичної системи важливу роль відіграє легітимність влади. Це пояснюється, зокрема, тим, що «модернізація є якісним оновленням влади, яка вимагає зміни традиційних форм легітимації. До того ж модернізаційні зміни потребують консолідації, напруження зусиль всього суспільства, об'єднання його навкруги владного центру... Політика виконує особливу функцію щодо інших форм соціальної дії. Бо тільки в її межах приймаються рішення, обов'язкові для всіх членів певного суспільства. Регулярні вибори вважаються головним інструментом процедурної легітимації політичної влади – легітимації за допомогою принципу суверенітету народу. Легітимність демократичних виборів досягається лише тоді, коли ці вибори ведуть до відбору найкращих. Це формально містилося в самій назві «кандидат», що походить від слова «кандіда», яке означає білий, чистий, цнотливий. Проводячи демократичні вибори, стверджує зокрема Ю. Габермас, від виборця сподіваються, що він, певною мірою володіє знаннями і здатністю компетентно оцінювати політичні події, із зацікавленням братиме участь у відкритих обговореннях, щоби, зорієнтувавши їх щодо раціональної форми та загальних інтересів, отримати допомогу в пошуку правильного напрямку політичної діяльності. У працях на тему теорії демократії та громадської думки можна зустріти

наступні чинники «персональної культури виборця»: зацікавленість громадськими справами, поінформованість і знання; тверді політичні принципи або норми моралі; здатність уважно спостерігати; залученість до комунікативності та обговорень, раціональна поведінка, врахування суспільних інтересів» [171, с. 12].

На думку російського дослідника О. Соловйова, «Характеристика політики як процесу, тобто процесуальний підхід, дозволяє побачити особливі грані взаємодії суб'єктів з приводу державної влади. В силу цієї інтерпретації політичного процесу його центральною характеристикою виступає зміна, яке означає будь-які модифікації структури і функцій, інститутів і форм, постійних і змінних рис, темпів еволюції та інших параметрів політичних явищ. Зміни означають як трансформацію властивостей, які не зачіпають основних структур і механізмів влади (наприклад, можуть змінюватися лідери, уряду, окремі інститути, але провідні цінності, норми, способи відправлення влади зберігаються в колишній якості), так і модифікацію несучих, базових елементів, які в сукупності сприяють досягненню системою нового якісного стану» [234, с. 78].

Факторами впливу на розвиток політичного процесу при переході до демократії виступають рівень політичної культури, характер взаємодії різних політичних інститутів, ступінь структурної диференціації та культурної секуляризації (Г. Алмонд), політичні цінності, рівень лібералізації політичної системи, який визначається ступенем публічної змагальності, активністю опозиції, якістю політичної конкуренції, відкритістю політичних інститутів та рівень політичної участі (Р. Даль), однорідна чи плюралістична структура суспільства, конфронтаційна чи коаліційна поведінка політичних еліт (А. Лейпхарт) [Див. детал: 139, с. 16].

Відповідно до таких критеріїв, як політичні цінності, рівень лібералізації політичної системи, який визначається ступенем публічної змагальності, активністю опозиції, якістю політичної конкуренції,

відкритістю політичних інститутів та рівень політичної участі Р. Даль виокремлює чотири типи політичних систем: «Закритою гегемонією автор називає систему, у якій немає опозиції і політичної конкуренції або вони близькі до нуля, а ступінь залучення громадян до політичного процесу вкрай низький і не забезпечений жодними інституціональними можливостями. Режим забороняє будь-яку опозицію і робить усе можливе для її повного знищення. Отже, громадяни цілком відчужуються від політики і позбавляються будь-яких механізмів контролю над соціальними, економічними і політичними структурами. Включачи гегемонія позначає системи з низьким рівнем конкуренції і великою політичною участю населення. Конкурентну олігархію утворюють системи з більшим ступенем опозиційності і конкуренції в поєднанні з малою пропорцією участі населення в політичному процесі. Їх характерною рисою є те, що інститути політичної участі використовуються, як правило, лише вузькоелітарними угрупованнями. Нарешті, поліархія є політичною системою, яка характеризується значним ступенем політичної конкуренції й опозиційності, а також великою часткою населення, забезпеченого всією повнотою можливостей участі в політичній діяльності. Фактично поняттю поліархії відповідає те, що звичайно визначається як демократична політична система» [55, с. 18].

Як альтернативу Ж. Блондель пропонує тривимірну типологію політичних систем, одночасно «картографуючи» політичну систему у кількох координатних осях. У ранньому варіанті своєї теорії в якості таких використовувалися перемінні: 1) участь у прийнятті рішень (масове чи одноосібне); 2) засоби досягнення цілей (ліберальні чи авторитарні; 3) загальні цілі здійснення політики (радикальні чи консервативні). Багатомірний політичний простір, що виникає, дозволяє ефективно позиціювати як західні ліберальні демократії, так і країни, що розвиваються, комуністичні системи, а також традиційні суспільства, тонко позначивши їх

специфічні риси і надавши місце для аналізу різних перехідних і проміжних форм.

Розвиваючи далі свою типологію, Ж. Блондель виокремив три критерії: 1) політична конкуренція (відкрита чи закрита, залежно від легальних можливостей функціонування опозиції і способів боротьби за владу); 2) структура еліти (монолітна чи диференційована); 3) політична участь населення (яка передбачає або ні широкі форми політичної участі). Виходячи із співвідношення цих перемінних, Ж. Блондель виокремлює шість типів політичних систем: традиційна, егалітарно-авторитарна, авторитарно-бюрократична, авторитарно-неегалітарна, конкуруюча олігархія, ліберальна демократія [13, с. 117].

На цій основі Ч. Ендрейн виокремлює чотири групи політичних систем.

1. Племінні системи репрезентовані бездержавними суспільствами. Характерна для них матеріальна діяльність нерозривно пов'язана з духовно-моральними цінностями (насамперед сакральними). Дистанція між правлячими і керованими шарами мізерно мала. Основу відносин між вождями і рештою общини складає егалітаризм. Правління має розрізнений децентралізований характер. Прийняття політичних рішень є прерогативою колективу і не регламентується жодними формальними інститутами. Їх реалізація покладається на неформальні рольові групи. Політичний процес рідко ускладнюється конфліктами через структурну однорідність суспільства.

2. Бюрократично-авторитарні системи вирізняють виражені ієрархічні взаємини правителів і підданих, а також різке відокремлення матеріальних інтересів від духовно-моральних цінностей. У їх фундаменті – принцип підтримання порядку шляхом придушення конфліктів сильними державними організаціями. Політика інтерпретується як прояв влади й авторитету державними структурами. Держава асоціюється з централізованим управлінським апаратом і панує над соціальними групами. Маса пасивні і практично не беруть участі в політичному процесі.

3. Єднальні системи реалізують плюралістичну модель і найповніше втілюють громадянські свободи. Матеріальні і духовно-моральні інтереси диференційовані, а структури, що їх задовольняють (політичні партії, економічні структури, церква) високоавтономізовані. Політичні лідери незначною мірою дистанційовані від рядових громадян. Населення добровільно й активно бере участь у політичному процесі. Підзвітність уряду забезпечується партійною конкуренцією, виборністю законодавчих органів і незалежністю засобів масової інформації. Стратегія прийняття рішень носить консенсусний характер. Конфлікт інтересів легітимізований. Публічні політики представляють і захищають різні інтереси. В узгодженні інтересів беруть участь урядові структури, автономні групи впливу і політичні партії.

4. Мобілізаційні системи відзначаються цільовим настановленням на широкомасштабні перетворення, які здійснюються за допомогою політичної організації мас і залучення їх до політичного процесу. Ідеологічні цінності в цій системі є стратегічним механізмом активізації участі мас у вирішенні матеріальних проблем держави (війна, індустріалізація, модернізація систем освіти й охорони здоров'я). Соціальним групам надано незначну самостійність. Держава централізована, влада сильна. Правителів і підданих розділяє значна політична дистанція [Див.: 260]

Для посткомуністичного політичного процесу важливими чинниками впливу виступають не-конвенціональні відносини, які не регулюються нормами права та не відповідають публічно декларованим правилам політичної гри. Так, О. Чемшит вважає, що «Будь-яка активність органів політичної влади або політична участь громадян, які починаються в рамках конституції, є конвенційними. Якщо ж дії влади або громадян не вписуються у встановлені конституцією межі, вони стають неконвенційними, тобто стійко порушують суспільний договір» [278, с. 13].

Будучи відображенням реальних змін у політичному просторі, зміст політичного процесу включає певні технології та процедури дії та взаємодії,

характеризується власною ритмікою, на яку впливають владні рішення, активність інституцій громадянського суспільства, діяльність мас-медіа.

На думку М. Поповича, «Унаслідок нерівномірності та асинхронності розвитку різних регіонів нашої країни виникає ситуація «до – пост – модерну», коли співіснують різні системи цінностей та світоглядів – від архаїчних до постмодерних, породжуючи специфічні соціальні конфлікти... Трансформація нашого суспільства пов'язана із «модернізацією навздогін», постійно висуває питання про легітимність соціальних інституцій та механізми. Спроба подолати кризу на підставі звернення до домодерних світоглядних і ціннісних чинників: релігії, історичної тяглості традиції тощо ще більше заплутує проблему легітимації, яка в модерному суспільстві спирається на процедурні механізми громадськості» [198, с. 10].

Для проведення успішних демократичних реформ у посткомуністичних країнах необхідно досягти консенсусу у трьох основних вимірах: „щодо минулого розвитку суспільства; з приводу встановлення першочергових цілей суспільного розвитку; з визначення правил «політичної гри» правлячого режиму» [234, с. 80].

При цьому варто погодитись із О. Фісуном у тому, що «пострадянські міжелітні консолідації можна розглядати як певні картельні угоди з обмеження конкуренції й видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів, але аж ніяк не стратегічні домовленості про закріплення демократичних правил гри як єдино можливих [260].

У цій ситуації переосмисленню підлягають роль та місце інститутів національної держави, їх функції. Український дослідник В. Бульба вважає, що загалом «функції держави поділяють за суб'єктами, способами і засобами діяльності держави. Зокрема, за об'єктами (сферами) діяльності функції держави поділяються на внутрішні і зовнішні: політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні, комунікаційні тощо. Політична функція держави полягає в забезпеченні цілісності та збереження суспільства, у створенні умов для його подальшого розвитку» [30].

Трансформація ролі держави призводить до змін у функціональній площині: реалізація функцій, які раніше були прерогативою лише державних інститутів тепер покладається на всю політичну систему. Так, Г. Алмонд вважає, що «замість поняття «держави», обмеженого правовими й інституціональними значеннями, ми воліємо говорити „політична система, замість „повноважень”, які знову ж таки мають переважно правову конотацію, ми починаємо віддавати перевагу слову «функція», замість «установ» говоримо про «ролі», замість «інститутів», що знову відсилають нас до формальних норм, про «структури», а замість «громадської думки» і «громадянського виховання», дуже формально-раціональних за змістом, воліємо говорити про «політичну культуру» і «політичну соціалізацію» [Цит. за: 261, с. 43].

Тому аналіз політичного процесу повинен враховувати як ефективність діяльності державних інститутів так і участь громадян у прийнятті рішень, структуру політичних еліт, форми політичної конкуренції (Ж. Блондель).

Одним із важливих факторів розвитку політичного процесу у сучасному світі виступає діяльність мас медіа: «конкуренція на ринку мас-медіа полягає у вмінні медіа-ресурсу не тільки донести інформацію до аудиторії (наприклад, через рубрику «без коментарів»), але й представити свою версію, інтерпретацію політичного факту. У цьому сенсі, посеред інших соціальних функцій мас-медіа виділяється функція інтерпретації, яка пов'язана з тим, що журналісти, по-перше, надають зміст діям політиків, а по-друге, формують не тільки аудиторію, а і трансформують героїв своїх публікацій та репортажів, перетворюючи реальних дійових осіб на не менш реальних «персонажів» [301, с. 113].

Фактично (особливо у мережі Інтернет) існує надмірна кількість інформації, обсяг якої з часом тільки збільшується, що унеможливорює сприйняття корисної для споживача інформації та ускладнює прийняття раціонального політичного рішення. У цьому контексті потреба у раціональній аргументації, розвиток раціональної політичної комунікації є

одним з небагатьох феноменів, що є спільними для постіндустріальних країн та країн, що знаходяться в процесі демократизації.

Узагальнюючи підходи до розвитку політичного процесу, Ч. Ендрейн говорить про три параметри: культурний, структурний та поведінковий. Саме вони визначають темп та напрямок політичного розвитку окремої країни.

На думку О. Чемшита, сталий розвиток політичного процесу напряму залежить від «оптимального співвідношення двох факторів – державної влади та політичної участі», а «поєднання елементів первинної демократичної системи, яке впливає на співвідношення державна влада / політична участь, визначається: на процесуальному рівні – моделлю державного ладу, на концептуальному рівні – відповідною соціально-філософською концепцією, на політичному рівні – ступенем задоволеності функціональних потреб соціальної системи, на глобальному – співвідношенням ресурсних баз національної системи та її положенням щодо геополітичних ядер»[278, с. 278]

Таким чином, розвиток політичного процесу в сучасних умовах відбувається в залежності від домінуючих тенденцій у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетизація політики. Враховуючи це, до основних факторів впливу на розвиток політичного процесу можна віднести: рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень.

3.2. Комунікативна складова сучасного політичного процесу: актори, засоби, технології.

У сучасному суспільстві комунікативні акти політичних акторів впливають (часто визначальним чином) на характер та напрями політичного процесу. Потужність інформаційних техно-телемедіумів (мас-медіа) сьогодні може визначати ритм і темп розвитку політичного процесу.

Саме тому особливу увагу слід звернути на комунікативні процеси в політиці. Адже тут необхідною є наявність постійного зв'язку між владними структурами, політичними партіями, громадськими організаціями, об'єднаннями, лобістськими угрупованнями, засобами масової інформації і громадянами з приводу актуальних проблем громадсько-політичного і соціально-економічного життя, який забезпечується політичною комунікацією. Дослідження проблеми політичної комунікації для політичного процесу України зумовлена такими причинами, як достатньо високий ступінь недовіри громадян до чинної влади, розбіжність в очікуванні виборців під час голосування і нереалізованих обіцянок переможців, відсутність компромісу між гілками влади та окремими політичними акторами, неможливість створення ефективно діючої парламентської коаліції через розбіжності між її потенційними учасниками, порушення координації у діях між органами державної влади та місцевого самоврядування, центральним і місцевими органами осередками політичних партій [284, с. 83].

Так, медіа-скандали стають чинником змін у суспільній думці, вони захоплюють увагу аудиторії, здатні зруйнувати політичну кар'єру окремої особистості та призвести до змін у будь-якому суспільстві.

У сучасному світі відбувається активізація інформаційних потоків (деякі автори говорять про «інформаційний шок», який переживає українське суспільство), що виступає підґрунтям політичного плюралізму, характерного для демократичних суспільств та конкуренції інформаційної продукції.

На думку М. Михальченка, в аналізі політичних процесів в Україні «ми ще раз змушені звернути увагу на відому тезу «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Справді, події в Україні останнього десятиріччя показали бурхливе зростання політичного впливу інформації, що дозволяє вченим говорити про інформаційне насилля, маніпулювання свідомістю і громадською думкою, а подібні явища розглядати як загрозу демократії» [159, с. 93].

Політична комунікація сприяє адекватній інтерпретації, розумінню політичного процесу, формуванню політичної картини світу, порядку денного, визначає ставлення учасників політичного процесу один до одного: «Сприйняття, інтерпретація, усвідомлення та формування ставлення спираються на отриману в ході політичної комунікації інформацію щодо картини світу та її відтворення в індивідуальній свідомості вже в інтегрованому й структурованому вигляді» [235, с. 7].

Політичні комунікації та засоби масової інформації формують і простір політичного дискурсу (дискурсивних практик): «Усі елементи поля політики так чи інакше опосередковані дискурсом, відбиваються в дискурсі, реалізуються через нього: вони або становлять власне предмет комунікації (її референційний аспект), або виступають елементами прагматичного контексту. Особливу роль у бутті політичного дискурсу відіграє дискурс мас-медіа, який є в сучасну епоху основним каналом здійснення політичної комунікації, у зв'язку з чим відзначається тенденція до зрощування політичного спілкування з дискурсом мас-медіа» [114, с. 132].

Саме в цьому контексті категорії комунікації та політичної комунікації виступають актуальними для аналізу особливостей становлення і розвитку політичних відносин і політичного процесу у посткомуністичних країнах і несуть значний евристичний потенціал для аналізу політичної реальності в Україні.

Політична комунікація в сучасному суспільстві виконує наступні функції:

- забезпечує інтеграцію та диференціацію групових агентів політики;
- розвиток конфліктів і досягнення консенсусу;
- інформування громадян про політичну діяльність;
- створення „мовної реальності” поля політики та її інтерпретацію;
- маніпулювання свідомістю й перетворення вражень на досвід, а також контроль за діями політичних акторів.

Але вона не обмежується цими функціями, активно вторгаючись у традиційно усталені сфери політичної реальності, такі як політичні цінності, і здійснюючи їх динамічну трансформацію.

Останнім часом у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі велика увага приділяється проблемам, пов'язаним з комунікативною взаємодією. Загальне визнання фундаментального значення категорій комунікації та комунікативної взаємодії в науковій картині світу пов'язано з універсальним характером процесів комунікативної взаємодії для посткомуністичного політичного простору.

Грунтовному аналізу ролі політичної комунікації у політичному процесі присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, які розглядають комунікативні виміри політики. Це праці таких вітчизняних дослідників, як Є. Бистрицький, В. Бортніков, В. Вовк, В. Горбатенко, О. Зернецька, Л. Кормич, Н. Костенко, І. Кресіна, М. Михальченко, С. Наумкіна, Б. Потятиник, С. Рябов, М. Томенко, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін.

Серед російських дослідників варто відзначити праці таких авторів, як Г. Вайнштейн, Б. Дубін, І. Засурський, Л. Землянова, В. Міронов, Т. Науменко, В. Нечаєв, О. Соловйов та ін.

Для аналізу політичної комунікації та її складових використовувались праці зарубіжних авторів Х. Абельса, Ж. Бодріяра, П. Бурдье, Ю. Габермаса, Е. Гіденса, Дж. Лалла, Г. Ласуела, Н. Лумана, М. Мак-Комбса, Дж. Пітерса, О. Тоффлера та ін.

На думку Е. Гіденса, «комунікація є необхідною основою всіх

суспільних взаємодій» [46, с. 663].

Специфіка впливу політичної комунікації на процес трансформації політичних цінностей полягає у трансформації інтерпретацій загальносоціальних цінностей в ході їх екстраполяції на політичну сферу, а також у взаємообумовленості комунікативних актів учасників політичних відносин та системи їх політичних цінностей, у результаті чого в ході політико-комунікаційного процесу відбувається трансформація тлумачень політичних цінностей учасників цього процесу і, одночасно, існуючі інтерпретації загальносоціальних цінностей у свідомості кожного з цих учасників обумовлюють комунікативні та поведінкові акти індивідів.

Вплив політичної комунікації на трансформацію політичних цінностей в сучасному суспільстві відбувається у двох напрямках: відносно політичних цінностей суб'єктів, безпосередньо задіяних у відносинах влади й змагань за неї (суб'єкти політичної системи), а також щодо тієї частини суспільства, що в цих відносинах влади задіяна опосередковано («громадянське суспільство»). Але ці два напрями та, відповідно, два різні змісти цих екстраполяцій пов'язані й взаємозалежні, особливо в площині реалізації обох цих видів політичних цінностей.

Для нормального функціонування будь-якого суспільства цінності політичної влади й громадянського суспільства повинні узгоджуватися в процесі політичної комунікації. Результати такого узгодження мають вигляд, так би мовити, «ключів», що отримують універсальне значення як для політичної влади, так і для громадянського суспільства.

Становлення комунікативного простору призводить до змін у функціях мас медіа, які окрім традиційних функцій, тепер віртуалізують політичний простір, створюють «гіперреальність», і, як наслідок, уможливають перетворення політичного процесу на медіа-процес.

Усе назване вище кидає нові виклики демократії як у глобальному контексті, так і процесам демократизації політичної взаємодії у нашій країні. Процес медіатизації у політичному та соціальному просторі спричиняє появу

феноменів «віртуальної реальності», «реальної віртуальності», «віртуальної демократії» та «драматургії віртуальної політики» [Див. детал.: 301, с. 74].

Основним соціокультурним механізмом впливу політичної комунікації на формування та трансформацію політичних цінностей індивідів був визначений політичний дискурс між владою та громадянським суспільством. Він відбувається в площині взаємодії конкретних органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, а також між владою та широкою громадськістю в інформаційному просторі. Така роль політичного дискурсу стала результатом революційних перетворень у сфері масових комунікацій, а він сам набув глобального та всеосяжного характеру. У цій ситуації необхідний для розвитку суспільства баланс між владою та громадянським суспільством досягається через «продукування громадянським суспільством цінностей і норм, далі державне закріплення цих норм санкцією, що перетворює їх із соціальних у правові, потім інтеграція суспільства завдяки цим нормам, надання цивілізованого вигляду соціальним конфліктам; утворення середовища, у якому формується розвинений соціальний індивід та надання індивіду інституціоналізованих каналів для реалізації власних політичних цінностей через політичну поведінку» [114, с. 122].

Вплив політичної комунікації на трансформацію політичних цінностей має низку властивостей.

По-перше, цей вплив відбувається в межах процесу створення політичної картини світу у свідомості індивідів, основою якого є інтерпретація інформації, отриманої в ході комунікації, на підставі існуючих політичних цінностей індивіда. На сучасному етапі розвитку суспільства безпосереднім матеріалом для процесу створення політичної картини світу та формування політичної поведінки індивіда виступають не політичні явища та процеси як такі, а інформація про них, певним чином сприйнята та інтерпретована індивідами та соціальними групами.

По-друге, у ході цього процесу відбувається також трансформація когнітивних та поведінкових моделей індивідів, які в кінцевому результаті

обумовлюють створення певної політичної картини світу, мотивують індивідів до дії чи утримання від неї у політичному процесі.

По-третє, зміст політичних цінностей індивідів та способи інтерпретації ними отриманої ззовні інформації залежать від двох груп чинників: особистісно-психологічних (віковий, індивідуального психічного розвитку, розвитку загальносоціальної свідомості індивіда в процесі соціалізації) та соціокультурних (національний характер, недостатня структурованість українського суспільства, специфіка історичного розвитку України, особливості розвитку сучасного українського інформаційного простору).

По-четверте, у межах впливу політичної комунікації на трансформацію політичних цінностей вступають у взаємодію універсальна комунікативна та „етнічні” системи політичних цінностей. Саме політична комунікація є основою процесу взаємовпливу інтерпретації політичних цінностей, притаманних даному суспільству («етнічній» системи цінностей), з одного боку, і «універсальної» для сучасного глобалізованого світу системи цінностей з іншого [114, с. 124].

Різницю між способами та засобами політичної комунікації проводиться таким чином: „під засобами політичної комунікації традиційно розуміють певні організації та інститути, що функціонують у межах соціальної або політичної системи, за допомогою яких здійснюється процес обміну інформацією. Сьогодні до засобів також відносять комунікативні дії або ситуації, групи або окремих індивідів, які сприяють обмінові інформацією (прямому або непрямому, опосередкованому або неопосередкованому, негайному або протягом певного часу) між керівниками і керованими та всередині цих груп» [241, с. 99].

Результатом взаємного комунікативного обліку значення речей, подій, дій та інтеракцій, які політичні актори демонструють один одному, виступає загальне комунікативне визначення ситуації, політичного процесу, який виступає в якості безперервного процесу взаємного узгодження дій своїх

членів. Значення політичного простору, за такої інтерпретації, закладене не у самому світі політичного, а в його визначеннях, які дійові особи постійно і взаємно демонструють один одному.

Отже, політична комунікація – це не лише певна система способів передавання політичної інформації із використанням конкретних засобів, а і важливий фактор розвитку політичного процесу в усьому багатоманітні його проявів.

Політичній комунікації належить особлива роль у формуванні світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних якостей в українському суспільстві. Можна погодитись із українським дослідником Ю. Шайгородським у тому, що «через культуру телебачення впроваджуються цінності й моделі поведінки, санкціоновані або несанкціоновані суспільством»[280].

Один із представників Франкфуртської школи соціально-філософських та політичних досліджень Ю. Габермас розглядає політичні комунікації як основу для розумного діалогу всіх з усіма [Див. детал.: 43, с. 83]. Саме політичні комунікації відкривають шлях для формування громадянського суспільства завдяки розвитку комунікативних відносин та їх раціоналізації. Ю. Габермас розрізняє істинні комунікації і хибні, намагається обґрунтувати технічну раціональність (перенести технічні засоби і методи у галузь міжлюдських інтеракцій) [Див. детал.: 43, с. 55].

Центральними моментами, які висвітлюють роль та місце комунікативних процесів у політичній у підході Ю. Габермаса виступає: 1) увага до концентрації масової публічної/громадської сфери, яка є суто комунікативним утворенням, та сприяє розвитку громадськості, яке може існувати тільки на рівні комунікації, яку можна назвати «комунікацією обличчям до обличчя»; 2) за відсутності сфери публічної комунікації демократія неможлива, тому що на основі лише матеріального виробництва та споживання (тобто поза простором комунікації) не існує сенсу у встановленні «автономної приватної сфери» [43, с. 66].

Відповідно до концепції Ю. Габермаса, базою для класифікації соціальних дій є їх орієнтація на успіх або на досягнення розуміння: «Ми називаємо орієнтовану на успіх дію інструментальною, якщо розглядаємо її з точки зору відповідності технічним правилам і оцінюємо ефективність втручання у комплекс подій і обставин. З іншого боку, орієнтована на успіх соціальна дія називається стратегічною, якщо розглядаємо її з точки зору використання правил раціонального вибору і оцінюємо ефективність впливу на рішення раціонального опонента... Комуникативними називаються такі соціальні дії, суб'єкти яких скоординовані не через посередництво егоцентричних підрахунків успіху, а за допомогою актів досягнення розуміння. У комуникативних діях актори можуть скоординувати плани своїх дій на основі спільних для всіх визначень ситуації» [43, с. 119].

Комуникативна дія обов'язково має бути орієнтована на знаходження порозуміння між різними соціальними суб'єктами, вона виступає як механізм координації планів соціальних дій суб'єктів. «Комуникативна дія – це комплекс взаємодій, комплекс соціальних дій суб'єктів, який не обов'язково зводиться до мовленнєвих актів», – зазначає Ю. Габермас [43, с. 91].

У сучасному світі політичні комунікації опосередковані, в першу чергу, діяльністю мас-медіа. Можна говорити про те, що у сучасній політиці з'являється нова потужна дійова особа – медіакратія, яка отримує можливість конструювати порядок денний та використовувати політичну комунікацію як інструмент реалізації влади, впливає на розвиток політичного процесу.

Ще у ХХ столітті склались потужні агітаційно-пропагандистські системи авторитарних і тоталітарних країн. Сьогодні відповідна ресурсна підтримка з боку мас-медіа, особливо у періоди суспільно-політичних трансформацій, дозволяє створювати і використовувати віртуальні об'єкти у ефективній боротьбі за державну та політичну владу: «В результаті відповідної ресурсної підтримки введених віртуальних об'єктів утворюється невідповідність: віртуальний простір починає динамічно змінюватися, тоді як реальний рухається зі старою швидкістю. Ця розбіжність є головним

джерелом «зламу» системи, якщо їй не вдається уповільнити швидкість змін віртуального простору. Але водночас, як свідчить досвід колишнього СРСР, це уповільнення, наприклад, шляхом введення того чи іншого варіанта цензури, буде лише тимчасовим, оскільки нинішнє глобальне суспільство може «прострілюватися» зусібч, незалежно від рівнів захисту його віртуального простору. Усе зазначене дозволяє сформулювати правило віртуалізації. Віртуальний об'єкт може підсилити свою діючу силу, якщо він будується з врахуванням моделі впливу, найефективнішої для даної цільової аудиторії, оскільки тоді він не змінює наявну картину світу аудиторії, а, навпаки, спирається на неї. Ступінь опору такому об'єктові буде значно меншим» [199, с. 16]. Дослідники інтерпретують процес розгортання соціального вибуху у вигляді взаємопов'язаних етапів: наростання труднощів, що приводить до ситуації, коли стає неможливою одночасна протидія натисковій проблемі, що потребують вирішення; вихід з ладу існуючого механізму узгодження і прийняття рішень; утрата багатьма людьми й організаціями спроможності діяти відповідно до своїх цілей і функцій. Ці характеристики нагадують поступове наростання хаосу, що потім може вилитися в істотні соціальні зміни» [199, с. 17].

Сучасні мас-медіа, особливо телебачення та мережа Інтернет, не просто полегшують утворення віртуального політичного простору, у цій ситуації вони „породжують не новини – це певного роду квазі-новини, оскільки чітко задається мелодраматичний поділ на героїв і лиходіїв. Тяглість події у часі, що не характерно для новинної системи, але є нормою «мильної опери», висуває на особливу роль саме глядача, а не тих, про кого мовиться з екрана. Адже по суті порушується основна закономірність телебачення – брак часу, що змушує стискувати сюжети. Як заявляв У. Кронкайт, «однією з проблем з телевізійними новинами є те, що у нас так мало часу на телебаченні. Двадцять три хвилини або близько півгодини, щоб закрити увесь світ і таку дуже складну країну, як наша». «Нескінченна» новина по суті перестає бути новиною. Вона переходить в інший жанр. Виникає, наприклад, емоційність,

якої немає в новинах, виникає максимальна включеність глядача, зазвичай відстороненого від інших типів новин. І ця емоційність завжди властива протестним рухам: вона майже автоматично «перетікає» до глядача, особливо у випадках прямої трансляції. При цьому важливим стає не просте досягнення перемоги, але й те, яким чином це буде зроблено, оскільки почуття, енергетика та агресія людей і організації є її специфічною зброєю... квазі-новини йдуть за моделлю «мильної опери», втягуючи глядача в співчуття розвиткові подій» [15, с. 65].

Можна виділити наступні стратегії впливу на політичний процес з використанням мас-медіа: «Тематичні стратегії підрозділяємо на позиційні і конфронтаційні. До позиційних слід віднести наступні. Створення «поставлених подій». Такі події відрізняються від реальних тим, що їх заздалегідь планують і розігрують, аби заповнити новинні блоки мас-медіа. Це «ініціативи» політичних діячів, їх участь у церемоніальних актах тощо. Створення псевдоподій. Великий внесок у розробку і подальший розвиток цієї стратегії зробили не стільки представники мас-медіа, скільки спеціалісти з політичного маркетингу: їм потрібна постійна реклама в ЗМК лідерів, яких вони «розкручують», бо це сприяє поліпшенню іміджу останніх, а отже й кращому „продажеві” уміло «упакованих» політиків, впливу на формування громадської думки. Особливо багато псевдоподій створюється під час передвиборчих кампаній... Стратегія призначення на державні або внутрішньопартійні посади не залишає байдужими ЗМК» [15, с.66].

Як підсумок такої квазістратегії політичної діяльності, у суспільстві формується уявлення щодо політичної активності і сили користувача цієї стратегії.

Саме тому, погоджуючись із загально визнаною у середовищі політичних експертів та журналістів думкою про те, що ефективне функціонування незалежних мас-медіа є необхідною передумовою демократичного розвитку політичного процесу, розбудови демократії, громадянського суспільства та правової держави, і за допомогою мас-медіа

досягається така необхідна відкритість політичної системи, не можна недооцінювати складність та неоднозначність процесів медіатизації політики та становлення медіакратії. І це стосується повною мірою як демократичних країн, так і суспільств, що демократизуються, не зважаючи на те, що у розвинених демократіях мас-медіа є повноцінним суспільним гравцем, а у перехідних суспільствах їх місце та роль змінюються відповідно до логіки політичних процесів. Для нашої країни характерним є якраз останнє, тому важливою ознакою демократизації політичної взаємодії стає не лише відмова від тих вад, які характеризували відносини мас-медіа із суспільством та владою за радянських часів (авторитаризм, колоніалізм, «партійність», цензура та ін.), а і пошук конструктивної моделі такої взаємодії.

Йдеться, зокрема і про те, що не вдалось позбутись ані економічної, ані політичної залежності представників мас-медіа від потужних фінансово-промислових груп, цензурування програм та статей, прямих вказівок щодо важливості та актуальності певних тем для висвітлення. В Україні цензура заборонена (згідно ч. 3 ст. 15 Конституції [123]), проте можна говорити про наявність опосередкованої цензури, сутність якої полягає у широкому використанні засобів економічного та політичного тиску на мас-медіа, та самоцензури з боку журналістів.

На жаль, сьогодні в українському політичному процесі ми спостерігаємо відсутність ефективних, двосторонніх політичних комунікаційних зв'язків, що призвело до високої соціальної напруженості, наростання конфліктів, непередбачуваності подій, падіння легітимності політичних інститутів, виникнення кризових ситуацій. Тому актуальним є моделювання і прогнозування політичних процесів з метою обрання технологій, які здатні оптимізувати політичну комунікацію.

У ході розвитку політичного процесу здійснення політичних комунікацій відбувається в різних напрямках. Можна виділити зовнішню і внутрішню політичну комунікацію. Внутрішня політична комунікація

відбувається всередині групи, політичного інституту чи політичного актора між його структурними елементами [60, с. 25].

Зовнішня комунікація у політичному процесі відбувається за такими напрямками: група – громадяни, політичний інститут – громадяни, політичний актор – громадяни, громадяни – група, громадяни – політичний інститут, громадяни – політичний актор, група – політичний інститут, група – політичний актор, політичний інститут – група, політичний інститут – політичний актор, політичний актор – група, політичний актор – політичний інститут, група – інша група, політичний інститут – інший політичний інститут, політичний актор – інший політичний актор.

Відповідно до акторів комунікації виділяють три рівні інформаційних потоків в системі політичної комунікації. Перший рівень обслуговує органи влади і управління (циркулює переважно службова інформація). Другий – утворює інформаційне середовище діяльності партій, профспілок, суспільних рухів (циркулюють програми, статuti, інформація про їх діяльність). Третій звертається безпосередньо до громадської думки, до масової свідомості, до політичної поведінки.

Окрім того, різні типи акторів створюють і різну політичну комунікацію: владну, коли однією із сторін виступає влада; власне політичну, участь в якій обов'язково беруть політичні інститути; громадянську, коли обмін інформацією відбувається між громадянами стосовно політичної проблематики. Особливий тип політичної комунікації – виборча, яка активно здійснюється у передвиборчий період і активізує усі політико-комунікативні суб'єкти, а особливо політичні партії чи кандидатів, між якими ведеться боротьба за перемогу.

Політична комунікація функціонує в певних, особливих умовах політичного процесу, які зумовлюють її специфіку: а) політичні умови (партійна система, виборча система, політичні події (внутрішньої та зовнішньої політики), політичні проблеми); б) історичні умови (тенденції часу, основні течії, політична культура); в) суспільні умови (події

суспільного життя – спорт, культура, свята, канікули тощо); г) організаційні умови – організація, фінанси, партійне членство; д) комунікаційний простір – організаційна структура ЗМІ, журналістика, спілки, дополітичний простір (товариства), профспілки, церкви.

Загалом, політична комунікація відбувається на таких основних рівнях: міжнародному (виходить за межі однієї держави), загальнонаціональному (в межах всієї держави), регіональному (в рамках регіону, області), локальному (на місцевому рівні), базовому (охоплює місто, селище, село). Відповідно до цих рівнів змінюється контекст політичної інформації і аудиторія, якій вона адресована [60, с. 28].

Стосовно взаємозв'язку демократизації та політичної комунікації, то демократизація політичної системи у сучасному світі відбувається «в умовах ускладнення простору політичної комунікації та урізноманітнення технологій комунікативної взаємодії. При збільшенні кількості суб'єктів політичного процесу зростає і якість їх взаємозв'язку, що пов'язане як з диверсифікацією джерел інформації так і з удосконаленням технічного спорядження влади і громадян. За цих умов особливої ваги набуває готовність і здатність органів державної влади та місцевого самоврядування використовувати ефективні механізми взаємодії з громадськістю, як безпосередньо (з залученням громадських організацій) так і опосередковано (через мас медіа). На жаль, сьогодні можна констатувати, що комунікативні технології у сфері взаємовідносин гілок влади в Україні використовуються з метою посилення конфронтації, боротьби за повноваження» [241, с. 108].

У демократичних країнах сформовано цілу низку нормативно-правових, управлінських, технологічних механізмів цієї взаємодії, серед яких особливої ваги набувають політичні комунікації як важливий засіб підвищення ефективності державного управління, у тому числі через механізми демократизації прийняття політичних рішень. Стратегія урядування, розвитку політичного процесу має визначальний вплив на процеси демократизації політичної системи країни в цілому, при цьому

особливої актуальності набувають механізми демократизації ухвалення урядових рішень, створення чітких, прозорих, зрозумілих процедур їх підготовки, впровадженні ефективних механізмів участі громадян в управлінні державними справами, що сприятиме більшій відкритості, підзвітності та відповідальності органів влади перед громадянами.

У такій ситуації зростає прикладна роль комунікативних технологій, які спрямовуються на досягнення конкретних політичних цілей окремих учасників політичної боротьби. Особливо це стосується виборчих кампаній, в яких перевага надається іміджевим технологіям над програмовими засадами, а також механізмів прийняття рішень у державних інституціях, де закритість і небажання прислуховуватись до думки громадськості у ході вироблення програм розвитку залишились у спадок від радянської бюрократичної системи.

З розвитком процесів модернізації та індустріалізації суспільства (професор Г. Почепцов вважає, що комунікативні технології у ХХ ст. стали індустріальними засобами організації комунікативних процесів у суспільстві) комунікативними технологіями стали називати піар і рекламу, пропаганду і агітацію, перформанс і резонансні технології, а також процес переговорів, для якого визначальною складовою є створення атмосфери довіри і взаєморозуміння. У цьому контексті можна зазначити, що в основі комунікативних технологій знаходяться фактори, які формують простір довіри під час комунікаційної взаємодії у політиці, зокрема: презентація суб'єкта перед аудиторією, його статус, цілеспрямована робота з цільовою групою, посилення на авторитети, підкреслення тотожності зі слухачем тощо. Окрему увагу слід приділити засобам інформування аудиторії, тому що кожний канал (телебачення, друковані видання, радіо та ін.) має свою специфіку та методи впливу на цільову аудиторію.

Розглядаючи механізми символізації повідомлень в історичному контексті, О. Соловйов виділяє чотири ідеальні матриці, які передбачають

різні механізми символізації: «міф, релігія, ідеологія і політична рекламістика» [236, с. 8].

Мас-медіа не тільки передають інформацію, за їхньої безпосередньої участі створюється цілісна система інтерпретації політичної реальності. У структурі інформаційної взаємодії посткомуністичної доби мас-медіа відводиться роль або посередника, медіатора між політичними акторами, або власне дійової особи, актора політичного простору. Певною мірою це відображало посткомуністичні трансформаційні траєкторії українських мас-медіа: від функцій «спостерігача» та «інформатора громадськості» середини 90-х років минулого століття до суб'єкта маніпуляції громадською думкою на початку нинішнього.

Діяльність мас-медіа у політичному процесі можна розглядати в рамках «чотирьох теорій мас-медіа», згідно з якою система медіа може бути авторитарною, патерналістською, комерційною і демократичною. Авторитарною є така система мас-медіа, в якій основним завданням комунікації є передача інструкцій, ідей та підходів правлячої групи. Патерналістська система – це авторитарна модель, в якій, проте, у правлячої групи зберігається відповідальність перед суспільством. Третя система мас-медіа – комерційна. Хоча комерційна система відрізняється від авторитарної чи патерналістської більшим ступенем внутрішньої свободи, можна говорити все, що завгодно, за умови, що ви можете дозволити собі говорити, і говорити з прибутком. Демократична теорія мас-медіа наголошує, що завдання мас-медіа — описувати картину реальності, завдяки якій у людей з'являється можливість приймати свідомі рішення. І чим краще мас-медіа справлялися з цією роллю, тим більшим був їх власний вплив.

Для «ринкової» моделі діяльності мас-медіа характерним є бажання отримати комерційну вигоду від продажу інформації, а для моделі, заснованої на „державницькій” ідеології, головне завдання полягає у лобіюванні інтересів держави в інформаційному просторі.

У порівнянні із радянською системою пропаганди нова українська

система мас-медіа відрізняється різноманітністю точок зору, в основі якої – конфлікт інтересів власників чи співзасновників засобів масової інформації. Проте «публічної сфери», сфери громадянського діалогу, в якій суспільство могло б визначити своє майбутнє через відкрите і раціональне обговорення різних проблем, як не було, так і немає.

Для сучасного політичного процесу характерним «є визнання нових інформаційних технологій (у цьому полягає постіндустріалізм), багатоманітності та плюралізму інформації (у цьому проглядає постмодернізм) і новий розподіл інформації на користь суспільства (у цьому вбачаємо нову сучасність)» [236, с. 10].

У суспільствах, які реалізують демократичний проект, у зв'язку з процесами демократизації та інформатизації, підвищується роль політичної комунікації, яка, на думку В. Бебіка, виступає «своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність» [15, с. 29].

Особливу роль у цих процесах відіграють мас-медіа, «великі маси людей не розуміють того, про що їм повідомляють через ЗМІ, вони не мають звички раціонально сприймати повідомлення, не прагнуть до цього і навіть інтуїтивно не намагаються цьому протистояти. Виходить так, що ми живемо у суспільстві, де люди не розуміють один одного, і ЗМІ не орієнтуються на діалог» [15, с. 30]. У той же час ряд дослідників розглядають політичні комунікації як частину *soft power*, «м'якої могутності» [10, с.10]. «М'яка могутність», на відміну від жорсткої – військової, політичної може базуватися на використанні привабливого образу і зверненні до об'єкта впливу через засоби масової культури, які здатні впливати. На думку Л. Пая, *soft power* – «непрямий шлях прикладання сили» [176, с. 15].

На думку В. Подгорної, «політичний процес у пострадянських країнах позбавлений чіткої інституціональної основи – вплив партій, рухів, профспілок, інших організованих структур – до сих пір незначний. Разом з тим практично відсутні і соціокультурні основи для розвитку демократії, що

ускладнює вирішення проблеми політичної стабільності. Така ситуація сприяє перетворенню політики в своєрідну безсистемну чехарду подій, у відтворення більш простих і традиційних (з радянських часів) схем управління суспільством – до числа яких відносять мас-медіа в їх пропагандистській функції. Правда, остання значно модифікується до нових умов – зміна власника більшістю мас-медіа від держави до корпоративної групи диктує мас-медіа нові завдання – відстоювання політичних інтересів нових власників у процесі політичної конкуренції» [Цит. за: 241, с. 108].

У посткомуністичну добу була сформована модель діяльності мас-медіа, що відповідала скоріше досвіду радянських часів, ніж демократичним нормам та стандартам свободи слова.

Радянська практика цензурування політичних програм в УРСР плавно відновила і у незалежній Україні. Усі гравці виявились готовими до поновлення цензури: журналісти, редактори, посткомуністичні політики та «нові» старі власники (від органів державної влади та місцевого самоврядування до бізнес-груп). Одні ще не забули радянських правил гри, а інші — не вміли та й не хотіли працювати з мас-медіа за інших правил. Ситуацію від радянської відрізняло хіба те, що до адміністративних та опосередковано економічних важелів впливу додався прямий фінансовий інтерес представників мас-медіа, які отримували гонорари за замовні сюжети та статті. Проте, на відміну від радянських часів, проблеми діяльності (в тому числі політичної) мас-медіа в Україні системно обговорюються журналістами, власниками, редакторами та політиками, однак, як і раніше, лише державні органи мають владу контролювати інформаційне середовище.

Сучасні електронні мас-медіа виступають механізмом підтримання конкуренції за державну владу, зокрема вони:

- змінюють систему представництва громадянських інтересів;
- створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади;
- перетворюють політику у медіа-процес;
- віртуалізують політичний простір;

– створюють «гіперреальність» (Ж. Бодріяр).

По-четверте, завдяки технологічним новаціям з'являється феномен електронної демократії.

Глобальне розповсюдження Інтернету, який включає в себе інформаційну та комунікативну технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, відомими як «новий публічний менеджмент», позиціонує електронний уряд як важливу та розвиваючу складову порядку денного модернізації.

Враховуючи це, можна погодитись з думкою Ю. Габермаса, який стверджував, що технологія стає конкурентом політики. Цим він продемонстрував існування небезпеки „технократії” для сфери людської свободи [43, с. 30]. Нерівність тепер означає неможливість для певних верств населення доступу до знань та інформації. В результаті інформаційних кампаній політична влада переходить до тих, хто вдало використовує можливості телебачення, а не до тих, хто вміє урядувати в економічній, соціальній та інших сферах. Політика у сучасному світі може означати не лише захист інтересів громади, а і вміння використовувати інформаційні ресурси, вести інформаційні війни. Демократія участі з безпосереднім доступом до джерел інформації залишається далекою від реалізації, і це призводить до нових конфліктів як у політиці, так і в культурній сфері.

Поява феномену „демократичного конформізму” сприяє підвищенню самостійності правлячих груп, а за відсутності суспільного обговорення суспільно значущих тем робить пріоритетним принцип «співвідношення сил» над принципом консенсусу при прийнятті рішень.

Для України, яка знаходиться на підготовчій стадії побудови інформаційного суспільства, характерними ознаками є:

– зменшення ролі ідеологій у суспільному житті. Так, більшість політичних партій фактично відмовились від чіткого позиціонування в ідеологічному просторі, що, проте, не заважає деяким з них отримувати стабільну електоральну підтримку в ході виборчих кампаній;

- низький рівень інформатизації як країни в цілому, так і органів державної влади, в яких переважає паперовий документообіг;
- фактична відсутність механізму „зворотного зв'язку” у вертикальній комунікації та нерозвиненість горизонтальної політичної комунікації, централізація влади, спрямованість інформаційних потоків «зверху – вниз»;
- інформаційний простір, що склався в Україні, поділено між групами впливу (фінансово-промисловими групами) та органами державної влади і місцевого самоврядування, які виступають в ролі засновників чи співзасновників мас-медіа. Проте в інформаційному полі відсутня позиція, яка б репрезентувала інтереси суспільства. Як свідчить досвід деяких країн, цю найважливішу інформаційну нішу має зайняти суспільне телебачення [Див. детал.: 301].

У цьому контексті потреба у раціональній аргументації, розвиток раціональної політичної комунікації є одним з небагатьох феноменів, що є спільними для постіндустріальних країн та країн, що знаходяться в процесі демократизації (Ю. Габермас підкреслює важливість раціонального дискурсу для деліберативної демократії). По-друге, в результаті „інформаційного вибуху” останніх десятиріч загострюється протиріччя між обмеженими можливостями людини щодо сприйняття і переробки інформації та існуючими могутніми потоками і масивами інформації, у тому числі політичної. Фактично (особливо у мережі) існує велика кількість зайвої інформації, що унеможливорює сприйняття корисної для споживача інформації та ускладнює прийняття раціонального політичного рішення. Третьою характеристикою виступає віртуалізація політики та боротьби за політичну владу. Політики, партії, політична діяльність в цілому та виборчі змагання віртуалізуються. Дещо перебільшуючи, можна стверджувати, що партії перетворюються на «бренди» та створюються за законами інформаційних технологій, втрачаючи функцію представників громадськості. Боротьбу за владу в політиці перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів.

3.3. Політична участь громадян як основа демократичного політичного процесу

Політичний процес суспільства перехідного типу має особливості та яскраво виражену специфіку, яка полягає насамперед у тому, що змінюються не лише дійові особи, трансформується увесь простір політичної взаємодії. У цій якості політичний процес здійснюється як процес демократичних перетворень політичних інститутів і установ, а його успішність вимірюється безпосередньо досягненням (або – недосягненням режиму консолідованої демократії).

Найважливішу роль у політичному процесі перехідного періоду відіграють ціннісні орієнтації політичних еліт, суспільства в цілому.

Тому необхідним завданням політичного розвитку у перехідних умовах виступає посилення загальнолюдських і гуманістичних цінностей, норм і пріоритетів. У цьому контексті, гуманістичний вимір політичного процесу, його спрямованість на реалізацію прав та захист свобод громадянина, вирішує долю самого процесу як в регіональному, так і в глобальному масштабі.

У сучасному політичному процесі, як ніколи, виникла необхідність формування загальногуманістичної стратегії в підходах модернізації суспільства та влади, а в умовах розвитку суто технологічної складової політичного процесу (як під час виборчих кампаній, так і в сфері державного управління), потреба у використанні політичних технологій і технологій влади, маючи на увазі реалізацію та захист стратегічних (М. Олсон [173]) довгострокових інтересів окремого громадянина та суспільства в цілому.

Усе це свідчить про необхідність розгляду політичної участі громадян як основного фактору розвитку демократичного політичного процесу, у тому числі – в Україні.

Демократичний політичний процес у своєму розвитку на перший план висуває вимогу підвищення рівня правової та політичної культури населення,

а основним фактором успішності демократії виступає реалізація реальних інтересів громадян, їх прав і свобод. В умовах консолідованої демократії в суспільстві культивується атмосфера конструктивної політичної взаємодії, взаємовідповідальних стосунків між пересічними громадянами і елітою, які базуються на довірі і бажаннях людей щодо лояльної співпрацювати один з одним за підтримки владних структур.

Дотримання процедур вільних та прозорих виборів, чітко визначених термінів їх проведення (виборчих циклів), принципу розподілу і урівноваженості діяльності різних гілок влади, орієнтація на цивілізовані стосунки влади з опозицією, політична освіта громадян, яка допомагає подолати абсентеїзм та демократичний конформізм, (політичну пасивність населення), як правило, виключають з арсеналу політичного управління засобу жорсткого політичного та соціального примусу.

Отже, головними складовими демократичного політичного процесу, його розвитку та відповідності вимогам часу виступають компроміс (взаємні поступки), консенсус (згода між елітами, суспільством щодо основних правил відносин), союз у вирішенні загальних проблем політичного, соціального та економічного розвитку.

Навпаки, у недемократичному політичному процесі, виникає тіньовий процес ухвалення рішень, картельні відносини між елітами, зневажливе ставлення до громадської думки, що проявляється у намаганні її контролювати та нею маніпулювати.

На протилежність демократичному політичному процесу, недемократичний характеризується закритістю, ставленням до громадян як до пасивного об'єкта політичних управлінських рішень, він базується на публічно неоформлених політичних інституціях і центрах влади, а також на таких владних домаганнях груп і громадян, які з різних причин не передбачають звернення до офіційних носіїв влади.

У якості ж центрів влади, до якої апелюють громадяни, виступають не державні, не офіційні структури (наприклад, олігархічні групи, діючі на тій

або іншій території). Така ситуація рано чи пізно, під впливом зовнішніх та/або внутрішніх чинників та факторів створює умови для появи ліній конфлікту у владі та суспільстві, часто лінія головного конфлікту проходить між владою (яка не хоче, або не здатна «почути» громадян) та суспільством.

Це характерно для багатьох пострадянських суспільств, які ззовні виглядають як демократичні країни.

Звичайно, політичний конфлікт виступає невід'ємною частиною будь-якого політичного процесу, зокрема – і демократичного, існування ліній конфлікту обумовлюється як плюралізмом основних суб'єктів та агентів політичного процесу, так і різноманітністю тих базових суспільних потреб та інтересів, які реально конституюють складну й різнобарвну картину політичного життя соціуму.

Але у демократичному політичному процесі створюються умови для перетворення політичних конфліктів з граничної форми вираження протистояння політичних суб'єктів між собою, або між владою та суспільством, на ефективний спосіб забезпечення політичного розвитку соціуму.

Виступаючи одним із основних складових елементів політичного процесу, політичний конфлікт не є статичним і перманентним станом політичної системи, в якому постійно перебувають суспільство і держава, з одного боку, та різні державні інститути й гілки влади – з іншого, «у зв'язку з цим надзвичайно важливо усвідомлювати динамічну природу політичних конфліктів, оскільки їх позитивні властивості проявляються тільки тоді, коли ці конфлікти вирішуються, а інтереси, що їх породили, задовольняються» [40, с. 2].

З позицій громадянського суспільства, політичний процес є вираженням наявних інтересів, реалізацією загальносуспільних потреб та здійсненням політичними акторами (індивідуальними та колективними) своїх функцій. Якщо ж громадяни не мають можливості реалізувати власні

інтереси через участь у прийнятті політичних рішень, то можна говорити про негативну динаміку політичного процесу в цілому.

Таким чином, політична участь громадян виступає невід'ємною складовою, фактором розвитку демократичного політичного процесу і не обмежується виборчим періодом. Хоча саме вибори виступають найважливішим етапом розвитку політичного процесу, це момент, коли, без перебільшення вирішується доля не лише окремої елітної групи, а і всієї демократичної моделі розвитку.

Враховуючи політичну участь громадян, політичний процес виражається в наступних політичних діях: виробленні політичних інтересів-цілей, ухваленні політичних рішень, розподілі і перерозподілі владних повноважень між органами державної влади, мобілізації громадян на виконання прийнятих центральною владою рішень.

Політичний процес включає сукупність політичних подій, що представляють результат політичної діяльності політичних еліт, бюрократії, окремих громадян, інститутів громадянського суспільства, різних субкультур, взаємовиключних історичних традицій і багатьох інших чинників, серед яких можна назвати вибори, демонстрації, партійну політику, публічні виступи політиків та громадян, діяльність мас-медіа.

У цьому контексті, політичний процес суспільства не несе в собі зумовленості і є важливою частиною і стороною громадського буття людини.

Вироблення громадських інтересів-цілей формується на перетині дій політичних еліт і контреліт, бюрократії, партій і суспільно-політичних організацій. Центральну роль в умовах перехідного періоду тут відіграють інститути державної влади. Характер їх діяльності визначає тональність взаємин політичних суб'єктів, ритми і темпи політичних змін.

Вони зазвичай задають і типові для конкретних суспільств цикли політичного процесу, які залежать від того, яка в суспільстві політична система: тоталітарна, авторитарна чи демократична.

Однією із головних форм політичної участі громадян виступає електоральна участь. Демократичний політичний процес формується і функціонує, як правило, у зв'язку з виборчими циклами. Пік політичної активності населення приходить на час виборів в найвищі законодавчі (парламент) і виконавчі (уряд) органи державної влади.

Процес вироблення політичних рішень дає можливість виділити в змісті політичного процесу великі структурні ланки :

- представлення політичних інтересів груп і громадян інститутам, що приймають політичні рішення, через діяльність різних асоціацій, форми політичної участі;

- вироблення і ухвалення політичних рішень;

- реалізація політичних рішень через складну взаємодію зацікавлених сторін – держави та громадянського суспільства, мобілізація владних ресурсів, регламентація і регулювання політичної поведінки населення, здійснення контролю за діяльністю еліт, підведення підсумків і коригування політичного курсу [282, с. 16].

Розподіл кредиту довіри, що отримали чинний президент та його опоненти на останніх президентських виборах, засвідчує високий рівень політичної конкуренції, а значить у будь-який момент легітимність правлячого режиму може бути оскаржена політичними конкурентами. Стабільність режиму може мати два джерела – через його сприйняття населенням, або через відсутність альтернативи. Демократична легітимність у сучасному суспільстві встановлюється саме через альтернативу.

Інституціоналізація громадянської участі виступає в якості процесу, який охоплює не лише формування відповідних структурних елементів громадянського суспільства, але і підвищення їхньої ефективності та впливу у взаємодії з владними органами, що у поставторитарних країнах потребує певного часового відрізка для «рутинізації» цього процесу.

На думку Г. Зеленько, «за демократії громадянське суспільство є повноцінним суспільним інститутом з відповідними владоутворюючими

ресурсами, тому поняття «інституціоналізація» цілком застосовуване і щодо громадянського суспільства. Інституціоналізація громадянського суспільства відбувається у три етапи: на першому виникають потреби, задоволення яких вимагає спільних дій; на другому – формуються загальні цілі, суспільні норми (зокрема правові) для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; на третьому – встановлюється система санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки влади» [89, с. 5].

При цьому, необхідно чітко розрізняти політичну участь та громадську участь. Так, під «громадською участю» закономірно розуміються «найменш політизовані форми громадської участі, що, зокрема, вказує на участь у творенні державної політики не просто жителів країни загалом, а частини населення з активно вираженою формою політичної культури, або культури участі... Наприклад, якщо політична участь закономірно здійснюється шляхом голосування, то при використанні поняття «громадська участь» голосування вважається однією з найбільш дієвих форм участі громади у політичному процесі в цілому. Подекуди під час передвиборчих кампаній, особливо в поставторитарних країнах, громадська участь здійснюється шляхом застосування відповідних маніпулятивних технологій. Мається на увазі підкуп виборців з низьким рівнем політичної культури» [51, с. 13].

Домінуючим трендом останніх двадцяти років у розвитку загальносвітового процесу є перехід цілої групи посткомуністичних країн від радянського авторитаризму та планової економіки до демократії та ринкових відносин.

Дослідженням теорії та практики особливостей політичного процесу в умовах переходу від авторитаризму до демократії присвячено роботи представників окремого наукового напрямку порівняльної політології, яку називають «теорією переходу» (theory of transition) або «транзитологією».

Вона досліджує процеси демократизації в порівняльному аспекті, звертаючи особливу увагу на «стадії і фази перехідного процесу, на

специфіку сприйняття і розуміння демократії в перехідних системах та впровадження демократичних інститутів» [118, с. 51].

Вивчення специфіки переходів до демократії здійснюється в рамках двох теоретичних підходів: інституційного (або інституційно-функціонального), котрий допомагає знайти відповіді на питання, які інститути найбільше сприятимуть стабілізації демократії в тій чи іншій країні та окреслити найкращий для неї інституційний дизайн, і генетичного (або генетично-процесуального), котрий дає змогу подивитися на певне явище (у даному випадку молоду демократію, що формується в посткомуністичних державах) під кутом зору його зародження і розвитку і передбачити можливі стадії переходу і можливі (сприятливі або несприятливі) способи поведінки суб'єктів перехідного процесу за даних, визначених обставин [118, с. 46].

Після більш ніж двадцяти років переходу нашої країни до демократичної консолідації, стає усе більш очевидним, що інституційний дизайн та його правові основи є лише одним із чинників, що забезпечує більш або менш успішний перехід до демократії. Також динаміка розвитку демократичного політичного процесу залежить від культурних, соціально-психологічних чинників, а також від розстановки політичних сил всередині країни та від її міжнародного становища. Однак систему інститутів влади, обрану суспільством, що перебуває в стані переходу, також не можна недооцінювати, оскільки будь-яка суспільна трансформація починається саме з заміни інститутів. Якщо вони вибрані вдало, відповідають різноплановим умовам країни, то можна вважати, що добрий початок переходу покладено, хоч це ще й не гарантує її успіх. Якщо ж інститути вибрані невідповідні – справа демократичного розвитку може виявитись приреченою від самого початку.

Серед головних особливостей переходу до демократії в Україні дослідниця Антоніна Колодій називає наступні: « 1) перехід до демократії здійснюється не від авторитарного, а від тоталітарного суспільства, а тому він включає в себе надзвичайно глибокі перетворення як політичної, так і

економічної системи, що об'єктивно є надскладним завданням, особливо в умовах глибокої економічної кризи. В посттоталітарних країнах, де була повністю знищена приватна власність і приватна ініціатива, економічні успіхи майже повністю залежать від нового уряду і даються йому найтяжче не лише з суб'єктивних, але й з об'єктивних причин. Разом з тим саме ці успіхи служать одним із найсуттєвіших факторів легітимації нових правлячих еліт. Отже, економічний фактор дуже ускладнює процес демократичної стабілізації, і не лише в країнах, що запізнилися з реформами, як Україна. З іншого боку, при переході до демократії від тоталітарного, а не авторитарного режиму, включеність військових еліт у політичний процес є порівняно меншою і це полегшує процес демократичної стабілізації» [118, с. 52].

Оскільки Україна належить до гетерогенних суспільств з багатьма лініями політичного розмежування та конфліктів, основою для демократичного переходу можна визначити консенсусну модель демократичного устрою, яка здатна належним чином відобразити і врахувати інтереси різноманітних груп її громадян.

Така модель включає особливу роль парламенту, який має представляти інтереси груп та спільнот та слугувати майданчиком для їхнього діалогу, та знаходження компромісу і консенсусу: «Парламентаризм вносить гнучкість в політичний процес, у той час як президентська форма правління робить його досить жорстким» [143, с. 817].

Існує і протилежна точка зору, згідно з якою для переходу до демократію необхідно побудувати жорстку президентську вертикаль влади, яку можна пом'якшити певним чином. Президентська влада, певна ієрархія, у зазначених межах може сприяти вихованню у людей поваги до правил і законів, їх при звичаєнню до демократичної процедури з її чітко окресленою періодичністю.

Навіть «мертві точки» чи «глухі кути» у стосунках двох гілок влади – президентської та парламентської є непоганим «випробуванням» для молоді

демократії. Їх взаємодія допомагає виробити навички компромісів і більш толерантного ставлення сторін.

З якими б труднощами і випробуваннями не стикалась президентська форма правління в Україні, досвід існування парламентсько-президентської моделі з 2005 по 2010 роки переконує нас у тому, що парламентська демократія може виявитися в умовах переходу нестійкою та, у певних ситуаціях політичного протистояння, не дієздатною.

Історія переходів до демократії свідчить, що логічно строгі, абстрактні моделі політичного устрою, які можуть бути запропоновані політологами, є, як правило, чисто інтелектуальними винаходами і тому не завжди бувають практичними при їх застосуванні до конкретних умов конкретної країни.

Натомість, у сучасному світі спостерігаємо величезну кількість емпірично «виправлених» варіантів політичного дизайну, котрі усе ж таки певним чином співвідносяться з теоретичними моделями демократії. Немає сумніву, що й Україна та інші посткомуністичні країни не лише враховуватимуть уже накопичений досвід, але й доповнять існуючі різновиди демократичного устрою власними комбінаціями, кожна з яких більш або менш відповідатиме їх внутрішнім і зовнішнім умовам розвитку, потребам і запитам.

Головне протиріччя сучасного суспільного розвитку країни полягає в тому, що, з одного боку, воно відображає оптимістично – емансипаторські установи, пов'язані із звільненням України від утиску тоталітарного режиму, з іншого боку – грікі прозріння національне – державної свідомості щодо статусу країни, що відчуває неухильне звуження свого геополітичного простору.

Найбільш характерною рисою політичної й економічної свідомості населення України в даний час є амбівалентність – поєднання взаємовиключних поглядів, оцінок, думок, орієнтації. Людина або група одночасно виступають за ринкову економіку і тверді державні ціни, за свободу переміщення людей і зберігання режиму прописки, за диктатуру і

демократію, за обмеження прибутків і нелімітовану зарплату, за незалежну пресу і жорстку цензуру та ін.

Звідси виникають особливості сучасного політичного процесу в Україні, його спонтанно-стихийний характер, суперечливі механізми політичного вираження інтересів великих і малих соціальних груп, превалювання партій абстрактних ідей над партіями масових інтересів.

У свою чергу, ці фактори визначають кількісну і якісну слабкість соціальної бази політичних партій, а політичний плюралізм (передусім виражений у мас-медіа) це поки що в більшій мірі плюралізм негатива, тобто – заперечення чужих поглядів і позицій, аніж затвердження своїх позитивів. Політичний процес в умовах перехідного періоду протікає в просторі і часі старої політичної культури, де непримиренність переважає над порозумінням, боротьба над консенсусом, пошук ворога над пошуком союзника.

Разом із тим, в Україні відбувається знищення старих радянських (а згодом – пострадянських) принципів здійснення політики, але становлення нових, більш гуманних, цивілізованих, що довели свою продуктивність в інших країнах проходить дуже повільно.

Сьогодні проблеми теоретичного і світоглядного обґрунтування вибору шляхів суспільно-політичного розвитку України постають усе більш гострими, оскільки різні гілки влади, різні політичні сили мають уявлення, які різко відрізняються між собою, про майбутнє України, про етапи і засоби досягнення цього майбутнього.

Так, на думку автора роботи, більшість рішень в Україні, які приймалися органами влади в 1990-1998 рр., носили імпульсивний характер на базі уявлення так званого «здорового глузду», що регулярно підводив політичних лідерів. Негараздів від таких рішень було б менше, якби ці рішення були узгоджені. Але оскільки такої узгодженості не було ні на рівні гілок влади, ні на рівні «команд», що оточують політичних лідерів, то ці рішення несли більше шкоди, аніж користі.

Якщо оцінювати минуле і сучасне України, то можна припустити, що головним протиріччям політичного розвитку сьогодні є розбіжність інтересів народу в демократизації суспільного життя з інтересами частини управлінсько-бюрократичних кіл, що узурпували владу, і реалізують волюнтаристичні моделі політичного розвитку і тим самим гальмують політичні й економічні реформи в Україні.

Таким чином, рішення суспільних протиріч і формування гуманістичних традицій можливо лише на шляхах реальної демократизації політичного життя, коли по-новому, цивілізовано буде вирішено питання про політичну владу, про функції держави, партій, громадських організацій.

Не можна вважати, що політичний плюралізм і плюралізм думок вичерпує процес демократизації суспільного життя, процес політичних реформ. Плюралізм гарний у визначених рамках, доти, поки він не розколює суспільство на сегменти, що починають випадати з цілого, руйнуючи єдиний організм – суспільство.

Політичний процес в Україні ускладнюється відсутністю стійких традицій політичного плюралізму поглядів не тільки серед супротивників, але і союзників. Сімдесят років людей вчили одностайності, тому політичні рухи, їхні лідери, державні чиновники часто вважають вірним тільки свої думки, не привчені чути інші. Це приносить у політичний процес зайву боротьбу, ворожість навіть при схожих поглядах, в суспільній свідомості зіштовхуються ідеї волюнтаризму, тоталітаризму і демократизму. Домогтися політичної свідомості в таких умовах дуже складно.

Необхідність формування гуманістичних традицій у політичному процесі полягає в тому, що через розкриття їхньої сутності є можливість показати, що сутічка, взаємодія, змагання поглядів, думок, прагнень, що відбивають інтереси окремих людей, груп, партій, властиві будь-якому політичному процесу, і є засобами рішення протиріч. Тут головне, щоб не допустити переростання протиріч у відкритий конфлікт політичних сил, що може призвести до повної дестабілізації суспільства.

В Україні в даний час реалізується перехідна модель, яка поєднує елементи як авторитарного, так і демократичного режиму, що може призвести до консолідованої демократії, також не можна виключати повернення авторитаризму у відносини влади та суспільства. І тому для України і політичних сил, що борються за владу і пріоритетний шлях реформ, головним засобом вирішення протиріч суспільного життя повинно бути не насильство, не знищення однієї із сторін протиріччя (підприємця, власника як класу, куркулів, націоналістів, космополітів та ін.), а внесення організованості, упорядкованості в політичний процес, його стабілізацію, відновлення керованості за допомогою цивілізованих законів.

Саме існування конфліктів у суспільстві – це, як правило, нормальний стан суспільства, у якому виникають і вирішуються протиріччя. Політичні конфлікти – це вид соціальних конфліктів, що виникають і розвиваються в процесі боротьби за владу, її використання, опозиції до неї тощо. Ці конфлікти мають свою соціальну базу (класи, прошарки, нації, групи, партії, особистості), джерела і причини становлення, розвиток і механізми вирішення або згасання. Будь-який конфлікт, якщо він визрів, може через загострення, ескалацію вирішитися в гострих формах, коли знищуються всі сторони протиріччя (конфлікт поїдає сам себе), або в утворюючому руслі – відновлення, зміна, створення нової дійсності через співробітництво, компроміс, пошук нових альтернатив взаємодії політичних сил, щоб вийти з конфлікту. Процес зародження, розвитку і вирішення конфліктів політичних сил визначається ступенем розвиненості демократії в державі, рівнем політичної і правової культури населення і політичних лідерів суспільства.

Дотримання таких політичних передумов на першому етапі демократизації, дозволяє згодом підвищувати рівень економічного розвитку, завдяки такому ресурсу як легітимність влади (довіра до влади та підтримка населенням дій влади), у тому числі для здійснення непопулярних реформ перших років перетворень.

Можливості вироблення політичних рішень, адекватних реальним потребам суспільства, залежать від цілого ряду чинників: від рівня централізації (децентралізація) влади; співвідношення прав і прерогатив центральних і місцевих органів; взаємодії партійних і державних структур; міри розподілу законодавчої, виконавчої і судової гілок влади; міри контролю суспільства за процесом вироблення, ухвалення та реалізації політичних рішень; обліку думок експертів, а також від цілого ряду інших чинників технології влади.

Потужний вплив на зміст політичного процесу чинить взаємодія усередині політичного класу, який складається із загальнонаціональної та регіональної політичної еліти, експертів, представників мас-медіа та громадянського суспільства.

Політичні процеси залежать і від того, чи базуються вони на консенсусі (угоді) політичних сил, чи знайдені компроміси з приводу ролей і функцій правлячої еліти і контреліти, чи розходяться статусні і реальні можливості суб'єктів, що беруть участь у виробленні рішень.

Важливим завданням виступає при цьому подолання двох споріднених процесів – небажання органів влади вживати заходів щодо активізації участі громадян, та імітація впливу громадянського суспільства на процес прийняття політичних рішень.

Отже, громадська участь та особиста відповідальність представників влади та громадянського суспільства виступають необхідними складовими становлення та інституціоналізації демократичних форм організації влади. Для забезпечення впровадження стандартів демократичної політики недостатньо лише ініціативи громадськості, або зусиль владних інститутів: необхідна спільна політична діяльність з обох боків.

Найважливішою характеристикою демократичного політичного процесу є легальна політична участь в політичному процесі основних акторів політичного простору, включаючи громадян та їх організації.

Разом із тим, в умовах перехідного періоду набувають ваги і нелегальні політичні акції, зокрема, різні форми протесту (публічні вуличні демонстрації, пікети, мітинги, не дозволені владою); протести проти певних дій політичного режиму (голодування); відмова покорятися несправедливим, на думку громадян законам і політичним рішенням.

Політична участь може бути організованою або неорганізованою, епізодичною або постійною, використовуючи законні або незаконні методи, автономною і мобілізованою.

Під «автономною участю» розуміється свідомо активність громадян, інформованих та обізнаних в сфері політичного життя, метою яких є вплив на позицію і діяльність обраних політиків. Цей вид участі поширений в основному в стабільних, демократичних країнах. А от «мобілізована участь» є характерною для перехідних країн, вона вимушена, коли участь в політиці, наприклад голосування, залежить від неполітичних стимулів (страх, підкуп, борг).

Політичний процес характеризується різними типами прийняття і реалізації політичних рішень, такими як популізм, елітизм, консерватизм, демократизм і радикалізм. Кожен з вказаних типів відрізняється певними методами регулювання, характером взаємин влади з населенням, що відповідає типом інформаційного режиму управління

Однією з найважливіших і найскладніших методологічних проблем аналізу політичного процесу перехідного періоду є неможливість застосування традиційних для країн консолідованої демократії класифікаційних моделей політичного процесу.

Дійсно, всі вони ґрунтуються на положенні про стабільність того чи іншого типу політичної системи (демократична чи недемократична політична система), відповідно до чого всі політичні процеси в найбільш загальному вигляді визначаються як „нормальні” для цього типу політичної системи чи «аномальні».

Серед основних чинників, що визначають суперечливий характер політичного процесу в умовах трансформації політичної системи, український автор А. Волинський виділяє наступні: «а) потужний вплив авторитарних тенденцій (схильність до формалізації чи обмеження форм політичної участі громадян, надмірна концентрація влади, застосування заходів, які сприяють встановленню жорсткого контролю над політичною поведінкою громадян чи їх відчуженню від політики тощо); б) амбівалентний характер самої політичної системи, в якій хаотично поєднуються демократичні й авторитарні елементи; в) позапублічність значної кількості політичних дій та рішень, що унеможливує їх швидку й адекватну оцінку; г) невідповідність реальної діяльності значної кількості політичних інститутів тим основним функціям, які вони повинні виконувати в умовах демократії; д) значна розбіжність між офіційно проголошеними цілями політичної діяльності та їх фактичною діяльністю [40, с. 5].

Важливість дослідження специфіки ідеологічної структуризації політичних інтересів для аналізу політичної участі громадян, представників громадянського суспільства пояснюється тим, що у сучасних умовах ані організаційно, ані технічно, неможливо представити весь спектр суспільних політичних інтересів у процесі прийняття політичного рішення.

Саме тому одним з найбільш ефективних шляхів виявлення структури та змісту цих політичних інтересів є звернення до ідеологій, коли сегменти суспільства, що підтримують або консолідуються з тією чи іншою політичною ідеологією, розглядаються як носії певних визначених політичних інтересів та цінностей. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про домінування тих чи інших конкретних політичних інтересів у суспільстві і їх конститутивну роль щодо забезпечення динаміки політичного процесу.

Рівень ідеологічної структуризації політичних інтересів безпосередньо впливає на характер протікання політичного процесу, оскільки сам політичний інтерес є постійним стимулом, який змушує політичні суб'єкти

діяти і перетворює окремі і випадкові акти політичної активності на цілісний, і головне – цілеспрямований політичний процес.

Тому політичний процес в стабільній демократичній державі, а також всіх тих державах, які ставлять за мету державотворення такі орієнтири, як демократична, правова і соціальна держава, завжди відбувається на ґрунті ідеологічної структуризації окремих політичних інтересів, їх інтеграції на основі певної ідеології, діяльності державної влади відповідно до ідеологічних настанов тієї політичної сили (політичної партії), яка виступає носієм і виразником домінуючих в суспільстві політичних інтересів.

Процес політичної участі громадян у прийнятті політичних рішень – це сфера впливу громадян на діяльність інституціоналізованих органів політичної влади. У цьому сенсі важливими факторами впливу громадян на діяльність влади є політична поведінка громадян, їх політична активність та ступінь усвідомлення власних інтересів. Сам політичний процес розглядається крізь призму взаємодії суспільства і держави при акцентуванні на можливості впливу громадян на владу.

Отже, якщо мова йде про демократизацію політичного процесу необхідною умовою виступають дотримання таких вимог. По-перше, гарантування права на політичну участь для всіх без винятку громадян, по-друге – гарантування прозорості та відкритості у здійсненні політичного процесу.

При цьому, підкреслюючи необхідність залучення до політичного процесу якомога більшої кількості громадян, слід зазначити, що політична участь може реалізовуватись не тільки у безпосередній формі, але й через чисельні опосередковуючі інститути.

Таким чином, демократизація політичного процесу, як якісна ознака успішності переходу, означає насамперед розширення соціальної бази політики через включення до кола політичних акторів широких верств населення і окремих громадян.

Традиційно усталеною у вітчизняній політології слід визнати одну з модифікацій інституційного підходу до аналізу політичного процесу. Її специфіка полягає у тому, що предметом дослідження є ті політичні інститути, які дозволяють реалізовувати діяльність держави, партій, суспільних організацій і рухів.

Тобто, найбільш значущим елементом політичного процесу виступає створення механізмів контролю над політичними інститутами і насамперед – інститутом державної влади. Подібне ставлення до політичного процесу має свої логічні та історичні джерела, оскільки характерна для недемократичних політичних систем недорозвиненість інститутів громадянського суспільства змушувала дослідників акцентувати увагу насамперед на державі та органах державної влади як єдиних суб'єктах політичного процесу.

Розвиненість гуманістичних традицій у політичному процесі визначається спроможністю держави, політичної влади попереджати конфлікти, регулювати хід їх протікання і механізми вирішення, пошуками засобів нейтралізації руйнуючих конфліктів (наприклад, сепаратизму).

Якщо політична влада органічно «вписується» у політичний процес, не вносить великих подразнюючих впливів, то вона перетворюється на необхідний і бажаний компонент політичного процесу. Якщо ж політична влада приймає рішення, що суперечать законам суспільного розвитку, що протистоять природному руху суспільства від одного якісного стану до іншого, то така влада з неминучістю, рано або пізно, йде з політичної арени.

Висновки до третього розділу

Підбиваючи підсумки проведеного у третьому розділі дисертаційного дослідження аналізу факторів впливу на розвиток політичного процесу, можна сформулювати наступні висновки, які узагальнюють матеріал, викладений в кожному із підрозділів.

Узагальнюючи результати досліджень характеристик та вимірів політичного процесу в Україні у першому підрозділі слід відзначити наступне.

По-перше, розвиток політичного процесу відбувається у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетизація політики. Враховуючи це, до основних факторів впливу на розвиток політичного процесу можна віднести: рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень.

По-друге, у країнах, що знаходяться у перехідному стані, політичні комунікації стають основою формування соціальних, економічних та політичних відносин, які складаються у посткомуністичних суспільствах з нестабільною політичною, економічною, соціальною структурою, з політичними інститутами, що розвиваються та знаходяться під впливом багатьох внутрішніх (демократизація, модернізація) і зовнішніх (глобалізація) факторів.

Доцільне та ефективне використання політико-комунікативних технологій в умовах сучасного інформаційного суспільства стало однією з найважливіших умов оптимізації процесу функціонування політичної системи та публічної влади. Необхідність звернення до технологічного боку політичних комунікацій визначається складністю того транзитивного стану, в якому перебуває зараз українське суспільство, і пов'язаним з цим посилення значущості взаєморозуміння між публічною владою і суспільством.

До складових підвищення ролі комунікації у політичному процесі слід віднести: появу безконцептуального потоку політики; посилення корпоративних інтересів правлячих угруповань; політичну безвідповідальність мас медіа; згорання комунікаційних відносин між

державою та суспільством; закріплення за інститутами громадянського суспільства статусу реципієнта у політичному діалозі; перетворення політичних еліт на безконтрольного власника публічної інформації тощо.

По-третє, політична участь виступає основою функціонування громадянського суспільства, тому що вона передбачає можливості публічно презентувати та відстоювати власну політичну позицію, а також висловлювати думку з широкого кола питань, які напряду не стосуються сфери політичної діяльності. Презентація громадянської позиції має наслідком консолідацію спільноти задля здійснення ефективного впливу на політичну діяльність, прийняття та реалізацію владних рішень.

Саме політична участь громадян, рівень її розвитку та якість виступають основою для забезпечення переходу від авторитаризму до демократії. Так, політична участь громадян є запорукою стійкості політичної системи, розвитку демократичного політичного процесу, відповідальності влади перед суспільством, створення ефективної системи управління.

Таким чином, як це було обґрунтовано у третьому розділі, проблема розвитку, забезпечення позитивної динаміки політичного процесу в умовах перехідного періоду, залежить від багатьох факторів – розвиненості комунікативних зв'язків, рівня політичної участі громадян у виробленні, прийнятті та реалізації владних рішень, використання комунікативних технологій у політичній реальності посткомунізму тощо. Аналіз їх ролі та місця у політичному процесі в умовах перехідного періоду виявляє значимість та вагомість для становлення всього комплексу політичних відносин, розвитку демократичної політики, а отже, зумовлює характер та успішність розвитку політичного процесу в цілому.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумку проведеному дослідженню і формулюючи узагальнюючі положення щодо роботи в цілому, маємо насамперед звернутися до висвітлення того, якою мірою у дисертації було реалізовано мету та завдання, які ставились у вступі.

Підсумовуючи висвітлення ступеня повноти і послідовності розв'язання основних завдань дисертації, маємо зазначити, що кожне із них знайшло своє вирішення у межах представленої дисертаційної роботи.

Таким чином, це свідчить про досягнення мети дисертації, а також про вирішення усіх без виключення завдань дослідження, які ставились у вступі і виступили необхідними етапами усебічного комплексного аналізу особливостей політичного процесу перехідного періоду в Україні.

Разом із тим, крім визначення рівня та послідовності реалізації дослідницьких завдань, слід представити отримані у процесі авторського дослідження результати. Їх можна представити у вигляді наступних положень, які водночас виступають висновками до всієї дисертаційної роботи в цілому.

В умовах перехідного періоду, коли правила політичної гри не усталені, а політичні актори часто не мають бажання їх дотримуватись, одним із головних механізмів розвитку політичного процесу виступає соціально-політична взаємодія.

Взаємна обумовленість діяльності політичних інститутів та акторів, політичної культури, розподілу політичної та державної влади дозволяє інтерпретувати „політичний процес”, як об'єднавчий для різноспрямованих та різнопорядкових політичних дій, політичний процес розвивається в результаті різних політичних дій, взаємодії політичних інститутів, ухвалення та реалізації тих чи інших політичних рішень.

Політичний процес включає такі види діяльності, як політична участь громадян і професійна політична діяльність.

Слід відзначити недостатню ефективність політичної діяльності в Україні за останні двадцять років. Зокрема, наявні протиріччя між змістом політичної діяльності й інтересами суспільства, низька якість прийнятих політичних рішень, відсутність послідовної державної політики, перманентна боротьба політиків за владу, спрямованість діяльності політичних акторів до реалізації корпоративних, егоїстичних, а не суспільно-значущих (стратегічних) інтересів.

За вектором суспільного спрямування політична діяльність може бути інноваційною (зорієнтованою на впровадження нових політичних інститутів), стабілізуючою (спрямованою на збереження всього цінного в наявних структурах, недопущення деструктивних змін), консервативною (націленою на збереження старих інститутів і форм взаємодії), реакційною (зацікавленою у відновленні інститутів минулого).

Політичний процес характеризується певною циклічністю, що включає декілька стадій, а саме: утворення політичної рівноваги, відтворення основних елементів політичної системи шляхом ухвалення та реалізації політичних рішень, дестабілізація політичної системи, її розпад та/або утворення нової рівноваги.

Для розвитку політичного процесу у сучасному світі важливого значення набувають як вертикальна взаємодія (влада – суспільство), так і горизонтальна, а також наявність розвинених механізмів зворотного зв'язку, пошук адекватних механізмів вирішення політичних конфліктів, суспільного та внутрішньоелітного консенсусу.

Модернізаційний політичний процес характеризують універсалізм та прогресивні зміни, складовими яких виступають процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, поширення індивідуалізму й мотивації успіху, утвердження розуму й науки і уявлення про лінійно-поступальний характер суспільного розвитку в цілому, а також розрив із фундаменталізмом, який був притаманний традиційному суспільству.

У сучасному світі пройшло захоплення раціональністю, яке визначало добу Просвітництва та певною мірою політику за часів модернізму. Сьогодні на зміну модерністській раціональності йде постмодерністська раціональність.

У цьому сенсі, якщо концепція модерну виходила з домінування цілераціональності (інструментальний розум), то тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, що були породжені модернізаційними процесами.

Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб оперти право на владу на будь-які абсолютні засади, чи то релігійні, чи то раціональні. У цілому, він характеризується повернення до архаїки, міфу, використанням ігрового стилю, карнавальністю, підкресленням штучності пануючих цінностей, переплетінням різних типів дискурсивних практик, фрагментарністю та де-диференціацією.

Для українського політичного процесу важливим завданням виступає проведення реформ з модернізації різних сфер суспільного життя, зокрема – економічної та політичної, які неможливо уявити без опори на раціональність у діях індивідуальних акторів та окремих інститутів.

Проте, з урахуванням постмодерної критики, важливо виконувати такі умови, як орієнтацію на нове з урахуванням традиції, поєднання ціннісної і цільової раціональності, використання традицій як передумови модернізації, урахування значення релігії та міфології, забезпечення демократичного характеру влади поряд із визнанням авторитетів у політиці тощо.

Політичний процес розвивається під впливом діяльності інституціоналізованих суб'єктів та реалізується в інституційній формі, при цьому існують відмінності інституціоналізації в умовах демократичного політичного режиму, де взаємодія інститутів державної влади та громадянського суспільства відноситься до необхідних чинників розвитку соціальної, економічної та правової сфер суспільного життя.

Процес інституціоналізації охоплює стадії формування та становлення владного інституту, його легітимізацію у громадській думці та зміни

відповідно до традицій конкретного суспільства та оптимізацію, тобто підвищення ефективності діяльності владного інституту.

Виділення таких стадій виступає необхідною умовою аналізу інституціоналізації у різних країнах, визначення особливостей цього процесу в Україні.

Одним із принципів інституціоналізації та легітимізації суб'єктів влади в умовах демократії виступає процес оптимізації розподілу владних повноважень у вимірах парламент – президент – уряд, центр – регіони та влада – суспільство, що узагальнює принципи та способи організації влади, визначає механізм взаємодії як між державними органами, так і між владою та суспільством.

У процесі демократизації політичного процесу визначальна роль належить інститутам громадянського суспільства, підвищенню активності громадян у прийнятті важливих суспільно-політичних рішень.

Сучасний світ характеризується зміною підходів та акцентів щодо взаємодії держави та громадянського суспільства.

Політична активність громадян, усвідомлення ними механізмів самоорганізації та рычагів впливу на прийняття політичних рішень, діяльність інститутів влади утворюють нові умови для демократизації простору політичної взаємодії. Це відбувається, зокрема через виконання таких функцій, як артикуляція інтересів різноманітних груп та спільнот, захист та задоволення їх інтересів, стабілізація політичного процесу, забезпечення публічності та прозорості політичного процесу, контроль за діяльністю органів державної влади.

Для забезпечення позитивної динаміки політичного процесу, яка включає достатній рівень легітимності влади, підвищення ефективності управлінської діяльності, відповідальності влади перед суспільством, необхідно виробити чіткий механізм розподілу влади та забезпечити дотримання балансу влади, підвищити ефективність політичних комунікацій,

дотримання прийнятих норм і правил політичної поведінки, розвиток політичної та правової культури суспільства та влади.

Розвиток політичного процесу в сучасних умовах відбувається в залежності від домінуючих тенденцій у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетингізація політики.

Враховуючи це, до основних факторів впливу на розвиток політичного процесу можна віднести: рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень.

У країнах, що знаходяться у перехідному стані, політичні комунікації стають основою формування соціальних, економічних та політичних відносин, які складаються у посткомуністичних суспільствах з нестабільною політичною, економічною, соціальною структурою, з політичними інститутами, що розвиваються та знаходяться під впливом багатьох внутрішніх (демократизація, модернізація) і зовнішніх (глобалізація) факторів.

У зв'язку із цим виникає реальна загроза згорання демократичних процесів, коли держава вже не контролює мережі спілкування, що складаються у публічній політичній сфері, а громадянське суспільство ще не готове до впливу на цю сферу, що може призвести до хаотичного переплетіння інформаційних потоків, коли будь-яка інформація буде знецінена, або до появи нового виду тоталітаризму – „інформаційного”, коли правлячі кола будуть цензурувати та дозувати інформацію, маніпулювати нею для утримання влади.

Доцільне та ефективне використання політико-комунікативних технологій в умовах сучасного інформаційного суспільства стало однією з найважливіших умов оптимізації процесу функціонування політичної

системи та публічної влади. Необхідність звернення до технологічного боку політичних комунікацій визначається складністю того транзитивного стану, в якому перебуває зараз українське суспільство, і пов'язаним з цим посилення значущості взаєморозуміння між публічною владою і суспільством.

До складових цього процесу слід віднести: появу безконцептуального потоку політики; посилення корпоративних інтересів правлячих угруповань; політичну безвідповідальність мас медіа; згортання комунікаційних відносин між державою та суспільством; закріплення за інститутами громадянського суспільства статусу реципієнта у політичному діалозі; перетворення політичних еліт на безконтрольного власника публічної інформації тощо.

Громадська участь виступає основою функціонування громадянського суспільства, тому що вона передбачає можливість публічно презентувати та відстоювати власну політичну позицію, а також висловлювати думку з широкого кола питань, які напряду не стосуються сфери політичної діяльності. Презентація громадянської позиції має наслідком консолідацію спільноти задля здійснення ефективного впливу на політичну діяльність, прийняття та реалізацію владних рішень.

Тобто, інституціоналізована політична участь громадян здійснюється за посередництвом структур громадянського суспільства, які супроводжують весь процес здійснення політики – від розробки політичного рішення до контролю за його реалізацією та урахуванні наслідків політичного рішення при розробці та здійсненні публічної політики.

Саме політична участь громадян, рівень її розвитку та якість виступають основою для забезпечення переходу від авторитаризму до демократії. Так, політична участь громадян є запорукою стійкості політичної системи, розвитку демократичного політичного процесу, відповідальності влади перед суспільством, створення ефективної системи управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Подолання тоталітаризму як проблема: спроба орієнтації / С. Аверинцев // Дух і літера. – К., 2001. – № 7-8. – С. 6–15.
2. Авторханов А. Технология власти /А. Авторханов. – М.: СП «Слово» – Центр «Новый мир», 1991. – 638 с.
3. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: оптимальна модель. – К.: Ін-т трансформації сусп-ва, 2007. – 110 с.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон; пер. з англ. В. Морозова. – [1-ше видання Verso 1983]. — К.: Критика, 2001. — 271 с.
5. Андрусів В. В. Інституційна зміна і симулятивні інститути / В. В. Андрусів //Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : Журнал наукових праць. – К. : НПУ, 2007. – Вип. 71. – С. 121-133.
6. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт. – Київ: Дух і літера, 2005. – 584 с.
7. Арендт Х. Ідеологія і терор / Х. Арендт // Дух і літера. – К., 2001.– № 7–8. – С. 122–145.
8. Арендт Х. Розлам між минулим та майбутнім / Х. Арендт // Дух і літера. – К., 2001. – № 7–8. – С. 111–121.
9. Афонін Е. Всеваддя політичних партій як загроза демократизації держави [Електроннийресурс] / Е. Афонін, О. Радченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4 (25). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=73&c=1714>
10. Барматова С. Роль Ю. Хабермаса в розвитку універсальної теорії політичної комунікації / С. Барматова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 60-71.
11. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69-80.

12. Бебик В. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посібник / В Бебик. – К.: МАУП, 2001. – 203 с.
13. Бебик В. М. Політологія для політика та громадянина / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
14. Бебик В. М. Базові засади політології: теорія, історія, методологія, практика / В. Бебик. – Монографія. - К.: МАУП, 2000. – 383 с.
15. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз / В. Бебик. – К., 2005. – 216 с.
16. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. Под ред. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-345.
17. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. — Москва: Академия, 1999. – 355 с.
18. Белл Д. Эпоха разобщенности / Д. Белл, В. Иноземцев. — М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 467 с.
19. Безродна В. І. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Безродна. – Одеса, 2003. – 16 с.
20. Биковець В. Групи інтересів у процесі взаємодії громадянського суспільства і держави / А. Биковець // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. Спецвипуск. - 2005. - № 3. - С. 5-10.
21. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму : горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. — 1995. — № 1. — С. 3–12.
22. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький // Дзеркало тижня. – 2007. - № 42 (671) 11-18 листопада. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>

23. Бляхер Л. Конвенциональные понятия в структуре политического дискурса / Л. Бляхер // Принципы и практика политических исследований. — М.: РОССПЭН, 2002. — С. 67-77.
24. Бляхер Л.Е. Российский политический дискурс и концептуализация становящегося политического пространства / Л.Е. Бляхер // Политические исследования. — 2002. - № 3. — С. 31-41.
25. Богданова В. Є. Теорія та практика політичного консультування в Україні в контексті розвитку демократичних інституцій //Український соціум: Монографія / Нац. ін-т стратег.досліджень / В. Є. Богданова. — К.:Знання України, 2005. — С. 728-733.
26. Бориско О. А. Региональная фрагментация политической культуры населения Украины : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Ольга Бориско. — Краснодар, 2007. — 201 с.
27. Бортніков В. І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту : автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Валерій Бортніков. — К., 2008. — 36 с.
28. Брегеда А. Ю. Мотиваційні моделі владного процесу / А. Ю. Брегеда // Наукові записки ІПіЕНД. — Вип.16. — К., 2001. — С. 322-355.
29. Брехаря С. Г. Детермінанта політичного процесу: суб'єктивний фактор чи об'єктивна необхідність? / С. Г. Брехаря // Людина і політика. — К., 2001. — № 4. — С. 83-96.
30. Бульба В. Г. Сучасні наукові підходи до визначення сутності функцій держави [Електронний ресурс] / В. Г. Бульба // Актуальні проблеми державного управління. — 2011. — № 1(39). - Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/04.pdf>
31. Бураковський І. Посткомуністичні країни: перелоги системної трансформації / І. Бураковський // Політична думка. — 1998. — № 1. — С. 39–50.

32. Бурдьє П. За рационалистический историзм / П. Бурдьє // Социологос постмодернизма. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. — М.: Институт экспериментальной социологии, 1996. — С. 9–29.
33. Бурдьє П. Начала. *Choses dites* / П. Бурдьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. — М.: Socio-Logos, 1994. — 288 с.
34. Бурдьє П. Социология политики /П. Бурдьє; пер. с фр. Е. Д. Вознесенской; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.
35. Бутирська Т. О. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні / Т. Бутирська. — Монографія. — К.: Вид-во НАДУ, 2007. — 315 с.
36. Вебер М. Традиционное господство / М. Вебер // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. — Харьков: Константа, 2004. — Вып. 2. — С. 161—175.
37. Вебер М. Избранное. Образ общества /М. Вебер; пер. с нем. — М.: Юрист, 1994. — 704 с.
38. Влада і громада: співпраця влади і громадськості у вирішенні місцевих проблем / А.Ткачук, В.Артеменко, Р.Рукомеда. -К.: Ін-т громадян. сусп-ва, 2004. - 88 с.
39. Волков В.В. Силовое предпринимательство: экономико-социологический анализ / В.В. Волков. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. — 350 с.
40. Волинський А.К. Теоретико-методологічні основи аналізу політичного процесу у сучасній політичній науці 2006 года. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А.К. Волинський; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2006. — 17 с. — укр.
41. Воронов І.О. Людина і політика. У пошуках гуманістичної альтернативи / І. Воронов. — Монографія. - К.: Генеза, 2004. - 320 с.

42. Вступ до політичної аналітики : [навч. посібник] / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий С. І. — К.: Видавництво НАДУ, 2006. — 219 с.
43. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії «громадянське суспільство» / Габермас Ю. — Львів : Літопис, 2000. — 320 с.
44. Гельман В. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике // Полис. — 2003. — № 4.
45. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе : [Антологія] / под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — С. 101–122.
46. Гіденс Е. Соціологія / Гіденс Е. — К. : Основи, 1999. — 726 с.
47. Головатий М. Ф. Професія — політик / Головатий М. Ф. — К. : Парламентське вид-во, 2000. — 88 с.
48. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. — К. : Видавничий центр «Академія», 1999. — 240 с.
49. Грамчук А.В. Особливості становлення громадського суспільства в Україні: теорія і практика. — Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А.В. Грамчук; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2001. — 19 с.
50. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та інш.]; За заг. ред. Ф. М. Рудича. — К.: Парламентське вид-во, 2006. — 412 с.
51. Громадянська участь у творенні та здійсненні державної політики [брошура] / Уклад.: д-р соц. н., проф. Е.А. Афонін, к. і. н., доц. Л.В. Гонюкова, к. н. з держ. упр., доц. Р.В. Войтович. — К., 2005. — 250 с.
52. Грушин Б.А. Мнение о мире и мир мнений / Б. Грушин. — М., 1967. — 79 с.
53. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура /

- Л. Даймонд // Демократія: Антологія. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 882–942.
54. Даймонд Л. Прошла ли третья волна демократизации? / Л. Даймонд // Политические исследования. — 1999. — № 1. — С. 11-13.
55. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер. з англ. О. Д. Білогорського. — Х.: Каравела, 2002. — 216 с.
56. Данилов А. В. Влияние ценностных расколов на электоральное поведение : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Александр Данилов. — СПб., 2006. — 188 с.
57. Данилов С. А. Пространство власти : институциональные и ценностные основания : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11— «Социальная философия по философским наукам» / Сергей Данилов. — Саратов, 2005. — 150 с.
58. Девятко И.Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности / И.Ф. Девятко — М.: „Аванти плюс”, 2003. — 336 с.
59. Дегтярев А.А. Основы политической теории [Электронный ресурс] / А.А. Дегтярев. — Режим доступа : http://polbu.ru/degtyarev_polittheory
60. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації : монографія / С. Г. Денисюк. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 276 с.
61. Демократизація процесу ухвалення рішень (Біла книга Секретаріату Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2006 року) [Електронний ресурс] // Біла книга Секретаріату Кабінету Міністрів України. — Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2006 — Режим доступу:
<http://www.icps.com.ua/files/articles/45/17/White10SecretariatofCabMinU.pdf>
62. Дем'яненко В. М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації : автореф. дис. ... док. політ. наук :

спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Віра Дем'яненко. – К., 2003. – 36 с.

63. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні: Монографія. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 64 с.

64. Дубас О. П. Ціннісно-комунікативний простір як об'єкт політологічного аналізу / О. П. Дубас // Держава і право: зб. наук. пр.: Юридичні і політичні науки. - К., 2008. - Вип. 39. - С. 661-667.

65. Дубинянський М. Ігри на політичному полі [Електронний ресурс] / М. Дубинянський // Дзеркало тижня. - 2006. - № 5 (584) 11 — 17 лютого. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/52523/>

66. Дудина В.И. Социологический метод: от классической к постнеклассической точке зрения [Електронний ресурс] / В.И. Дудина // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. - № 3 – Режим доступу: <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1999/3/5dudina.html>

67. Дугин А. Г. Трансформация политических институтов и структур в процессе модернизации традиционных обществ : дис. ... док. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Александр Дугин. – Ростов-н/Д., 2004. – 346 с.

68. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / М. Дюверже. – М., Правовая мысль. – 2003. – 230 с.

69. Едер К. Публічність і демократія / К. Едер // Європейська інтеграція: уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. М. Яковлева. - К., 2007. - С. 55-79.

70. Економічний розвиток і державна політика: Навч. посіб. / [Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін].; за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. — К. : Вид-во УАДУ, 2001. — 480 с.

71. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. Пер. О. Шевченко. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. — 503 с.

72. Ермаханова С.А. Теория модернизации: история и современность [Электронный ресурс] / С.А. Ермаханова. – Режим доступа. – <http://www.econom.nsc.ru/ieie/SMU/conference/articles/Ермаханова.doc>

73. Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Наталія Жабінець. – К., 2006. – 24 с.

74. Журавский В. Политический процесс в Украине: анализ, поиски, решения / В. Журавский. - К.: Пошук, 1995.- 128 с.

75. Закон України від 12.01.2007 № 602-V „Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/602-16>

76. Закон України від від 05.04.2001 р. № 2365-III „Про політичні партії в Україні” [Електронний ресурс]/ Офіційний сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

77. Закон України від 11.07. 2002 р., № 93-IV „Про статус депутатів місцевих рад” [Електронний ресурс] //Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15>

78. Закон України від 12.01.2006 р. № 3317-IV „Про внесення змін до Закону України „Про телебачення і радіомовлення” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3317-15>

79. Закон «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України»; Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2921-III (2921-14) від 10.01.2002 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1997, № 45, С. 284; 2002, № 16, С.114. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=485%2F97-%E2%F0>

80. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII «Про інформацію» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>

81. Закон України від 03.04.2003 № 676-IV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 28. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=676-15>

82. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР «Про Національну програму інформатизації» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. — 1998. — № 27-28. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F98-%E2%F0>

83. Закон України від 09.01.2007 № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 1. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>

84. Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 1, С. 1. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2782-12>

85. Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII „Про телебачення і радіомовлення” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 10, С. 43. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3759-12>

86. Закон України від 23.09.1997 № 538/97-ВР «Про Національну раду з питань телебачення та радіомовлення» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 48, С.296. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=538%2F97-%E2%F0>

87. Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР „Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого

самоврядування в Україні засобами масової інформації” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 49, С. 299. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=539%2F97-%E2%F0>

88. Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР „Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 50, ст. 302. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=540%2F97-%E2%F0>

89. Зеленько Г.І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. політ. наук: спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Г.І. Зеленько. – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Київ, 2007. – 32 с.

90. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / Здравомыслов. – М., 1986. – 178 с.

91. Зиновьев А. Коммунизм как реальность / Зиновьев А. – М.: Центрполиграф, 1994. – 495 с.

92. Иванов В.Н., Назаров М.М. Информационное потребление и политические ориентации // Социологические исследования. – 2000. – № 8.

93. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Ильин И. П. — Москва: Интрада, 1998. — 255 с.

94. Ильин М.В. Слова и смыслы: опыт описания ключевых политических понятий / М.В.Ильин. – М. : „Российская политическая энциклопедия”, 1997. – 432 с.

95. Ильин М. В. Демократия и демократизация / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль, Ю. Е. Фёдоров // Политические исследования. — 1996. — № 5. — С. 146–161.

96. Ильин М. Политическая модернизация: неоконченная драма в

трех действиях / М. Ильин // Стратегия. — 1998. — № 1. — С. 77.

97. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация / Р. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. — М: АCADEMIA, 1999. — С. 261–291.

98. Ирхин Ю.В. Политология: Учеб.пособие. – Изд. 2-е, перераб и доп. – М., 1996.

99. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов. – СПб.: „Петербургское Востоковедение”, 2002. – 224 с.

100. Иванов І. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах : проблеми і перспективи: автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Ігор Іванов. – К., 2005. – 22 с.

101. Иванов М. С. Політична освіта як засіб формування політичної культури та чинник політичного процесу : автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Микола Іванов. – К., 2005. – 24 с.

102. Иванов В.Н. Технологии политической власти. Зарубежный опыт / Иванов В.Н., Матвиенко В.Я., Патрушев В.Й., Молодых И.В. – Киев: Вища школа, 1994. – 263 с.

103. Кавалеров А. А. Інституалізація владних суб'єктів у демократичному політичному процесі / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – 2011. – № 1 (47). –С. 128-133.

104. Кавалеров А. А. Фактори впливу на розвиток політичного процесу / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія:Філософія, політологія, соціологія. 2011. – № 3 (49). – С. 167-171.
Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука: сб науч. тр. — 2003. — Вып 2. — С. 42–65.

105. Карпа М. І. Система впливу на масову політичну свідомість: державно-управлінський аспект : автореф. дис. ... канд. держ. упр : спец. 25.00.01 «Теорія та
106. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Кастельс М.; пер с англ.; под науч ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
107. Категоренко О. І. Трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи сучасної України : політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Олександр Категоренко. — К., 2004. — 20 с.
108. Качанов Ю. Политическая топология: структурирование политической действительности / Качанов Ю. — М., 1995. — 223 с.
109. Керимова Л. М. Теория структуриации Э. Гидденса: методологические аспекты / Л. М. Керимова, Т. Х. Керимов // Социологические исследования. — 1997. — № 3. — С. 37–47.
110. Кириенко У. В. Политическая оппозиция: механизмы адаптации в условиях демократического транзита / У. В. Кириенко // Соціол. дослідж. сучас. суспільства: методологія, теорія, методи. — 2000. — № 489. — С. 76–82.
111. Кінг Ентоні Д. Часи й простори модерності (або кому потрібен постмодернізм)/ Кінг Ентоні Д. // Глобальні модерності; За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 158 – 178.
112. Климончук В. Й. Політичні та громадянські цінності : особливості становлення та функціонування (історико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд.політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Василь Климончук.– Львів, 2004. — 18 с.
113. Клячин А.К. Специфика утверждения ценностей общества постмодерна в современной Украине (политологический аспект) / А. Клячин // Грані. - 2000. - № 4 (12). - С. 121 – 124.

114. Козьма В. Трансформація політичних інститутів в умовах демократизації [Електроннийресурс] / В. Козьма // Віче. - 2008. - № 2. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/810/>
115. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм / Козловски П.; пер. с нем. — М.: Республика, 1998. — 368 с.
116. Колбеч Г. К. Політика: основні концепції в суспільних науках / Колбеч Г. К.; пер. з англ. О. Дем'янчука. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 127 с.
117. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій. – в кн. Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Збірка наукових праць. – Львів, 1998. – С. 44-55
118. Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії “лівих” і “правих” політичних рухів у посттоталітарних суспільствах // Філософська і соціологічна думка, 1995, № 9-10, с. 3-24.
119. Кононов І. Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) : [монографія] / Ілля Кононов. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 494 с.
120. Конончук М. В. Політична культура українського суспільства як чинник його демократизації : дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політичні інститути та процеси» / Мар'яна Конончук. – К., 2008. — 211 с.
121. Конопельський В. Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Віктор Конопельський . – Одеса, 2002. – 20 с.
122. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1996. — № 30.
123. Кормич Л. І. Взаємозалежність легітимності влади та ефективності її діяльності / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. —

2005. — № 27. — С. 3–7.

124. Кормич Л. І. Паритетна демократія як чинник сучасного демократичного розвитку / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. — 2004. — № 19. — С. 12–17.

125. Корольчук Ю. Громадянське суспільство: між конфліктом і консенсусом (крізь призму комунікативної філософії) [Електронний ресурс] / Ю. Корольчук // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2001. — № 21. — Режим доступу до журналу: [http://www. ji. lviv. ua/n21texts/korolchuk. htm](http://www.ji.lviv.ua/n21texts/korolchuk.htm)

126. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана]; пер. з англ. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. — 790 с.

127. Корнієнко В. О. Політичний ідеал : проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку : автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Валерій Корнієнко. — К., 2002. — 32 с.

128. Косухин Н.Д. Особенности партийного строительства и партийной системы в государствах Тропической Африки / Н.Д. Косухин // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Политология. — 2004. — № 1 (5). — С. 107–118.

129. Кремень В. Г. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки / В.Г. Кремень. - К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., 1994. - 70 с.

130. Кресіна І. О. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: [монографія] / Кресіна І. О., Перегуда Е. В. — К., 2003. — 366 с.

131. Крисенко О.В. Перспективи розвитку понятійно-категоріального інструментарію політичної антропології // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія „Питання політології” № 861 8
<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/pdf>

132. Кузьмин П.В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: [монографія] / П.В. Кузьмин. — Симферополь:

«Оригинал – М», 2007. – 456 с.

133. Кульчицький С. Про спадщину радянського тоталітаризму / С. Кульчицький // Політична думка. — 1997. — № 4. — С. 43–49.

134. Кулябцева В. Н. Политические ценности и их трансформация в условиях современной России : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Валентина Кулябцева. – Ставрополь 2004. – 149 с.

135. Куртов А. „Ханский круг”: система власти в Центральной Азии / Аждар Куртов // Прогнозис. – 2007. - №1(9). – С. 316–331

136. Кутуев П. В. Концепції розвитку та модернізації суспільства : історико-соціологічний аналіз дослідницьких програм : автореф. дис. ... док. соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Павло Кутуев. – К., 2005. – 26 с.

137. Лассуэлл Г. Принципы тройного воздействия: ключ к анализу социальных процессов / Г. Лассуэлл; пер О.А. Оберемко // Социологические исследования. - 1994. - № 1. - С. 135–143.

138. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

139. Леш С. Соціологія постмодернізму / Леш С. // Перекл. з англійської Юрія Олійника. – Львів: Кальварія, 2003. – 344 с.

140. Лібералізм: [Антологія] / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2002. — Політичні ідеології. — Вип. 3. — 1126 с.

141. Лінц Х. «Державність», націоналізм і демократизація / Х. Лінц, А. Штепан // Демократія: [Антологія]. — К.: Смолоскип, 2005. — 1108 с.

142. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія. [Антологія]; упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 802–827.

143. Лола В. В. Формування державної ідеології виховання людини в умовах трансформації суспільства : теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. ... канд. держ. упр : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Вікторія Лола . – Дніпропетр., 2007. – 24 с.
144. Луман Н. Власть / Луман Н. — М.: Праксис, 2001. — 256 с.
145. Лясота Л. І. Формування системи політичних цінностей у сучасному соціумі : автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. Лясота. – Одеса, 2002. – 18 с.
146. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен. – К., 2001. – 376 с.
147. Марчак О. М. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Марчак. – Одеса, 2007. – 20 с.
148. Мартинюк Р.С. Реалізація принципу поділу функцій влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02 / Р.С. Мартинюк; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2005. — 20 с.
149. Матвеев Ю. И. Политическая модернизации как фактор консолидации современного российского общества : дис. ... док. полит. наук / Ю. Матвеев. — спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Юрий Матвеев. – М., 2002. – 376 с.
150. Матеріали до прес-конференції «Герої, цінності, міфи сучасної України» (10 січня 2007 р.) [Електронний ресурс] // Інститут політики. – Режим доступу – <http://www.tomenko.kiev.ua/cgi/print.cgi?url=nov07.html>
151. Мелешкина Е.Ю. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Мелешкина Е. – М., 2001. – 149 с.
152. Меньшиков В. В. Власть и властные отношения : теоретико-методологический аспект : дис. ... док. полит. наук : спец. 23.00.01 «Теория

политики, история и методология политической науки» / Валерий Меньшиков. – Краснодар, 2005. – 318 с.

153. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / Меркель В., Круассан А. // Полис. – 2002. – № 2. – с. 44 – 58.

154. Михальченко М. Взаємодія політичної влади і опозиції як політологічна проблема / М. Михальченко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 3. – С. 20-33.

155. Михальченко М. І. Взаємодія політики і економіки в умовах прискореної трансформації суспільств як предмет соціально-філософського дослідження / М. І. Михальченко, Х. Х. Банг— К. : Абрис, 1999. — 30 с.

156. Михальченко М. І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М. І. Михальченко, В. С. Журавський, В. В. Танчер — К.: Логос, 1997. — 114 с.

157. Михальченко М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2006. — № 6. — С. 18–28.

158. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Михальченко Н. И. — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.

159. Моль А. Социодинамика культуры / Моль А.; пер. с фр. — М.: Прогресс, 1973. — 406 с.

160. Модернизация в России и конфликт ценностей / Ахиезер А.С., Козлова Н.Н., Матвеева С.Я. и др.; Отв. ред. С.Я. Матвеева; РАН. Ин-т философии [Электронный ресурс]. — М., 1993. — С. 247 — Режим доступа: http://www.auditorium.ru/aud/p/index.php?a=presdir&c=getForm&r=resDesc&id_res=5515

161. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е.Г. Морозова. – М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. – 247 с.

162. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Ольга Морозова. – К., 2006. – 16 с.

163. Москалев И. Технологические основы социально-инновационного государственного управления [Электронный ресурс]: Материалы Международного форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход» (16–19 октября 2006, г.Звенигород). — Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/Mos_

164. Наріжний Д.Ю. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Д.Ю.Наріжний. – К., 2004. – 16 с.

165. Наука. Влада. Політика / Ін-т політ. і етнонац. дослід.ім. І.Ф.Кураса НАН України; Редкол.: М.І.Михальченко (голова) та ін. - К.: Знання України, 2008. - 240 с.

166. Наумкіна С. М. Конституціоналізм в Україні: поняття умовне чи реальне / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики. — 2001. — № 12. — С. 35–49.

167. Наумкина С. М. Социально-политические аспекты управления / С. М. Наумкина. — Одесса, 1994. — 175 с.

168. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — Одеса, 1999. — Вип. 5. — С. 46–51.

169. Наумова Н. Ф. Рецидивизирующая модернизация в России как форма развития цивилизации / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. — 1996. — № 3-4. — С. 5–29.

170. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні : автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Олена Новакова. – К., 2007. – 34 с.
171. Овсянников Ю. А. Политическая культура: социокультурные основы взаимодействия политики и власти: дис. ... канд. филос. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Юрий Овсянников. – Майкоп, 2004. – 166 с.
172. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / Олсон М.; пер. з англ. А. Іщенко. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 174 с.
173. Олсон М. Логика коллективных действий: общественные блага и теория групп / Олсон М.; пер. с англ. — М.: Фонд экономической инициативы, 1995. — 165 с.
174. Основи демократії. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За заг. ред. А.Колодій. - К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. - 684 с.
175. Пай Л. Незападный политический процесс // Политическая наука. Политическое развитие и модернизация: Современные исследования. – М., 2003.
176. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Пал Л. А.; пер. з англ. І. Дзюби. — К. : Основи, 1999. — 422 с.
177. Панарин А. С. Политология:[Учебник] / Панарин А. С. — М.: Проспект, 1997. — 408 с.
178. Пантин В. И. Волны политической модернизации в истории России / В. И. Пантин, В. В. Лапкин // Политические исследования. — 1998. — № 2. — С. 39–52.
179. Пантин В. И. Ритмы общественного развития и переход к пост-модерну / В. И. Пантин // Вопросы философии. — 1996. — № 6. — С. 3-13.
180. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / Парсонс В.; пер. з англ. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська

академія», 2006. — 549 с.

181. Пахарев А. Парламентські вибори в Україні: проблеми формування партійної системи / А. Пахарев // Держава і право: збірник наукових праць. — К., 2002. — С. 397–403.

182. Партії та опозиція [Електронний ресурс] / Нац. ін-т стратегіч. дослідж. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/Zdioruk1/003_5.htm

183. Патлах І. М. Національний менталітет як об'єкт етнополітологічного аналізу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Ірина Патлах. — К., 2002. — 16 с.

184. Пірен М. Проблеми формування сучасної української еліти/ М. Пірен // Соціальна психологія. - 2004. - № 2 (4). - С. 38-48

185. Плющ А.Н. Феноменология политической деятельности с позиции субъектного подхода / А. Плющ // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави. Збірник наукових праць. — За загальною редакцією члена-кореспондента АПН України М. М. Слюсаревського Упорядники: П. П. Горностай, Л. О. Кияшко, Л. А. Найдьонова. — Випуск 7. - Київ — 2008. — с. 34-38

186. Политология: [научное издание / сост. и ред. Н.И. Сазонов]. — Х. : Фолио. — 2001. — 831 с.

187. Політична модернізація: типологія, суперечності та варіанти для України // Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації: Навч. посіб. - К.: Парлам. вид-во, 2008. - С. 253-269.

188. Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. — Львів, ЦПД, 2008. - 308 с. <http://postua.info/anisimovych.htm>

189. Політичні інститути та процеси в умовах трансформації українського суспільства: Навч. посіб. / За заг. ред. А.М.Пойченка, В.А.Ребкала. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2006. - 416 с.
190. Політологія. Політика і суспільство / А.Колодій, Л.Климанська, Я.Космічна. - 2-е вид., перероб. та допов. - К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 180 с.
191. Політологія. Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космічна. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 169 с.
192. Політологія: [навч. посіб.] / Гелей С. Д., Рутар С. М. – К.: Світ, 2001. – 386 с.
193. Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька – Харків, Право, 2001.
194. ПолішкарOVA О. О. Політична структуризація в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02 / О. О. ПолішкарOVA; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2002. – 18 с.
195. Попова И. М. «Демократия» как средство идентификации и мифологизации / И. М. Попова // Вісник ОНУ: Соціологія і політичні науки. – 2007. – Том 12, вип. 6. – С. 13 – 20.
196. Попова І. М. Соціальна практика як основа легітимності та злагоди / І. М. Попова // Вісник ОНУ: Соціологія та політичні науки. – 2003. – Т. 8, Вип. 9. – С. 128 – 136.
197. Попович М. Українська модель суспільного розвитку: бажання і реальність / М. Попович // Філософська думка. – 2010. – № 2. – С. 5 – 11.
198. Посикера Л. Р. Политическая коммуникация в условиях избирательных кампаний: Анализ концепций и технологий / Л. Посикера. – Автореферат диссертации на соискание науч. степени канд. полит. наук. – М., 1994. – 18 с.

199. Пояркова Т. К. Концепція демократичної політичної культури та основні тенденції її втілення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Т. Пояркова. – К., 2004. – 16 с.
200. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 20 верес. 2005 р. № 1276/2005 // Уряд. кур'єр. – 2005. – 20 вересня.
201. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2007 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2007 р. № 805-р // Офіц. вісн. України. - 2007. - 12 жовт. - Ст. 2760.
202. Про парламентську опозицію : проект Закону України від 4 верес. 2006 р. № 1011-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=2781
203. Про демократизацію процесу ухвалення рішень (Зелена книга Секретаріату Кабінету Міністрів України) [Електронний ресурс] // Зелена книга Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2006. - Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/275/A3.doc>
204. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : монографія / М.І. Панов (кер. авт. кол.), Л.М. Герасіна, О.Г. Данільян та ін. ; за заг. ред. Л. М.Герасіної, О.Г. Данільяна. – Х. : Право, 2008. – 320 с.
205. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М., 2000. – 342 с.
206. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С. Н. Пшизова // Политические исследования. — 2000. — № 2. — С. 30–44.
207. Радаев В.В. Социология рынков: к формированию нового направления / В.В. Радаев. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 328 с.
208. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической

моделі / Д. А. Растоу // Политические исследования. — 1996. — № 5. — С. 5–15.

209. Растоу Д. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / Д. Растоу // Демократія: Антологія / упорядник О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 583–605.

210. Ребкало В.А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / Ребкало В.А., Шкляр Л.Є. - К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. - 172 с.

211. Рибець М. Куди йде постсоціалістична Європа / Рибець М., Стегній О. // Віче. — 1993 р. — №5. — с. 3 – 23.

212. Рікер П. Навколо політики / Рікер П. — К.: «Д. Л.», 1995. — 334 с.

213. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Ролз Дж.; пер з англ. О. Мокровольський. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. — 382 с.

214. Романов В. Аналіз державної політики як фактор формування громадянського суспільства / В. Романов, О. Антонова // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матер. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ). — К.: УАДУ, 2001. — Т. 1. — С. 38–40.

215. Розенфельд Ю.Н. Политология : учеб. Пособие / Ю. Розенфельд. — Х. : Изд-во НУА, 2008. — 435 с.

216. Рорті Р. Післядемократія / Р. Рорті // Критика. — 2004. — Число 79. — С. 12–13.

217. Рудік О. Демократичні транзити в посткомуністичних країнах: шляхом до асиметрії / О. Рудік// Грані. — 1999. — № 4. — С. 29–35.

218. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. — 3-тє вид., перероб., доп. — К.: Либідь, 2009. — 480 с.

219. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів / Рябов С. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. — 256 с.

220. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / Рябчук М. — К.: «Критика», 2003. — 336 с.
221. Рябов В. В. Гражданское общество и политическая культура современной России (политико-социологический анализ): дис. ... док. социол. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Вячеслав Рябев. — СПб., 2005. — 353 с.
222. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Саймон Г. А.; пер. з англ. — К.: Артек, 2001. — 392 с.
223. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія / Сарторі Дж. — пер. з 2-го англ. видання. — К.: Артек, 2001. — 224 с.
224. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. — К.: Український Центр духовної культури, 2001. — 296 с.
225. Семченко О. В. Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02– «Політичні інститути та процеси» / Ольга Семченко. — К., 2007. — 16 с.
226. Симон Г. Трансформація в Росії та Україні після падіння комуністичного режиму: спільне та особливе / Г. Симон // Політична думка. — 2000. — № 4. — С. 3–9.
227. Система розробки і здійснення публічних політик в Україні / під заг. ред. О. П. Дем'янчука. — К.: Факт, 2004. — 224 с.
228. Сколотяний Ю. Чи контролює держава ситуацію в країні? [Електронний ресурс] / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. — 2009. - № 5 (733) 14 — 20 лютого 2009. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2040/65406/>
229. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Петро Сліпець. — К., 2009. — 18 с.

230. Сміт Дж. Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах / Дженіфер Сміт; пер. з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. В. Куранін, М. Шаповаленко. — Х.: Центр освітніх ініціатив, 2001. — 104 с.
231. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология: Теория и методология измерения демократии. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. — 376 с.
232. Согрин В. В. Современная российская модернизация: этапы, логика, цена / В. В. Согрин // Вопросы философии. — 1994. — № 11. — С. 3–18.
233. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 559 с.
234. Соловьев А.И. Коммуникация и культура: противоречия поля политики / А.И. Соловьев // Политические исследования. — 2002. - № 6. — С. 6-18.
235. Соловьев А.И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А.И. Соловьев // Политические исследования. — 2002. - № 3. — С. 5-18.
236. Старецька Л. Теорії політичної модернізації: ліберально-демократичні концепції в сучасному контексті / Л. Старецька // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2000. — № 19. — С. 114–123.
237. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації (інформаційно-аналітичне дослідження) / Лабораторія законодавчих ініціатив. — К., 2006. — 54 с.
238. Степин В.С. Теоретическое знание. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — 744 с.
239. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Стоун Д. — К.: Вид. дім «Альтернативи», 2000. — 304 с.
240. Стоцький В.В. Роль та функції комунікативних технологій у процесі демократизації політичної системи // Вісник СевНТУ. Вип. 100:

- Політологія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — с. 98-109.
241. Сучасна політична філософія: антологія. — К.: Основи, 1998. — 575 с.
242. Тейлор Ч. Політика визнання / Ч. Тейлор // Дух і літера. — 2004. — № 3–14. — С. 276–314.
243. Терборн Й. Шляхи в/через модерність / Й. Терборн // Глобальні модерності; За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 179–200.
244. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / Тертичка В. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 750 с.
245. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? / В. Тертичка // Політичний менеджмент. — 2007. — № 1. — С. 10–23.
246. Тимофеева Л. Н. Власть и оппозиция: взаимодействие, взаимоограничение, взаимоконтроль, коммуникация: [монографія] / Тимофеева Л. Н. — М.: Изд-во РАГС, 2004. — 241 с.
247. Телен К. Исторический институционализм в сравнительной политологии / К. Телен // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. — Харьков: Константа, 2006. — Вып. 4. — С. 77—118.
248. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. — К.: Українська перспектива. Політичні студії. - № 2. — с. 17-28.
249. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Тоффлер Э.; пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. — 669 с.
250. Тоффлер Э. Третья волна / Тоффлер Э. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 784 с.
251. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Турен А.; пер. с франц. Е. А. Самарской, ред. М. Н. Грецкий. — М.: Научный мир, 1998. — 205 с.

252. Федотова В. Г. Факторы ценностных изменений на Западе и в России / В. Г. Федотова // Вопросы философии. — 2005. — № 11. — С. 3–32.
253. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения / В. Г. Федотова // Вопросы философии. — 2001. — № 4. — С. 274–302.
254. Філософська антропологія та реалії постмодерну: [діалоги] / І. Бичко, С. Грабовський, Ю. Іщенко, В. Табачковський [та ін.] // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. — К.: Генеза, 1998. — № 1–2 (6–7). — С. 8–26.
255. Фісанов В. Криза «совєтології» і пошуки нових підходів / В. Фісанов // Політичний менеджмент. — 2004. — № 3. — С. 134–142.
256. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / А.А. Фисун. — Х. : Константа, 2006. — 352 с.
257. Фисун А.А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / А. Фисун // Отечественные записки. — 2007. — Т. 39. — № 6. — С. 8–28.
258. Фисун О. А. Демократія і неопатримоніалізм у сучасних теоріях політичного розвитку : Автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / О. Фісун. — К., 2009. — 34 с.
259. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні [Електронний ресурс] / О. Фісун // Режим доступу. — <http://www.viche.info/journal/1094/>
260. Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи / О. Фісун // Політичний менеджмент. - 2005. - № 5 (14). - С. 39 – 50.
261. Флиhbьберг Б. Хабермас и Фуко: мыслители для гражданского общества / Б. Флиhbьберг // Вопросы философии. — 2002. — № 2. — С. 146–158.
262. Фріб М. Як осмислити посткомунізм? / М. Фріб // Політична думка. — 1997. — № 4. — С. 20–41.
263. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фукуяма Ф.; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 474 с.

264. Фукуяма Ф. Чи почалася історія знову? / Ф. Фукуяма // Дух і літера. — 2004. — № 13–14. — С. 478–489.
265. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Хабермас Ю. — М.: Издательский центр «ACADEMIA», 1995. — 255 с.
266. Хабермас Ю. Модерн — незавершений проект / Ю. Хабермас // Вопросы философии. — 1992. — № 4. — С. 40–52.
267. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю. — Санкт-Петербург: Наука, 2000. — 379 с.
268. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // Вопросы философии. — 1989. — № 2. — С. 35–40.
269. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. — М.: Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.
270. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // Международная экономика и международные отношения. — 1995. — № 6. — С. 87–95.
271. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С.; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.
272. Хенкин С. М. Три консенсуса на пути к демократии / С. М. Хенкин // Политические исследования. — 1993. — № 3. — С. 188–196.
273. Цафф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / Вольфганг Цафф // Социологические исследования. — 1998. — № 8. — С. 14–26.
274. Цветков В.В. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства / Цветков В.В., Горбатенко В.П. — К., 2001.
275. Цимбалюк С. І. Конститування та розвиток теорії модернізації в соціологічному дискурсі : дис... канд. соціол. наук: 22.00.01 / С. Цимбалюк

//Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. — 216арк. — Бібліогр.: арк. 176-216.

276. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие как основополагающие факторы современного демократического процесса / А.А. Чемшит // Государственная власть и политическое участие. Материалы международной научной конференции / Редкол.: Ю.А. Бабинов и др. - Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. - С. 5-11.

277. Чемшит О. О. Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення держави та політичної участі: автореф. дис. ... док. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Чемшит. – Львів., 2005. – 32 с.

278. Шарков Ф.И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации / Ф.И. Шарков // Социологические исследования. – 2001. – № 8. - С. 52-61.

279. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей [Електронний ресурс] / Ю. Шайгородський // – Режим доступу. – <http://www.politik.org.ua/pfv.php>

280. Шайгородський Ю. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації / Ю. Шайгородський, К. Меркотан // Політичний менеджмент. — 2006. — № 1 (16). — С. 176–182.

281. Шаян О.Л. Розробка та впровадження політичних рішень у демократичному суспільстві 2005 года. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Л. Шаян; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2005. — 16 с. — укр.

282. Шведа Ю. Демократія і вибори за С. Хантингтоном / Ю. Шведа // Вибори та демократія. — 2005. — № 1 (3). — С. 38–45.

283. Шевцова Л. Ф. Дилеммы посткоммунистического общества / Л. Ф. Шевцова // Политические исследования. — 1996. — № 5. — С. 80–92.

284. Шедлер А. Вимірювання демократичної консолідації / А. Шедлер // Демократія: Антологія. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 687–714.

285. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Щедрова Г. П. — К.: ВПОЛ, 1994. — 112 с.
286. Щетініна І. М. Концепт деліберативної політики Юргена Габермаса [Електронний ресурс] / І. М. Щетініна // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури. — 2004. — № 40. — Режим доступу: [http://www. filosof. com. ua/Jornel/M_40/Shtchetin. htm](http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_40/Shtchetin.htm)
287. Шкурат І. В. Особливості виборчого процесу в Україні / І. В. Шкурат // Розвиток демократії в Україні: матеріали міжн. наук. конф. (Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.) — К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. — С. 476–490.
288. Шматко Н. А. Конверсия бюрократического капитала в постсоветской России / Н. А. Шматко // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. — 1996. — С. 115–143.
289. Шмачкова Т. В. Мир политических партий / Т. В. Шмачкова // Политические исследования. — 1992. — № 1–2. — С. 226–234.
290. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопросы социологии. — 1992. — № 1. — С. 37–67.
291. Шпрагенс Т. Реконструюючи ліберальну теорію: розум і ліберальна культура / Т. Шпрагенс // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2002. — С. 352–368.
292. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. - М.: Аспект Пресс, 1996. - С. 186.
293. Штомпка П. Теории модернизации, старые и новые. Последние „воплощения” эволюционизма / Петр Штомпка; [пер, с англ. ; под ред. В.А.Ядова] / Социология социальных изменений. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 170–186.
294. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Шумпетер Й. А.; пер з англ. — К.: Основи, 1995. — 334 с.

295. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость / Ш. Эйзенштадт // Политические исследования. — 2002. — № 2. — С. 67–81.

296. Эйзенштадт Ш. Пути к различным вариантам ранней современности: сравнительный обзор / Шмуэль Эйзенштадт, Вольфганг Шлюхтер // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. — Харьков: Константа, 2003. — 189–202 с.

297. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. — Пер. с англ. А. В. Гордона. — М.: Аспект-пресс, 1999. — 416 с.

298. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Ч. Эндрейн. — Пер. с англ. — М.: Издательский дом „ИНФРА-М”, Издательство „Весь Мир”, 2000. — 320 с.

299. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004–2007 роках [Електронний ресурс] / Ю. Якименко // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2(29). — Режим доступу до журналу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83&c=2033>

300. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. — Одеса : Астропринт, 2009. — 288 с.

301. Ярошенко Л.В. Інституціональний аспект політичної модернізації [Електронний ресурс] / Л.В. Ярошенко // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури, - 2007. - № 66. — Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_66/Yaroshenko.pdf

302. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / В. Ясинська. — К., 2004. — 22 с.

303. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Ясперс К.; пер с нем. — [2-е изд.]. — М.: Республика, 1994. — 527 с.
304. Abramson J. The Electronic Commonwealth / Jeffrey B. Abramson, F.Christopher Arterton, Gary R. Orren. — New York : Basic Books, 1988. — 331 p.
305. Bartolini S. Policy Competition, Spatial Distance and Electoral Instability / S. Bartolini, P. Mair // West Europe Politics. — 1990. — Vol. 13 (4). — P. 1–16.
306. Becker T. The Future of Teledemocracy [Электронный документ] / T.Becker, C.Slaton. — Westport, CT, 2000. — 231 p. — Режим доступа: <http://www.questia.com/read/24427427>
307. Brzezinski Z. The Choice: Global Domination or Global Leadership / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2004. — 256 p.
308. Caddy J. Focusing on citizens [Электронный ресурс] / Joane Caddy // State of the E-Union: Government 2.0 and Onwards. — 2009. — PP. 207-216. — Режим доступа: <http://21gov.net/wp-content/uploads/e-book.pdf>
309. Gronk G. The Philosophical Anthropology of George Herbert Mead / G. Gronk. — New York: Lang, 1987. — 17 p.
310. Garfinkel H. Ethnomethodology's Program / H. Garfinkel // Social Psychology Quarterly. — 1996. — Vol. 59. — № 1. — P. 6–23.
311. Leveraging E-government at a Time of Financial and Economic Crisis [Электронный ресурс] / United Nations E-Government Survey 2010. — New York: United Nations, 2010. — Режим доступа: http://www2.unpan.org/egovkb/global_reports/10report.htm
312. Lindblom C., Woodhouse E. The Policy-Making Process / C. Lindblom, E. Woodhouse. — New Jersey: Prentice Hall, 1993. — 164 p.
313. London S. Electronic Democracy [Электронный ресурс] / Scott London, 1993. — Режим доступа: <http://www.scottlondon.com/reports/ed.html>
314. Masuda Y. The Information Society: as Post-Industrial Society [Электронный ресурс] / Yoneji Masuda. — Washington, D.C., U.S.A: World Future Society, 1981. — P. 101- 108. — Режим доступа: <http://www.friends->

partners.org/GLOSAS/GPA-Taipei_8-15-01/References/Masuda/Masuda_1981.html

315. McKelvey R. D., Ordeshook P. C. Elections with Limited Information: A Multidimensional Model / R. D. McKelvey, P. C. Ordeshook // *Mathematical Social Sciences*. — 1987. — № 14. — P. 71—99.

316. Rheingold H. *The Virtual Community* [Электронный ресурс] / Howard Rheingold. — Cambridge, Mass.: MIT University Press, 2000. — Режим доступа: <http://www.rheingold.com/vc/book/>

317. *The International world of electronic media* / Ed. by Lynne S. Gross. — New York: McGraw-Hill Inc., 1995. — 368 p.

318. Young I. *Inclusion and Democracy* / I. Young. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 320 p.